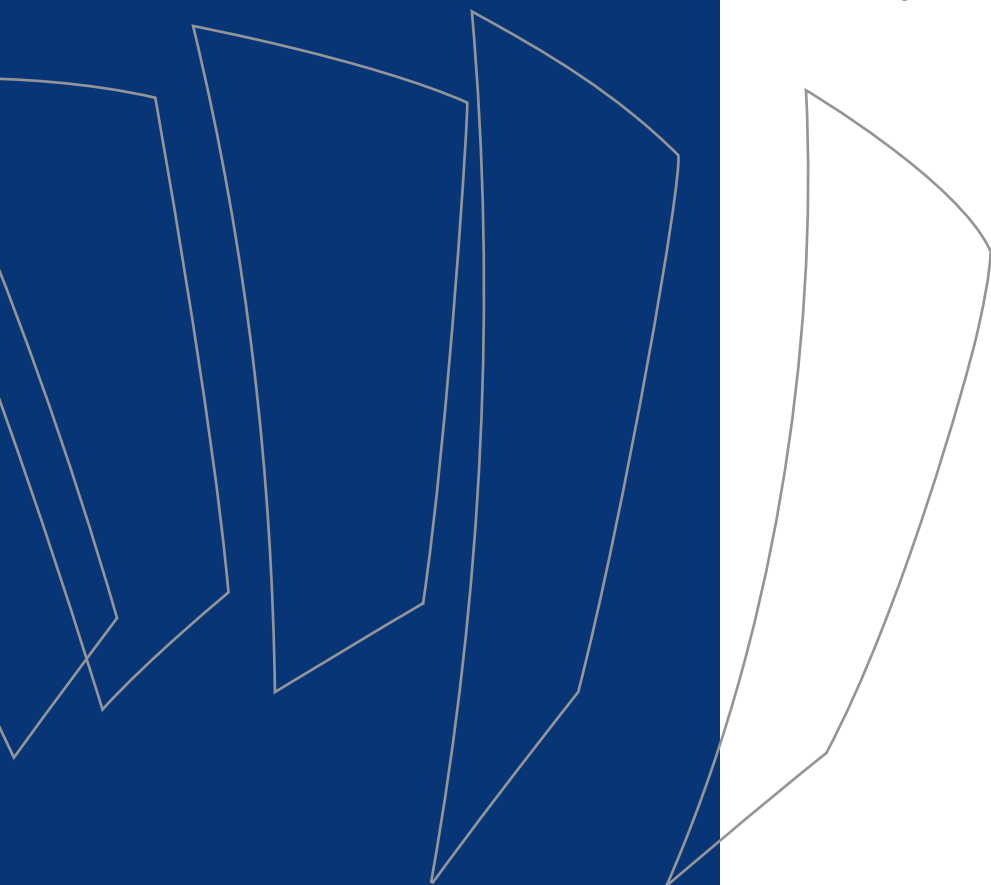

Sociologisk Forskning

Årgång 48 nr 4
2011

Redaktör & ansvarig utgivare

Redaktör: Hedvig Ekerwald
sociologiskforskning@soc.uu.se
Ansvarig utgivare: Diana Mulinari
diana.mulinari@genus.lu.se

Grafisk produktion: RPform, Köping

Omslag: Pierre Bonmarin

Tryck: PRIMATryck, Hallstahammar

ISSN 0038-0342

Redaktionen

Hedvig Ekerwald (red.)

Fereshteh Ahmadi

Åsa Eldén

Bo Lewin

Sverre Wide

Adress

Sociologisk forskning
c/o Sociologiska institutionen
Uppsala universitet, Box 624
751 26 Uppsala
Tel. 018-471 11 94
Fax. 018-471 11 70

Sociologisk Forskning publiceras med stöd från Vetenskapsrådet.

Anvisningar till författare finns på Sociologförbundets hemsida

www.sociologforbundet.se samt på omslagets tredje sida.

Artikelförfattarna ansvarar själva för innehållet i respektive artikel.

Preliminära utgivningsdatum 2012

nr 1: v 12 nr 2: v 24 nr 3: v 40 nr 4: v 50

Sveriges Sociologförbund

är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får Du bland annat förbundets egen tidskrift Sociologisk Forskning och den internationella tidskriften Acta Sociologica, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem?

Se Sociologförbundets hemsida www.sociologforbundet.se för information.

Från hemsidan kan Du också beställa lösnummer av Sociologisk forskning.

Sociologförbundets styrelse

Patrik Aspers, Stockholm, ordförande

Diana Mulinari, Lund, vice ordförande

Veronika Burcar, Halmstad, sekreterare

Magnus Ring, Lund, kassör

Ordinarie ledamöter: Linda Soneryd, Stockholm, Vessela Misheva, Uppsala,

Abby Peterson, Göteborg, Zoran Slavnic, Norrköping och Ida Öun, Umeå.

Suppleanter: Gunnar Andersson, Lund och Åsa Wettergren, Karlstad.

Innehåll

Från redaktören: Sociologi och naturvetenskap i par	3
Elitutbildning – En strategi för erkännande?	5
<i>Evin Ismail</i>	
Att göra sig anställningsbar – Om instrumentella identitetspositioner och könad säljbarhet.	25
<i>Marinette Fogde</i>	
Mångfaldsbarometern – Sju år av attitydmätningar	45
<i>Orlando Mella</i>	
Sociologidagarna.	54
Recensioner.	59
Repliker	81
Sociologförbundet har ordet	85

Sociologi och naturvetenskap i par

Vad gör vi åt diskrimineringen mot människor med utländsk bakgrund? Det som dessa människor själva inte sällan gör är att via utbildning kompensera för de hinder som diskrimineringen medför. I *Elitutbildning: En strategi för erkännande?* intervjuas juridikstudenter av utländsk bakgrund vid två universitet. Materialet analyseras med Axel Honneths teori enligt vilken det är betydelsefullt att man får ett erkännande av andra människor för sina bidrag till samhället.

I nästa artikel, *Att göra sig anställningsbar: Om instrumentella identitetspositioner och könad säljbarhet*, är det människornas förmåga att "sälja" sig själva när de söker arbete som undersöks. Det har funnits en hel del forskning kring de som anställer arbetssökande. Här intervjuas studenter som utbildas på dagar anordnade av fackliga rörelsen om hur man skriver CV och ökar sin "anställningsbarhet". Hur förhandlar de kring kraven?

Vår gäst i detta nummer är Orlando Mella, professor i sociologi vid Uppsala universitet. Orlando disputerade i Uppsala 1986 på avhandlingen *Religion and Politics in Chile: An Analysis of Religious Models* och var sedan även en tid universitetsrektor i Chile (Universidad Academia de Humanismo Cristiano 1993–1997). I *Mångfaldsbarometern: Sju år av attitydmätningar* analyserar Mella resultaten av den mångfaldsbarometerenkät som han med medarbetare gjort om attityder till människor av utländsk bakgrund. Enkäten har alltsedan 2005 gått ut årligen till ett representativt urval av befolkningen.

Om någon vecka ska jag diskutera GMO, genmodifierade organismer, med en plantfysiologiforskare som arbetat länge med just GMO. Min åsikt är att bioteknik eller genmodifiering är en riskabel verksamhet då det kan vara svårt att hindra spridningen av någon ny människogjord växtart om det skulle visa sig att den var farlig. Med kännedom om kärnkraften och kemianvändningen inom jordbruket visar sig eventuella nackdelar först om lång tid. En sådan erfarenhet borde göra försiktighetsprincipen starkare. Men om och om igen formuleras problemet som en strid mellan modernister och bakåtsträvare, nu senast i Dagens Nyheter, artikeln "Kvasivetenskap hindrar ett hållbart jord- och skogsbruk" (2011-10-01). (Motargumenten ges i treminutersfilmen "Genetic engineering: The world's greatest scam?" på Greenpeace – slå bara på ordet scam? på Greenpeace' hemsida.)

Självklart kan jag inte bidra med kunskap om den för genmodifieringen så viktiga blomman backtrav och dess fysiologiska tillväxt. Men jag kan bidra med kunskap om hur samhället torde fungera som mottagare av genmodifierade växter. Jordbruksverket i sin skrift "GMO i Sverige, EU och världen" (2007) skriver: "Debatten om GMO har det senaste årtiondet präglats av låsta positioner. En rimlig förklaring till det är att GMO-debatten handlar om mycket mera än bara tekniken i sig. I vår skrift pekar vi på att det är närmast omöjligt att se GMO helt frikopplad från de ekonomiska och sociala ramar inom vilka den utövas." Dessa ord, "mycket mer än tekniken i sig" är sociologernas utmaning!

Jag tror framtiden för vårt ämne ligger i att forska på de stora problemen samhällsvetenskapliga sida, det vill säga organisationerna, ekonomin och maktfördelningen runt omkring tekniken. Det räcker alltså inte att studera naturvetenskapen i sig. Men teknik- och vetenskapstudier i Kuhns och Latours anda kan vara till hjälp. Klimat-effekten, världssvälten och krigen har en tekniskt naturvetenskaplig sida och en humanistiskt samhällsvetenskaplig sida. Den senare består i kunskap om människors beteenden, attityder och maktordningar och organisationers funktionssätt. Hur kan vi samarbeta med naturvetare, inberäknat medicinarna, och tekniker och göra denna samhällsvetenskapliga sida av de stora problemen relevant? Hur mycket måste vi kunna av de naturvetenskapliga aspekterna för att påvisa hur dessa klickar in i de samhällsvetenskapliga aspekterna av de problem mänskligheten försöker lösa?

GMO-diskussionen närmar sig och under tiden lär jag mig en hel del spännande om genmodifiering, kunskap viktig även för mig som medborgare. Vilka gränser kan och bör demokratin sätta för vetenskapens utveckling på GMO-området och vad bör den överlåta till forskarna? Och vilken roll spelar företagen i kunskapsutvecklingen?

Kanske får vi anledning att diskutera dessa frågor vid Sociologidagarna 15–17 mars? Sociologförbundets årsmöte hålls nu bara vartannat år och då under namnet Sociologidagarna. År 2012 under Sociologidagarna firar Sociologförbundet sitt femtioårsjubileum med ett extraordinärt fint program. Se programmet i detta nummer. Bland andra talare finns Karin Knorr Cetina som just hållit på med sociologiska studier av naturvetenskap.

Hedvig Ekerwald
Redaktör

Elitutbildning: en strategi för erkännande?

En studie om anti-diskrimineringsstrategier bland juriststudenter med ursprung i Mellanöstern¹

Evin Ismail

Sociologiska institutionen, Stockholm

Elite Education: a strategy for recognition?

A study on anti-discrimination strategies among law-students of Middle Eastern background

While research show that individuals of foreign background are being discriminated against and stigmatized in Sweden, an increasing number of them still choose higher education and also show a tendency towards choosing an elite education. In this article, I examine if there is a link between experiences of discrimination and the choice of elite education. The study is based upon semi-structured interviews with five female and five male law students of Middle Eastern background. The findings show that discrimination, either against the students or their parents, has led to a high study motivation where the choice of elite education can be understood as an anti-discrimination strategy. Other anti-discrimination strategies are to resist a victim mentality and to destigmatize by challenging stereotypes. These anti-discrimination strategies can be understood as strategies for recognition, that is, striving for equality by being ascribed a positive status.

Key words: destigmatization, ethnic discrimination, anti-discrimination strategies, elite education, recognition

Samtidigt som forskningsresultat visar att diskriminering på arbetsmarknaden mot personer med utländsk bakgrund är vanligt förekommande i Sverige (Bursell 2007, SOU 2005:69, SOU 2006:59) så väljer allt fler ungdomar ur denna grupp att högskoleutbilda sig (Eriksson & Amnéus 2010:26). Andelen etablerade² jurister är ofta högre bland personer med utländsk bakgrund som är födda i Sverige än bland personer med svensk bakgrund (Högskoleverket 2005:22). Vidare får samma grupp, när socioekonomiska faktorer likställs, något högre betyg än ungdomar med svensk bakgrund (Skolverket 2005:55).

Vetskapen om diskriminering kan tänkas leda till att de berörda individerna avstår

1 Jag vill framföra ett stort tack till Moa Bursell för en noggrann och utvecklande handledning. Ett stort tack även till Maria Lind för stöd och uppmuntran, ett tack till alla respondenter som öppenjärtigt har delat med sig av sina livserfarenheter till mig och slutligen ett tack till granskarna för värdefulla kommentarer.

2 Med etablerade avses personer som har en arbetsinkomst på över 160 000 kronor och som var sysselsatta på arbetsmarknaden enligt sysselsättningsregistrets definition i november månad aktuellt år (Högskoleverket 2005:45).

från att investera i en utbildning då det finns en risk för att avkastningen inte blir lika hög för dem som för de individer som inte blir diskriminerade. En annan aspekt av vetenskapen om diskriminering är att den kan leda till att de utsatta individerna försöker kompensera för diskrimineringen genom att utbildningsmässigt sikta högt. Risken av att bli utsatt för diskriminering kan tänkas bli mindre om man väljer en elitutbildning, eftersom man då oftast blir tillskriven en positiv status och kan tänkas få fler valmöjligheter och bli mer attraktiv på arbetsmarknaden. I denna studie undersöks om detta är fallet för juriststudenter med ursprung i Mellanöstern.

Personer med ursprung i Mellanöstern är i nuläget en minoritet som är utsatt för både stigmatisering och diskriminering. Kvinnorna porträtteras ofta som offer för sin kulturella bakgrund medan stereotypen om männen är att de är patriarkala och våldsamma (Brune 2000:30–33). Vidare är personer med ursprung i Mellanöstern en grupp som i en stor utsträckning uppger att de blir utsatta för etnisk diskriminering i Sverige (Dolmén 2004:224).

Syftet med föreliggande artikel är att undersöka om det finns ett samband mellan vetenskapen om eller erfarenheter av diskriminering och valet av elitutbildning bland juriststudenter med ursprung i Mellanöstern. Studien förväntas bidra med ny kunskap om unga juriststudenter med ursprung i Mellanöstern och deras hanterande av vetenskapen om, och erfarenheter av, diskriminering och dess koppling till hög studieprestation.³

Den tidigare forskningen om barn till utrikesfödda som väljer att läsa på elitutbildningar i Sverige är begränsad. Likaså är den svenska forskningen om barn till invandrare och deras livschanser begränsad (Hällsten & Szulkin 2009). Tidigare forskning visar att utrikesfödda föräldrar har högre krav och förväntningar på sina barn än svenskfödda föräldrar samt att förtroendet för utbildningsväsendet i Sverige är allra högst bland utomeuropeiska invandrare (SOU 2005:56, s. 237–238). Detta kan förklaras av internationell forskning som visar att bristande resurser i form av en dålig ekonomi och en avsaknad av viktiga sociala nätverk bland invandrade föräldrar leder till att de satsar mer energi på sina barns utbildning. Ett av skälen till detta är att man ser utbildning som ett medel för att komma in på arbetsmarknaden (SOU 2005:56, s. 237). Utbildning har även i Storbritannien visat sig användas av etniska minoriteter för att nå framgång samtidigt som den kan förstås som en kompensation för en tidigare och nuvarande diskriminering mot dem (Platt 2005). Ida Lidegran har i sin avhandling om utbildningskapital och elitutbildningar visat att, i jämförelse med studenter som har ett nedärvt utbildnings- och ekonomiskt kapital, så väljer studenter tillhörande den meritokratiska eliten oftare prestigefyllda utbildningar (Lidegran 2009:118).

Michèle Lamont och Crystal Fleming har undersökt hur kompetens i form av utbildning används som en strategi bland afrikansk-amerikanska eliter i USA med syfte att motverka rasism. Afrikansk-amerikanska eliter menar att utbildning och kompe-

3 Begreppen hög studieprestation och elitutbildningsval används parallellt i denna studie då juristutbildningen kräver både tidigare och nutida höga studieresultat.

tens är effektiva strategier som används för att förhindra social exkludering. En vanligt förekommande uppfattning bland denna grupp är att man som afrikansk-amerikan måste prestera mer för att kunna få ett lika bra arbete som en person ur majoritetsbefolkningen. Sammanfattningsvis visade denna studie att personer tillhörande den afrikansk-amerikanska eliten framhåller sin högskoleutbildning som en viktig strategi för att motbevisa rasistiska stereotyper (Lamont & Fleming 2005).

Jag har disponerat artikeln så att efter denna inledning följer ett avsnitt om den teoretiska referensramen. Därefter följer ett metodavsnitt och ett analysavsnitt. Analysavsnittet är uppdelat i tre huvuddelar som är relaterade till utbildningsvalet, nämligen föräldrarnas roll i utbildningsvalet, de intervjuades erfarenheter av exkludering och de anti-diskrimineringsstrategier som används. Avslutningsvis följer en diskussion av analysen.

Teoretisk referensram

Här presenteras två teorier om destigmatisering och erkännande. Denna teoretiska referensram kommer att ligga till grund för analysen av de intervjuades elitutbildningsval och dess koppling till vetenskapen om, och erfarenheter av, diskriminering.

Destigmatisering

Sociologen Michèle Lamont har studerat hur stigmatiserade individer tillhörande etnifierade och rasifierade grupper hanterar exkludering genom att utmana stereotyper. Lamont kallar detta fenomen för destigmatiseringsstrategier (Lamont 2009:151). Dessa strategier kan öka den sociala inkluderingen och leda till en framgång för stigmatiserade individer. Lamont menar att det är viktigt att studera hanterandet av diskriminering eftersom individer inte kan antas vara passiva mottagare av diskriminering. En annan viktig aspekt är att hanterandet kan fungera som en indikator på hur framgångsrikt ett samhälle är. I samhällen där alternativa värdesystem inte finns tillgängliga är risken större att grupper med låg social status är passiva istället för att göra motstånd. De olika sätten att hantera rasism kan exempelvis vara att assimilera sig till majoritetsgruppen och därmed överge sin tidigare grupptillhörighet eller genom att bejaka de olikheter som finns mellan ens egen grupp och majoriteten i samhället (Lamont 2009:156). Det som lyfts fram i denna artikel är inte den destigmatisering som sker bland individer med ursprung i Mellanöstern med hjälp av assimilering (Bursell 2009)⁴ utan här betonas en destigmatisering som används för att bejaka olikheter, att få en positiv status för den man redan är (jfr Honneth 2003:16).

En större medvetenhet om hinder och att känna en stolthet över att tillhöra ett kollektiv har visat sig leda till en bättre mental hälsa bland utsatta etnifierade och rasifierade grupper. Stoltheten fungerar som ett skydd och stärker motståndet när individen blir utsatt för diskriminering (Lamont 2009:163). Barn som har blivit medvetna om

4 Bursells forskning visar att namnbyten till svenskklingande eller neutrala namn används som en destigmatiseringsstrategi bland personer med ursprung i Mellanöstern.

hinder och som har lärt sig att aktivt handla mot minskade möjligheter har en högre tro på sin egen effektivitet och studenter som har en vetskap om diskriminering har visat sig vara bättre skyddade mot dess konsekvenser (Lamont 2009:164). Detta är relevant för studien eftersom destigmatisering och föräldrarnas roll i elitbildningsvalet kommer att undersökas.

Erkännande

Kärnan i socialfilosofen Axel Honneths teori om erkännande är att människor i det moderna samhället är beroende av ett intersubjektivt erkännande av sina förmågor och bedrifter för att kunna ha en positiv självrelation. När en person inte får uppleva denna sociala bekräftelse skapas ett psykologiskt avstånd inom individens personlighet där negativa känslor som skam och ilska kan uppstå (Honneth 1996:136). Dessa emotioner leder till insikten om att ens egen person i grunden är beroende av erkännande från andra (Honneth 1996:138). Med erkännande menas att tillskriva individer eller grupper en viss positiv status (Honneth 1996:ix). Honneth urskiljer tre grundläggande principer för erkännande: kärlek, juridiska rättigheter och solidaritet. Möjligheten till att utveckla ett självförtroende är inneboende i erfarenheten av kärlek, självrespekt i erfarenheten av ett juridiskt erkännande och möjligheten till självkänsla i erfarenheten av solidaritet (Honneth 1996:173). Med Honneths egna ord:

En teori om rättvisa måste idag täcka tre jämlikt värdefulla principer som kan förstås som principer för erkännande. För att kunna använda sig av sin individuella autonomi måste enskilda subjekt ha lika mycket rätt, enligt typen av social relation, att bli erkända för sina behov, sin juridiska jämlikhet och slutligen för sina bidrag till samhället (Honneth 2004: 358)

En människas relation till sig själv kan skadas utifrån några olika handlingar som förvägrar människan ett erkännande. Dessa handlingar är fysiskt våld, att bli fråntagen rättigheter i samhället och att förvägra en individs eller en grupps sociala värde (Honneth 1996: 132–134). Erfarenheterna av att bli förvägrad ett erkännande kan fungera som en motiverande kraft till en strävan efter erkännande, eftersom individer endast kan bli av med känslan av förödmjukelse genom att använda sig av ett aktivt handlande. Det som realiserar detta handlande av konstruktivt motstånd är möjligheten till en moralisk insikt som är inneboende i de negativa känslorna. Den moraliska insikten blir således de negativa erfarenheternas kognitiva innehåll. Med moral avses en universell uppfattning om att alla individer ska respekteras på ett jämlikt sätt och betraktas inte instrumentellt utan som mål i sig själva. Insikten innebär då att man inser att man bör bli respekterad som en autonom individ som är ett mål i sig själv. Honneth menar att normativa mönster av strävanden efter ömsesidigt erkännande existerar eftersom människor inte kan reagera på ett känslomässigt neutralt sätt gentemot sociala orättvisor. För varje reaktion av negativa känslor som följer av förvägrandet av erkännande finns möjligheten till att orättvisan som individen har blivit utsatt för kognitivt avslöjas sig självt, i form av den moraliska insikten. Denna insikt blir därmed en

drivkraft till motstånd (Honneth 1996:138). Det är dock viktigt att betona att den moraliska insikten inte med nödvändighet infinner sig men den *kan* uppdragas. Det är beroende av hur samhällets kulturella och politiska miljö är utformad (Honneth, 1996:139), exempelvis om möjligheten till utbildning, som kan ses som en strategi i en strävan för erkännande, finns tillgänglig. I denna studie undersöks om elitutbildningsval används som en strategi för erkännande. Utgångspunkten är att strävan efter erkännande kan ses som det överordnade syftet med att använda sig av anti-diskriminerings- och destigmatiseringsstrategier.

Metod

Hälften av de intervjuade studerade vid Göteborgs universitet och hälften vid Stockholms universitet. Jag valde slumpmässigt ut fem kvinnliga och fem manliga studenter från namnlistor som tillhandahållits av respektive institution. Anledningen till att jag valde att intervjua både kvinnor och män är att jag ville undersöka om det fanns några större skillnader vad gäller erfarenheter och uppfattningar. Det enda som skilde sig mellan dem var att vissa av männen befarade en framtida diskriminering i en större utsträckning än kvinnorna. Detta kan bero på att de rasistiska och sexistiska stereotyperna drabbar personer med ursprung i Mellanöstern på olika sätt. Stereotypen ”föröware” (Brune 2000:30–33) kan drabba männen hårdare medan stereotypen ”offer” kan drabba kvinnorna hårdare (Brune 2000:30–33). Offerstereotypen implicerar nämligen ett behov av räddning vilket kan innebära en mindre diskriminerande behandling. Jag har dock valt att inte fokusera på dessa skillnader i uppfattningar om framtiden utan på tidigare erfarenheter som har varit utmärkande för elitutbildningsvalet.

Själva intervjuundersökningen gjordes på ett traditionellt sätt med enskilda semi-strukturerade intervjuer om cirka 30–45 minuter. Följdfrågorna bestod ofta av att jag bad om konkreta exempel på deras påståenden och att jag frågade om hur de reagerat inför olika händelser. Intervjuerna genomfördes på respektive universitetsområde och efter varje intervju gjordes fältanteckningar (Aspers 2007:116). Intervjuerna spelades in, transkriberades och kodades. Undersökningen gjordes i april 2010.

Intervjuguiden gällde faktorer bakom valet av elitutbildning och följde temana utbildning, föräldrarnas bakgrund, etnicitet⁵, boende, arbetsmarknad och sist diskriminering. Den metodologiska reflektion som kan vara viktig att göra gäller mina förkunskaper både av teorier och av egna erfarenheter på området. Hur mycket kan det ha styrt intervjuerna? Har sambandet mellan diskriminering och valet av elitutbildning som studien eftersträvar att utforska överbetonats. Som vid alla undersökningar är det både fördelar och nackdelar med de två systemen att komma utifrån och forska om en grupp människor eller att själv tillhöra den grupp som man forskar om. Utifrån-forskaren riskerar att möta ett fält med bristande kunskap medan inifrån-

5 Med etnicitet avses en känsla av gemenskap som är baserad på föreställningen om ett gemensamt ursprung (Weber [1922]:277).

forskaren riskerar att överbetona vissa samband. Jag var dock tidigt medveten om denna tänkbara brist och har därför strävat efter att inte låta denna förkunskap påverka frågorna. Exempelvis har jag haft så öppna frågor som möjligt om sociologiskt relevanta ämnen. Ofta kom på det viset ämnet diskriminering upp utan att jag frågat om det. Exempelvis kunde ofta frågan om familjebakgrunden leda till berättelser om diskriminering. Denna strategi att undvika att fokusera på mina förkunskaper visade sig senare vara en förtjänst i studien, eftersom jag trots den sociologiska bredden på frågorna om och om igen fick svar som handlade om diskriminering och dess koppling till hög studieprestation.

Samtliga namn och bostadsområden i studien fingerades av etiska skäl. Analysen av intervjumaterialet gick ut på att jag sökte efter regelbundenheter i materialet, detta för att kunna identifiera de faktorer som studenterna hade gemensamt och som var relaterade till utbildningsvalet. Mönstret som visade sig i och med genomgången av materialet och som följaktligen blev analysavsnittets tre huvuddelar är:

1. Föräldrarnas bakgrund, erfarenheter av diskriminering samt deras roll i utbildningsvalet
2. Egna erfarenheter av exkludering i form av stigmatisering och diskriminering
3. Anti-diskrimineringsstrategier. Dessa är uppdelade i hög studieprestation, att motsätta sig en offermentalitet och destigmatisering genom att motbevisa stereotyper

Analys

Analysavsnittet inleds med en kort presentation av de intervjuade för att sedan övergå till en redovisning av de tre viktigaste aspekterna av utbildningsvalet. Studenterna är mellan 18 och 28 år gamla och hälften av dem är födda i Sverige. Deras föräldrar var iranier, iraker, kurder samt syrianer från Mellanöstern. En majoritet av de intervjuade ansåg att deras etnicitet var densamma som deras föräldrars ursprung, det vill säga arabisk, iransk, kurdisk samt syriansk.

Föräldrarnas bakgrund och roll i utbildningsvalet

Samtliga av de intervjuade uppgav att det var viktigt för deras föräldrar att de studerade vidare på universitetet. Detta är relaterat till att föräldrarna har upplevt en exkludering på arbetsmarknaden i form av en etnisk diskriminering där föräldrarna inte har fått gå på arbetsintervjuer trots meriter. En annan problematik är att vissa av föräldrarna har haft svårigheter med att få jobb inom det som de är utbildade till. Fyra av de tio intervjuade hade en eller två högskoleutbildade föräldrar. Endast två av de intervjuades föräldrar hade en hög samhällelig status i sina hemländer.

Föräldrarnas roll i studenternas utbildningsval har huvudsakligen haft två funktioner:

1. Deras erfarenheter av exkludering har lett till att studenterna har fått en vetskap om diskriminering
2. De har uppmuntrat sina barn till att studera vidare för att undvika diskriminering

Den första aspekten går att relatera till tidigare forskning som visar att studenter som är medvetna om existensen av diskriminering är bättre skyddade mot dess konsekvenser (Lamont 2009:164). Den andra aspekten är i linje med tidigare internationell forskning som visar att etniska minoriteter använder sig av utbildning för att nå framgång och som en kompensation för en tidigare eller nutida diskriminering (Platt 2005).

Ett annat viktigt resultat är att en majoritet av de intervjuade uppgav att de har växt upp under kärva ekonomiska förhållanden. Samtliga föräldrar förutom Leilas far och Mahmouds mor har ingen sysselsättning, arbetar med lågstatusjobb eller har startat egna företag som exempelvis kiosker, det vill säga icke-statusfyllda företag. Detta är i linje med internationell forskning som visar att bristande resurser i form av en dålig ekonomi och en avsaknad av viktiga sociala nätverk bland utrikesfödda föräldrar leder till att de satsar mer energi på sina barns utbildning (SOU 2005:56, s. 237). De intervjuade uppgav att deras föräldrars erfarenheter av diskriminering har fungerat som en drivkraft då de tidigt har lärt sig att de måste kämpa för att inte hamna i samma situation som sina föräldrar. Feras beskriver hur hans mors erfarenheter har påverkat honom i sitt utbildningsval:

Jag tilltalas av utmaningar och tror att det har att göra med min bakgrund. Min mamma är akademiker, hon har en utbildning men har aldrig fått jobba med det i Sverige. Hon har aldrig fått ett jobb för det hon är utbildad för. Hon har ändå försökt skaffa sig kompetenskraven som gör att hennes betyg översätts till svenska men hon har aldrig fått jobben och jag tror att det har tagit ganska hårt på henne. För mig är det helt uppenbart att hon har haft en uppförsbacke på många sätt som svenska kvinnor ur medelklassen inte har erfarit. Hon har haft en uppförsbacke trots att hon har gjort mycket inte minst för sina barn. Hon har arbetat inom vården i Sverige men är sjukpensionär idag. Hon har bränt ut sig.

Feras menar att hans mors erfarenheter har påverkat honom i en riktning där han tilltalas av utmaningar, detta kan vara en bidragande faktor till elitutbildningsvalet eftersom utbildningen kräver höga betyg och kan uppfattas som en utmaning i sig. Feras väljer att kalla det som ter sig ha varit en diskriminering mot sin mor för ”en uppförsbacke”, ett ordval som han även använder om sin egen situation. På frågan om vad han menar med uppförsbacke svarar han att den är att han inte heter Per-Olov Karlsson. Feras antyder att det han talar om är en etnisk diskriminering. Ett flertal av de intervjuade ville inte benämna diskriminerande handlingar som de och deras föräldrar har blivit utsatta för, för just diskriminering. Vad kan detta motstånd tänkas bero på? En förklaring kan vara att de intervjuade, som är juriststudenter, kan ha högre beviskrav vad gäller diskriminering än andra. Det kan också vara så att undvikandet

av ordet diskriminering är ett omedvetet val från deras sida, eller att de medvetet undviker ordet då det förstärker känslan av stigmatisering, en känsla som de berörda kan tänkas vilja komma ifrån.

Vetskapen om att diskriminering äger rum kan vara en hämmande kunskap som sänker ambitionsnivån bland stigmatiserade individer eftersom den kan inge de utsatta en känsla av osäkerhet då de inte kan vara säkra på att de kommer att bli jämlikt behandlade. Att tala om diskriminering skulle då kunna ses som ett hinder för ett erkännande. Att tala om en uppförsbacke istället för det laddade begreppet diskriminering kan fungera som ett avdramatiserande, ett sätt att hantera tankarna på detta möjliga scenario. Honneth menar att individer som strävar efter ett erkännande använder sina negativa känslor av förödmjukelse som en drivkraft (Honneth 1996:138). Hur förklaras då undvikandet av begreppet diskriminering utifrån Honneths teori?

Ett tänkbart svar är att den moraliska insikt, som infinner sig då individen förstår att det krävs en strävan för erkännande, inte behöver vara uttryckt i ord samt att den, efter att ha infunnit sig, kan fungera på ett omedvetet plan. Den omedvetna drivkraften kan yttra sig genom en avdramatisering av och ett undvikande av att namnge de negativa erfarenheter som har föranlett den. Vidare tillförs här en annan aspekt av erkännande, nämligen att de negativa känslorna som genererar en drivkraft även kommer från en kunskap om föräldrarnas erfarenheter av exkludering, och inte endast utifrån de egna erfarenheterna vilka är Honneths främsta fokus. Feras fortsätter med att förklara sin familjs roll i utbildningsvalet:

Innerst inne ville mamma nog att jag skulle läsa vidare och nu i efterhand vet jag att hon är stolt att jag läser och att det ändå gick bra för mig. Det blir kanske att hon har lyckats med någonting eftersom hon har misslyckats med andra grejer i livet. Min mamma är ju akademiker. Grejen är ju den att ingen i min släkt har fått jobba med det de är utbildade för så det blir så skumt att komma och säga till mig: "Skaffa en utbildning så får du jobba med det!" De är liksom blattar allihop. De har inte på något vis fått använda sina akademiska färdigheter.

Här uttrycks diskrepansen mellan den faktiska identiteten och den tillskrivna identiteten (Goffman 1963:3). Den uttrycks när Feras förklarar att inga i hans släkt arbetar med det som de är utbildade till och att det därför skulle vara "skumt" om de sa till honom att skaffa en utbildning eftersom deras kompetens hade negligerats. Om man läser mellan raderna i Feras citat kan man ana att han undrar om han kommer att bli utsatt för samma exkludering som sina släktingar. Feras situation skiljer sig från deras eftersom han har växt upp i Sverige samtidigt som han har haft en vetskap om risken av att bli utsatt för diskriminering.

Genom att iaktta sina släktingars situation kan Feras tidigt ha uppfattat det som att han måste göra väldigt bra ifrån sig i skolan för att inte hamna i samma situation som dem. För att återkoppla till Honneths teori om erkännande så kan man dra paralleller mellan Feras uppfattning om att hans mor förnekats erkännande och hans egen strävan efter ett erkännande, att han delvis strävar efter sin mors erkännande. Detta

går att tyda i Feras berättelse om att hans mamma har misslyckats med mycket men att hon nu har lyckats med något i och med hans utbildningsval.

Egna erfarenheter av exkludering

De erfarenheter som belystes under intervjuerna rörde en dold och öppen rasism i det svenska samhället. En majoritet av de intervjuade uppgav att de hade upplevt ett orättvist bemötande som kan benämnas som en etnisk diskriminering. Den öppna rasismen kunde yttra sig i form av diskriminering genom exempelvis visitering på flygplatser och sportevenemang. Vidare kunde den yttra sig genom orättvisa betyg i grundskolan och i form av en stigmatisering där personer i omgivningen utgick från att studenterna inte förstod eller kunde tala ordentlig svenska. Samira berättar om det som hon kallar för den dolda rasismen:

Det finns en dold rasism i det svenska samhället som inte någon tar fram, lyfter upp till ytan. Till exempel när en svensk säger att vi ser dig som svensk. Jag tänker på att det finns ett förakt gentemot invandrare men som man inte vill uttrycka från vissa svenskar.

Samira förklarar det som hon kallar för en dold rasism, som antar olika subtila former, med hjälp av ett konkret exempel. Samiras erfarenhet är att vissa svenskar ser henne som svensk när hon, som juriststudent, avviker från den stigmatiserade tillskrivna identiteten. Istället för ett erkännande för den hon anser sig vara, vilket är kurd, tillskrivs hon en destigmatiserad identitet genom att bli kallad för svensk. Hon menar även att när hon blir kallad för svensk så görs en distinktion mellan henne och andra invandrare och att detta visar på ett förakt mot invandrare. Detta förakt skulle kunna vara att den som tillskriver henne en identitet som svensk utgår från att en invandrare inte kan vara välutbildad.

En annan aspekt av Samiras exempel är att individen som kallar henne för svensk kan tro att Samira tar detta som en komplimang eller som en invit till inkludering. I själva verket ger denne sig själv ett tolkningsföreträde om Samiras etniska tillhörighet. Tolkningsföreträdet innebär att Samiras uppfattning osynliggörs och att hon sätts i motsatsförhållande till invandrare, en grupp som hon identifierar sig med. Detta citat visar även det som kan ses som en rådande dikotomi vad gäller etnisk tillhörighet i Sverige, att man är antingen svensk eller invandrare (Darvishpour & Westin 2007:15). Frånvaron av synen på etnisk identitet som en hybridform kan uppfattas som att både Samira och den som kallar henne för svensk följer denna dikotomi i sina tankemönster om etnisk tillhörighet.

Sara som är uppvuxen i en mångetnisk förort beskriver sina erfarenheter och tankar när hon berättar om hur hennes nya grannar ser på hennes gamla bostadsområde:

Vi har flyttat till ett mer svenskt område nu och när jag berättar att jag har bott i Husby där så blir de chockade men jag tänker: ”Men snälla, det var ju bättre än det är nu!”

Jag vill få bort de här fördomarna. Ett exempel är att när jag flyttade till det område där jag bor nu så kom det några grannar och hälsade på, de var trevliga och så och de frågade vart vi bodde innan. "Husby" svarade vi. Så spärrade de upp ögonen och sa: "Oj vad bra att ni flyttade ifrån det stället". Då var det såhär: "Men alltså så säger man inte för du vet inte. Jag mår bättre när vi bodde där i Husby än när jag är här, jag kände mig hemma där." När man väl kommer bort från de ställena så får man se de här fördomarna. Fördomarna har format mig, det är de som jag vill motverka.

För Sara är det gamla bostadsområdet något som hon associerar med positiva erfarenheter. När hon inser att andra inte delar den uppfattningen kan hon uppleva att hon och hennes gamla bostadsområde förnekas erkännande. Sara relaterar sitt gamla bostadsområde till sin egen identitet då hon har levt där länge och trivts. När hon säger att hon vill kämpa mot fördomar och att de har format henne kan man relatera det till en strävan efter erkännande där känslor av förödmjukelse leder till en drivkraft som innebär att människor inser att de måste vidta aktiva åtgärder (Honnet 1996:138). Saras ifrågasättande av grannarnas fördomar och hennes önskan om att motverka dem kan ses som en strävan efter ett erkännande på grund av en territoriell stigmatisering. Den territoriella stigmatiseringen är dock förbunden med den stigmatisering som personer med utländsk bakgrund utsätts för. Man kan förstå det som att stigmatiseringen antar andra former och blir territoriell när många stigmatiserade individer bor i samma område.

Under mötet med de nya grannarna kan man ana att grannarna såg Sara och hennes familj som ett *undantag* till de fördomar som de kan hysa mot personer från mångkulturella förorter. Således kan fördomar och stigmatisering leva vidare mot exempelvis en etnisk grupp även efter mötet mellan stigmatiserade individer och icke-stigmatiserade individer. Ett flertal av de intervjuade hade som tidigare nämnts upplevt en diskriminering i skolan, Feras berättar om en sådan erfarenhet:

Jag började fundera på juridik och så gick jag för att kolla med studievägledaren, och det är ganska roligt det där, men jag frågade honom vad som krävdes för att läsa juridik och vart kan man göra det? Jag glömmer aldrig det här, det var så jävla klockrent, han bara tittade på mig och sa: "Men du måste ha en ganska bra språkförståelse för att kunna läsa det". Nu i efterhand så fattar jag ju exakt vad det där var ett uttryck för.

Här beskriver Feras det som ter sig vara en fördom om att han inte skulle ha en tillräckligt god språkförståelse för att klara av juristlinjen. Eftersom Feras har en god språkförståelse kan kommentaren tolkas som en fördom som är kopplad till en uppfattning om att en individ med ursprung i Mellanöstern inte är kapabel att nå en god språkförståelse. Att Feras i efterhand insåg vad det egentligen betydde, att det var en antydning om att han inte hade en tillräckligt god språkförståelse, kan ha lett till en insikt om att en strävan efter erkännande behövs. Denna insikt kan ha visats i att han, flera år efter detta möte, bestämde sig för att börja på juristlinjen. Sammanfattningsvis har denna analysdel visat att utöver vetskapen om diskriminering som studenterna

har fått från sina föräldrar, så har en majoritet av de intervjuade även egna erfarenheter av att bli exkluderade. Detta leder oss till den sista analysdelen som rör hanterandet av vetenskapen om och erfarenheter av diskriminering.

Anti-diskrimineringsstrategier

Samtliga intervjuade använde sig av anti-diskrimineringsstrategier. De anti-diskrimineringsstrategier som gick att upptäcka i intervjumaterialet var för det första att samtliga av de intervjuade upplevde att de för att bli jämlikt behandlade har varit tvungna att studiemässigt prestera mer än elever med en svensk bakgrund. Den andra strategin som samtliga intervjuade uppgav att de använder sig av är att motsätta sig en offermentalitet. Den tredje strategin är en strategi som går ut på destigmatisering genom att motbevisa stereotyper.

Hög studieprestation

I likhet med tidigare forskning om afrikansk-amerikanska eliter i USA (Lamont & Fleming 2005) menade samtliga intervjuade att hög studieprestation är en strategi som de använder sig av för att undvika diskriminering och för att bli jämlikt behandlade. På frågan om Leila har upplevt sig bli annorlunda behandlad i skolan på grund av sitt kön och/eller etnicitet svarade hon:

Nej för att jag har alltid varit väldigt duktig men jag kan tänka mig att de med utländsk bakgrund som inte har varit lika duktiga har blivit det. När man har en utländsk bakgrund måste man bevisa sig mycket mer än sina svenska skolkamrater. Jag har aldrig kunnat bli utsatt för det eftersom jag alltid har varit bäst i skolan. Jag har alltid sett till att prestera väldigt bra för att inte låta det gå så långt att jag blir särbehandlad eller diskriminerad. I grundskolan märkte jag att invandrarna blev sämre behandlade av lärare än svenskar trots att de var lika dåliga.

Leilas strategi som går ut på att vara bäst har visat sig vara framgångsrik för henne eftersom hon uppger att hon aldrig har blivit diskriminerad i skolan. Genom att i grundskolan observera lärarnas interaktion med elever med utländsk bakgrund har hon dragit slutsatsen att dessa elever blir sämre behandlade än elever med svensk bakgrund. Denna observation kan förstås som en påminnelse för Leila om att hon måste fortsätta att vara "väldigt duktig" för att i lärarnas ögon uppfattas som en individ som är jämlik eleverna med svensk bakgrund. Observationen kan ses som en del i en insikt där Leila har tolkat det som att hon måste vidta aktiva åtgärder för att få ett erkännande. Således har hennes relation till sig själv, i detta fall, inte skapats genom egna erfarenheter av diskriminering, vilket är Honneths främsta fokus (Honneth 1996:136–138) utan genom en observation av att vissa elever med utländsk bakgrund inte får ett erkännande. Detta är i likhet med vetenskapen om föräldrarnas erfarenheter en strävan efter erkännande där *vetenskapen* om orättvisor utgör en drivkraft. Mahmoud uttryckte liknande åsikter:

Nuförtiden är det mer konkurrens med andra länder så man måste ha en universitetsutbildning för att kunna få jobb och med en så kallad invandrarbakgrund så måste man... det räcker inte med att vara lika bra utan man måste vara bättre än svenskarna för att få samma jobb. Det är en outtalad uppfattning och jag har hört att så kallade etniska svenskar har det lättare för sig utifrån många aspekter. Jag vet att diskriminering förekommer så det är därför det är extra viktigt att gå på en bättre utbildning och inte läsa vatten och miljö på Södertörns högskola.

När Mahmoud säger att man med invandrarbakgrund måste vara bättre än ”svenskarna” så uttrycker han ungefär samma uppfattning som en afrikansk-amerikansk ambassadör i Lamont och Flemings studie (2005:36), nämligen att man som afrikansk-amerikan måste vara dubbelt så intelligent för att få ett lika bra jobb som en person ur majoritetsbefolkningen. Vidare förklarar Mahmoud att han har valt en elitutbildning eftersom han är medveten om att diskriminering förekommer. Således kan man förstå hans utbildningsval som en anti-diskrimineringsstrategi. Med en ”bättre” utbildning kan man tänka sig att han får större möjligheter att välja bland arbetsgivare än om han hade valt en utbildning som är mindre statusfylld, anses vara mindre krävande och som inte leder till ett givet yrke. Elitutbildningen blir alltså en tydlig gardering inför framtiden. Mehdi förklarar varför han tror att hans vänner med utländsk bakgrund studerar vidare på högskolan:

Bland mina polare som är utlänningar, deras föräldrar har pushat dem till att börja plugga för att det finns hinder mot dem och utbildning är ett sätt att komma ifrån detta. Samtidigt så tror jag att föräldrar har präntat in i sina barn att de måste skaffa en hög utbildning annars får de inte jobb. Jag tror att det beror på föräldrarnas erfarenheter här i Sverige.

Här uttrycker Mehdi uppfattningen att det är föräldrarna som har lärt sina barn att en hög utbildning är en strategi för att kunna få ett jobb som ”utlänning”. Det kan tolkas som att de utrikesfödda föräldrarna som han talar om anser att barnen behöver bli mer attraktiva på arbetsmarknaden än exempelvis barn till svenskfödda för att ens få ett jobb. Det vill säga att det finns två aspekter av hög studieprestation, att föräldrarna inte endast ser det som ett medel för att motverka hinder utan även för att motverka hinder i form av en *total* exkludering från arbetsmarknaden. Föräldrarnas erfarenheter av exkludering behöver dock inte vara representativa för barnens framtida erfarenheter på arbetsmarknaden då barnens situation skiljer sig från föräldrarnas. Barnen till utrikesfödda har exempelvis oftare en svensk utbildning, ett flytande svenskt språk och ett större kontaktnät än sina föräldrar då de, till skillnad från sina föräldrar, ofta har växt upp i Sverige.

Mehdi berättade om sina vänners föräldrars förväntningar med en viss frustration i rösten. Man kan tänka sig att det för de berörda individerna kan vara påfrestande att från en tidig ålder lära sig att en hög utbildning är en förutsättning för att inte bli arbetslös. Föräldrarna som han talar om kan göra det av ren omtanke till sina barn men

utifrån detta antagande kan barnen få en missvisande bild av vad som krävs för att få ett jobb samtidigt som de kan gå miste om att tänka sig göra annat i livet än att skaffa sig en hög utbildning. En annan aspekt av detta är att det kan vara så att barnen delvis projicerar sin egen frustration av vetenskapen om diskriminering på sina föräldrar. Att förklara att elitutbildningsvalet beror på föräldrarnas erfarenheter kan vara ett sätt att undvika att tala om och tänka på sin egen situation, det vill säga osäkerheten i om man själv kommer att bli diskriminerad på arbetsmarknaden eller ej. Feras beskriver nackdelarna med att ha höga krav på sig själv:

Jag skrev en uppsats om ett känsligt ämne och då visste jag att uppsatsen skulle bli lusläst av examinatoren och opponenter. Om jag inte hade haft ett utländskt namn... så tror jag att uppsatsen inte hade blivit lika hårt granskad. Det gör att man sätter högre krav på sig själv, man blir bättre men man riskerar att gå under med det. På universitetet kan man inte ta risken att vara sämre än genomsnittet, man kanske inte vet det men det skulle ta hårdare än om man var svensk. Men sen också för framtiden det är ju helt, med tanke på juridiken och så... har jag högsta betyg så är det: "Ja, jag är normal, jag är grym ni behöver inte kvotera in mig!" Bortsett från kvotering och att folk tror att man är jävligt dålig så måste man absolut sätta högre krav på sig själv.

Här lyfter Feras fram en ny aspekt av hög studieprestation, att han på så sätt slipper bli inkvoterad. Kvotering är enligt Feras en felaktig anti-diskrimineringsstrategi eftersom den enligt honom bygger på en uppfattning om att utsatta individer inte är lika duktiga som de som inte behöver inkvoterats. Man kan tolka det som att kvotering bekräftar en offerroll och en stigmatisering som Feras försöker komma ifrån. Hans ordval 'normal' är intressant utifrån Goffmans teori om stigma eftersom Goffman gör en uppdelning mellan de som han kallar för de stigmatiserade och de normala (Goffman 1963:5). Det Feras säger kan tolkas som att han genom att få högsta betyg blir destigmatiserad, det som Goffman kallar för normal. Här handlar strävan efter ett erkännande inte enbart om att bli jurist utan även om att bli en jurist med högsta betyg. På så sätt kan Feras känna sig helt oberoende av det som kan uppfattas som andras välvilja i form av kvotering eller andras fördomar i form av diskriminering. Samira berättar om sina erfarenheter av hög studieprestation:

På högstadiet kände jag att jag var tvungen att prestera mer för vissa lärare och elever än svenska elever. Det fanns en inställning om att: "Men du kan ju inte vara lika bra som jag på att skriva en uppsats för du är invandrare och jag är svensk". När jag fick MVG på mina svenska uppsatser på högstadiet så kunde en svensk tjej inte förstå det. Hon hatade mig för att jag var bättre än henne och invandrare. Jag hade även en lärare som gav mig orättvisa betyg, hon gav mig endast ett godkänt i slutbetyg. Först var det okey men sedan närmade det sig gymnasiet och jag hade ändå en press på mig hemifrån också. Då sa jag till henne att "Jag tycker att jag har blivit orättvist behandlad!" Och jag berättade att jag skulle lämna in mina uppsatser till rektorn. Jag gick och pratade med rektorn och senare sa läraren lite försiktigt att "Jag kanske har varit lite för

hård mot dig i bedömningen...” Jag blev ledsen till en början men sedan kände jag för att kämpa mer.

Samira menar att det har ställts höga krav på prestation från lärares håll. I likhet med Mehdi menar hon även att det finns krav om hög studieprestation hemifrån. Att barn till utrikesfödda har höga krav på sig hemifrån har uppmärksammats i tidigare forskning (SOU 2005:56, s. 237). Det kan tänkas vara svårt med höga krav hemifrån samtidigt som vissa av föräldrarna kanske inte känner till att barnen upplever att de måste prestera mer i skolan, eftersom föräldrarna sällan själva gått i svensk grundskola. Barn som befinner sig i denna situation blir således särskilt utsatta. När Samira säger att hon till en början blev ledsen och sedan kände för att kämpa mer så kan man urskilja en likhet med de negativa känslor som leder till en moralisk insikt om att en strävan efter erkännande behövs (Honneth 1996:138). Vidare menade Samira att hon inte gräver ner sig i tråkiga händelser utan att hon kämpar vidare. Denna strategi går in i nästa anti-diskrimineringsstrategi som går ut på att motsätta sig en offermentalitet.

Att motsätta sig en offermentalitet

Samtliga intervjuade uppgav att de motsatte sig en offermentalitet. Ahmed förklarade sin uppfattning gällande detta:

Jag vet om att risken finns att jag blir diskriminerad på arbetsmarknaden men det är inget jag tänker på. Man ska inte ha en offermentalitet, utan man ska köra på och göra sitt bästa. Jag har själv upplevt diskriminering och då är det lätt att man hamnar i situationen där man tänker att allt är diskriminerande mot en.

Ahmeds uppfattning om att man ska göra sitt bästa och att inte tänka allt för mycket på diskriminering är i linje med tidigare forskning om afrikansk-amerikanska elitors attityder till rasism (Lamont & Fleming 2005). Ahmed antyder att anledningen till att man inte ska ha en offermentalitet är att man då lätt hamnar i en situation där man tänker att allt är diskriminerande mot en. Att hamna i en sådan situation kan tänkas vara oerhört tankemässigt krävande och därför kan strategin om att motsätta sig en offermentalitet fungera som en överlevnadsmekanism. Ahmed klargör dock att han är medveten om risken av att bli diskriminerad. Denna medvetenhet kan fungera som en drivkraft, man kan tolka det som att medvetenheten inte får bli alltför uppenbar utan att den fungerar bäst på en underliggande nivå då risken finns att den annars blir kontraproduktiv. Samira nämner anledningen till att hon motsätter sig en offermentalitet:

Jag tror att den etniska bakgrunden inte spelar så stor roll egentligen när du har utbildningen i handen, det handlar om prestation. Går du in för någonting och är stark och inte ser dig själv som ett offer då kommer du som kvinna mycket längre än män. Det jobbet som jag har idag, när jag gick till arbetsintervjun så tänkte jag: ”Jag ska ge hundra procent. Jag ska gå in med en inställning om att jag är mer värd än det här

jobbet”. Det låter lite kaxigt och så när man säger det, men jag tror att det är nödvändigt att man uppmuntrar sig inombords på det sättet för att det är då du kan komma någonstans.

Det finns intressanta sidor av motståndet mot att se sig som själv som ett offer. Vissa av studenterna har ju uppgett att de har blivit utsatta för orättvisa handlingar vilket gör dem till offer i just de situationerna. Vad kan då motståndet mot att se sig själv som ett offer tänkas bero på? Samiras uppfattning kan tänkas bero på att ett offer associeras med en svaghetskänsla som kan vara skambelagd. När Samira säger att man inte ska se sig själv som ett offer utan som stark antyder hon att hon relaterar 'ett offer' till motsatsen till att vara stark, nämligen att vara svag. En annan aspekt av risken med att se sig själv som ett offer kan vara att det kan tänkas leda till att en person överfokuserar på sin utsatthet och därmed sätter upp hinder för sig själv i form av en självuppfyllande profetia. Att vara ett offer skulle även kunna relateras till den tillskrivna identitet som offer som kvinnor med utländsk bakgrund konfronteras med (Brune 2000:30). Således kan situationer av utsatthet leda till en ny dimension av diskrepansen mellan den tillskrivna och den faktiska identiteten.

Att inte få ett erkännande för sin faktiska identitet och att samtidigt bli ett offer på grund av det kan vara alldeles för mycket att relatera till, både intellektuellt och känslomässigt. En sådan situation kan generera en överlevnadsmekanism i form av att individen står upp för sin identitet samtidigt som denne vägrar att bli eller tillskriva sig själv en roll som ett offer, eftersom en sådan roll kan ha en försvagande funktion och på så vis vara ett hinder för ett erkännande. I denna tankegång utgår jag från att de berörda studenterna försöker få ett erkännande genom exempelvis hög studieprestation. Om tanken om att vara ett offer försvagar den utsattes prestationsförmåga så fungerar heller inte anti-diskrimineringsstrategin som går ut på att vara väldigt duktig. Därför kan man tänka sig att de berörda studenterna måste tro på, och visa, att de är alldeles för starka för att låta sig bli negativt påverkade av ett eventuellt eller faktiskt orättvist bemötande. Denna överlevnadsmekanism har tydliga likheter med den tidigare analysen om undvikandet av begreppet diskriminering.

Destigmatisering genom att motbevisa stereotyper

Den tredje och sista anti-diskrimineringsstrategin går ut på destigmatisering genom att motbevisa stereotyper. Ett flertal av de intervjuade uppgav att de använde sig av denna strategi. Saras svar på frågan om hon anser att det finns någon avgörande skillnad mellan henne och hennes vänner med utländsk bakgrund som inte har valt att högskoleutbilda sig, illustrerar en destigmatiseringsstrategi:

I samhällets ögon är det en stor skillnad för att en invandrare utan utbildning är en invandrare medan en invandrare med utbildning blir svensk om hon lyckas såsom Zlatan. Det är inte okey att svenskar kan bestämma när man är svensk och när man inte är svensk. Jag kommer alltid att säga att jag är syrian för att folk ska vakna och se att det inte spelar någon roll om man har en utbildning eller inte, om man lyckas

eller inte. Just nu är jag ju fortfarande en invandrare i andras ögon fast jag är född i Sverige.

Sara väljer att inte kalla sig för svensk utan syrian. Detta kan ses som en strategi som går ut på att bli accepterad för den hon anser sig vara och ett försök till att öka medvetenheten om att man inte behöver kalla sig själv eller bli kallad för 'svensk' om man 'lyckas', till exempel blir jurist, och har utländsk bakgrund. Denna destigmatiseringsstrategi kan tänkas leda till att de värdeladdade etniska beteckningarna delvis förlorar sin betydelse. Saras uppfattning om etniska beteckningar som är baserade på hur lyckad man är kan relateras till Leilas tidigare uttalande om att hon såg en dold rasism i att bli kallad för svensk, att det visar på ett förakt mot invandrare. Saras motstånd kan även ses som ett resultat av en moralisk insikt om att hon måste sträva efter att bli erkänd för sitt ursprung.

Samtidigt som Sara är emot att bli kallad för svensk antyder hon att det finns en motsägelse i att bli sedd som invandrare när hon är född i Sverige. Detta kan tyda på att hon kanske egentligen inte är helt övertygad om att hennes etnicitet endast är syriansk, utan att beteckningen är ett sätt att hantera fördomsfulla uppfattningar på. Motståndet till att kalla sig för svensk kan förstås som en försvarsmekanism genererad av bristen av erkännande för Saras utländska ursprung. Samtliga intervjuade uppgav att de ibland blir sedda som undantag till gruppen invandrare eftersom de är välutbildade medan gruppen invandrare i stort ses som en problematisk grupp. Denna uppfattning vill en majoritet av studenterna ändra på. Dessa studenter vill kunna motbevisa negativa stereotyper utan att låta motbevisandet bli till en ny stereotyp i form av att bli sedda som undantag. Att ses som undantag skulle innebära att resten av gruppen fortsätter att vara stigmatiserad. Detta kan ses som ett motbevisande av stereotyper som bygger på en solidarisk syn på strävan efter erkännande. Sara exemplifierar detta när hon säger att hon alltid kommer att kalla sig för syrian för att väcka uppmärksamhet. Det spelar inte någon roll om man är utbildad eller inte, underförstått att alla i minoritetsgruppen bör ses som jämlika. Ahmed förklarar hur det är att ses som ett undantag till stereotypen:

Jag får ofta höra såhär: "Du är jättebra, vi tycker om dig men alla andra invandrare är så hemska, farliga och våldsamma". Det har jag fått uppleva hela mitt liv, just den där formuleringen. Då blir jag såhär: "Hur många känner du egentligen?" Det är ju egentligen bara jag så det blir patetiskt. Jag har vänner vars pappor eller de själva har sökt över hundra arbeten och inte ens har fått komma på en enda arbetsintervju. Jag vet ju om att de har de meriter som krävs för jag vet ju vilka de är. Det är inte bara en gång eller två utan det är ett mönster. Om jag som invandrare då tar plats i en position där jag har ett inflytande och kan vara med och påverka så kan jag vara med och bidra till en utveckling i samhället, att bekämpa fördomar. När människor ser mig eller någon annan människa som är värtalig och välutbildad och som gör rätt för sig och så vidare så kanske de förstår att alla är inte som den lilla fördomen som jag har i mitt huvud.

Ahmed och ett flertal av de andra studenterna uppgav att de ville ändra på uppfattningen om att gruppen invandrare är farlig. Ahmed beskriver de destigmatiseringsstrategier som han använder sig av, exempelvis att vara värtalig. Detta är i linje med Goffmans teori om att stigmatiserade individer försöker bryta stigmat med hjälp av ett bra språk (Goffman 1963:44). Vidare talar Ahmed om destigmatisering genom att vara välutbildad och att ha ett inflytande och att på så sätt bekämpa fördomar. Denna strategi har stora likheter med afrikansk-amerikanska elitors strategier för att motbevisa rasistiska stereotyper med hjälp av högskoleutbildning (Lamont & Fleming 2005) och kan kopplas till att elitutbildning kan ses som en strategi i en strävan efter erkännande.

Avslutande diskussion

I föreliggande artikel har sambandet mellan vetenskapen om, och erfarenheter av, diskriminering och elitbildningsvalet bland juriststudenter med ursprung i Mellanöstern undersökts. Resultatet visar att en majoritet av studenternas föräldrar har lågstatusjobb eller egna småföretag och att de har haft ett stort inflytande på sina barns val att studera vidare på högskolenivå. Att föräldrarna har denna bakgrund ger stöd åt förklaringen att föräldrarna har uppmuntrat sina barn till att prestera väl i skolan för att undvika att hamna i samma svårigheter på arbetsmarknaden som de själva har råkat ut för. Vidare hade en majoritet av de intervjuade även egna erfarenheter av diskriminering. Detta ger stöd åt att utbildningsvalet kan fungera som en anti-diskrimineringsstrategi. Andra viktiga anti-diskrimineringsstrategier som analysavsnittet berör är också kopplade till elitutbildningsvalet. Det var hög studieprestation, att motsätta sig en offermentalitet samt destigmatisering genom att motbevisa stereotyper.

Tidigare forskning visar att andelen etablerade jurister, läkare och ingenjörer ofta är högre bland de som är födda i Sverige men som har en utländsk bakgrund (Högskoleverket 2005:22). Vad kan detta bero på? Så vitt jag vet är denna studie den första som har undersökt och som ger stöd åt att det kan finnas ett samband mellan vetenskapen om och erfarenheter av diskriminering å ena sidan och valet av elitutbildning å andra sidan bland ungdomar med utländsk bakgrund i Sverige. Studien har lyft fram och resonerat kring hur de intervjuade förhåller sig till vetenskapen om diskriminering, både på ett medvetet och omedvetet plan. Det sker genom att beskriva och analysera föräldrarnas påverkan, studenternas egna erfarenheter av diskriminering och stigmatisering och hur de, för att övervinna diskriminering, undviker att lägga alltför stort fokus på den. Ett viktigt fynd i denna studie är att begränsade resurser och hinder i form av en dålig ekonomi och diskriminering inte behöver fungera som hinder för att individer ska lyckas utbildningsmässigt.

Studien visar också att det finns ett visst samband mellan föräldrarnas utbildningsnivå och barnens utbildningsnivå. Fyra av studenterna har en eller två föräldrar med en högskoleutbildning. Föräldrarna till dessa studenter har dock upplevt att de har blivit exkluderade på grund av att deras utbildning har varit utländsk. Här kan alltså både föräldrarnas utbildningsnivå och upplevda exkludering ha påverkat barnens ut-

bildningsval. Resultatet kan även fungera som en indikator på hur framgångsrikt det svenska samhället är (Lamont 2009:153), det faktum att högre utbildning finns tillgänglig för alla oavsett ekonomisk bakgrund har med stor sannolikhet bidragit till att de intervjuade är på väg att bli jurister.

Analysdelen visade stora likheter med amerikansk forskning om afrikansk-amerikanska eliters sätt att hantera rasism. En skillnad mellan gruppen juriststudenter med ursprung i Mellanöstern som bor i Sverige och afrikansk-amerikaner i USA är att Lamont och Flemings forskning rör en redan existerande elit, medan min urvalsgrupp är på väg att bli en första elit inom sin minoritet. En tänkbar skillnad är att när strävan efter erkännande är ny kan den vara omedveten och mindre uttalad. Studiet av dessa omedvetna och outtalade processer kan leda till ny kunskap om hur strävandet efter erkännande verkar. I denna studie har vetenskapen om diskriminering lyfts fram som en drivkraft till erkännande. Leila visade tydligt att hög studieprestation fungerade som en drivkraft och som en anti-diskrimineringsstrategi även om hon bara iakttagit lärares diskriminering gentemot andra elever med utländsk bakgrund och inte själv blivit diskriminerad av lärare. Honneth menar att denna drivkraft främst kan uppstå om individen själv blir fråntagen ett erkännande. Det skulle jag vilja komplettera med att även se till hur individer tillhörande utsatta grupper identifierar sig med varandra och använder sig av varandras erfarenheter i en strävan efter erkännande.

Att strävan efter erkännande är ny kan inläsas i studenternas motstånd mot att kalla sin identitetstillhörighet för en hybridform av det svenska och föräldrarnas ursprung. Afrikansk-amerikaner har exempelvis detta inbyggt i benämningen av sig själva. Pondera att studenterna upplever att de får ett erkännande för den etniska identitet som de anser att de har, det vill säga ofta en etnicitet förbunden med Mellanöstern, skulle de då vara mer öppna för att se sin etniska identitet som en hybridform av det svenska och föräldrarnas ursprung? Hybridformen är troligtvis den mest sannolika etniska identiteten som de identifierar sig med, men deras motstånd kan tolkas som en önskan om att först få ett erkännande för föräldrarnas etnicitet. Här finns en viktig jämlikhetsaspekt och motståndet är troligtvis grundat på en moralisk insikt om att alla människor bör bli jämlikt behandlade. Nu när studenterna är på väg att få inflytelserika positioner i samhället vill en majoritet av dem öka medvetenheten om de fördomar som finns gentemot personer med utländskt ursprung och motbevisa dem. Detta kan ses som en viktig strategi i en strävan efter erkännande, inte endast för dem som individer utan även för hela samhällsgruppen.

En kritisk effekt av att använda anti-diskrimineringsstrategier är dock att det kan bidra till en uppfattning om att det skulle vara den enskilda individens ansvar att skydda sig mot diskriminering, inte samhällets ansvar. Man kan även tolka användandet som ett resultat av att det juridiska skyddet mot diskriminering inte uppfattas vara tillräckligt starkt för att garantera att denna grupps rättigheter åtföljs i praktiken. Således blir elitutbildningen, på grund av ett demokratiskt underskott, en försäkran om social inkludering.

Referenser

- Aspers, P. (2007) *Etnografiska metoder: att förstå och förklara samtiden*. Malmö: Liber.
- Brune, Y. (2000) *Stereotyper i förvandling: svensk nyhetsjournalistik om invandrare och flyktingar*. Stockholm: Utrikesdepartementet, Regeringskansliet.
- Bursell, M. (2007) "What's in a Name? A Field Experiment Test for the Existence of Ethnic Discrimination in the hiring Process". The Stockholm University Linnaeus Center for Integration Studies (SULCIS) Working paper 2007:7.
- Bursell, M. (2009) "Surname Change and Destigmatization Strategies among Middle Eastern Immigrants in Sweden". The Stockholm University Linnaeus Center for Integration Studies (SULCIS) Working paper 2009:12.
- Darvishpour, M. & C. Westin (red.) (2007) *Migration och etnicitet: perspektiv på ett mångkulturellt Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- Dolmén, L. (2004) *Brottsutvecklingen i Sverige. 2001–2003*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Eriksson, L. & I. Amnéus (2010) *Universitet och högskolor: Högskoleverkets årsrapport 2010*. Stockholm: Högskoleverket.
- Goffman, E. (1963) *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Honneth, A. (1996) *The Struggle for Recognition: the Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Honneth, A. (2003) *Erkännande – Praktisk filosofiska studier*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos.
- Honneth, A. (2004) "Recognition and Justice: Outline of a Plural Theory of Justice", *Acta Sociologica* 47 (4):351–364.
- Hällsten, M. & R. Szulkin (2009) "Families, Neighborhoods, and the Future: The Transition to Adulthood of Children of Native and Immigrant Origin in Sweden." The Stockholm University Linnaeus Center for Integration Studies (SULCIS) Working paper 2009:9.
- Lamont, M. & C. Fleming (2005) "Everyday Anti-Racism: Competence and Religion in the Cultural Repertoire of the African American Elite", *Du Bois Review* 2 (1):29–43.
- Lamont, M. (2009) "Responses to Racism, Health, and Social Inclusion as a Dimension of Successful Societies", 151–168 i P. Hall, & M. Lamont (red.) *Successful Societies: How Institutions and Culture affect Health*. New York: Cambridge University Press.
- Lidegran, I. (2009) *Utbildningskapital: om hur det alstras, fördelas och förmedlas*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Platt, L. (2005) *Migration and Social Mobility: The Life Chances of Britain's Minority Ethnic Communities*. Bristol: The Policy Press.
- Skolverket (2005) *Skolverkets lägesbedömning 2005*. Stockholm: Skolverket.
- SOU 2005:56 (2005) *Det blågula glashuset: strukturell diskriminering i Sverige: betänkande*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

- SOU 2005:69 (2005) *Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Sverige inifrån: röster om etnisk diskriminering: rapport*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer
- SOU 2006:59 (2006) *Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Arbetslivets (o)synliga murar: rapport*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer
- Weber, M. (1983) *Ekonomi och samhälle: förståendesociologins grunder*. [1922]. Lund: Argos.

Författarpresentation

Evin Ismail går på masterutbildningen på Sociologiska institutionen, Stockholms universitet. Hennes nuvarande intresseområde är olika slags rädslor i det moderna samhället och den funktion dessa rädslor fyller.

Att göra sig anställningsbar

Om instrumentella identitetspositioner och könad säljbarhet

Marinette Fogde

Akademin för Humaniora, utbildning och samhällsvetenskap, Örebro universitet.

To make oneself employable – instrumental identity positions and gendered marketability

The article takes up the question of the negotiation of expert discourses in career advice and constructing the self in the practice of CV writing. Drawing on data from semi-structured interviews with 19 students (11 women and 8 men) the stories about job search are analyzed. The concept of *discursive positioning* is used in order to analyze how the students position themselves in relation to career advice and position the self in CV writing. The results show that the female students had difficulties embodying the position as a marketing self as they described it as conflicting with feelings of ‘who they were’. ‘Being you’ in CVs and job interviews is, further, an ideal that is negotiated in relation to what to display as a job-seeking subject. CV writing involves a process of identifying suitable characteristics in an instrumental manner, but it is also combined with an introspective reasoning and identification to find ‘authentic’ strengths and characteristics in ‘who you are’.

Key words: employability, discursive positioning, interviews, CV

Anställningsbarhet har blivit ett modeord i utbildnings- och arbetsmarknadspolitik, som framhåller individens förmåga att bli anställd. Detta inbegriper att ha en passande utbildning eller specifik kompetens för arbetsmarknaden men rymmer även ideal som initiativförmåga och förmåga att uttrycka sig i tal och skrift (TCO, SFS, Lärarförbundet 2007, s.3). Att vara anställningsbar indikerar en individ som ”ständigt uppgraderar skicklighet, förmåga och attityd” (Salomonsson 2003 s 44, jfr Fejes 2008). I vidare betydelse betonas individens ansvar att göra sig anställningsbar på en flexibel och global arbetsmarknad (Garsten & Jacobsson 2004). Denna utveckling i arbetslivet kan också ses i skenet av ett ideologiskt systemskifte där nyliberala tankegångar förändrat såväl synen på arbete (se Fairclough, 2000, 2002) som synen på allmän välfärd för medborgarna (Bauman, 1998). Som Sennett (2000) och även Bauman (1998) argumenterar för leder en flexibel kapitalism till konsekvenser på individnivå genom att skapa en mer fragmenterad yrkesidentitet och osäkerhet genom att individer ständigt måste anpassa sig själva till arbetslivets skiftande och flexibla arbetsvillkor. I utvecklandet av ständigt nya kunskaper för att hänga med i utvecklingen växer ideal om meritokrati fram som snarare hyllar potential och talang snarare än tidigare erfarenheter och hantverkskunnande.

Samtida praktiker relaterade till arbetslivet blir därmed intressanta att studera uti-

från en förändrad arbetslivskontext. En central företeelse på den svenska arbetsmarknaden är den uppsjö av råd och coachning där individer tränar sina kommunikativa kompetenser i mötet med arbetsgivare. Råd om CV-skrivande och anställningsintervjuer förekommer bland annat i jobbsökarkurser, på internet, inom högre utbildning och från fackliga karriärcoacher (Fogde, 2008, Krejsler 2007). I denna artikel argumenteras för att jobbsökandet som praktik i sig skapar normer om hur en ideal arbetstagare ska vara och detta ideal kan förstås i skenet av ovan beskrivna förändringar i samtiden.

I denna artikel är min avsikt att rikta fokus mot en grupp studenter och blivande tjänstemän som själva sökt karriärråd från fackliga karriärcoacher för att undersöka hur de förhandlar och positionerar sig som blivande arbetstagare. Till skillnad från andra studier som riktat fokus mot Arbetsförmedlingen och jobbsökarkurser för arbetslösa ungdomar med lägre utbildning riktas här fokus mot en mer privilegierad grupp dvs. personer med högre utbildning (Se Persson Thunqvist 2003, Andersson 2003). Som Bruhn (1999) visar i sin studie av tjänstemannakollektivet har det bland yngre tjänstemän skett en värdeförändring i riktning mot ökad individualisering. Det finns också forskning som visar att gruppen välutbildade kommer i kontakt med och använder sig av karriärråd på universitetet (Porsfelt, 2001). Fokus riktas mot krav på kommunikativ förmåga, på personlighet och på förmågan att marknadsföra sig själv (Andersson 2003, Fogde 2007, 2011, Härenstam et. al. 1999 s 30, Nilsson 2006, Scheuer 1999). Andersson (2003 s 62) lyfter fram att det i handböcker till arbetslösa förmedlas en manlig norm och en hegemonisk maskulinitet. Den ideala arbetstagare som diskursivt konstrueras i handböckerna är aktiv och målinriktad. Detta menar Andersson exkluderar inte bara kvinnor utan även män från arbetarklassen och vissa invandrargrupper. Att ta för sig och framhäva sig själv kan betraktas som maskulint kodade ideal vilket också kan få konsekvenser för kvinnors karriärmöjligheter (Peterson 2008). Det finns därför anledning att undersöka idealens betydelse och kritiskt belysa olika former av exkludering som kan uppstå. Genom denna empiriska studie av hur ett antal studenter konstruerar sig själva som blivande arbetstagare är min avsikt att bidra till en sådan kunskapsutveckling.

Rekrytering, exkludering och kommunikativa mönster

Exkluderingsmekanismer som har betydelse för rekrytering av arbetstagare har uppmärksammas utifrån aspekter som kön, etnicitet och ålder (Hertzberg 2006, Holgersson 2003, Nilsson 2006, Knocke et al 2003, Tovatt 2006). Gemensamt för dessa studier är att de problematiserar rekrytering som praktik och/eller på olika sätt uppmärksammar vad som har betydelse för rekrytering av arbetstagare. Kön är en aspekt som särskilt har betonats med avseende på exkluderingsmekanismer. Forskningen har framförallt menat att organisatoriska ideal och föreställningar om kön har betydelse vid rekrytering (Holgersson 2003, Nilsson 2006,). Forskning har också gällt på kommunikativa mönster i intervjusituationer under rekryteringen (Adelswärd 1988, Bergström & Knights 2006, Scheuer 1999). Sådana mönster har synliggjort att män och kvinnor bedöms på olika sätt (Adelswärd 1988, Scheuer 1999).

Porsfelt (2001) använder sig av begreppet "homosocial åtrå" för att betona känslors betydelse vid rekrytering. I hans studie av så kallade traineer valdes personer ut som uppvisade stora likheter i bakgrund med en av de manliga rekryterarna. Vidare konstaterades att de sökandes ansökningshandlingar i princip följde samma mall oavsett skillnader i kön, klass och övrig bakgrund. I självpresentationerna lyfte de sökande fram bilden av att vara äventyrslystna vinnare som var redo för ständigt nya utmaningar (Porsfelt 2001 s 30–34). Inför anställningsintervjuerna hade traineerna kommit i kontakt med exempelvis självhjälpsliknande råd via sajter och arbetsmarknadsdagar på universitetet. Dessa menar Porsfelt (2001 s 50) fungerar som internaliserade karriärmanuskript där vissa traineer även repeterade formuleringar i syfte att vara förberedda inför anställningsintervjuerna.

Tidigare studier av rekryteringsprocesser har bland annat uppmärksammat normer inom organisationen som viktiga vid rekrytering (Abiala 2000, Bergström 1998, Porsfelt 2001,). Nilsson (2006) betonar organisationskulturen och "tankestilar" bland rekryterare beroende på yrken. Dessa tankestilar och bedömningar är subtila och inte alltid artikulera och de kan vara omedvetna. De mer informella kompetenserna som utgör en viktig bedömningsgrund riskerar också att exkludera utifrån kategorier som kön och etnicitet. Andra studier har uppmärksammat hur kriterier som "personlighet", "social kompetens" och "personkemi" ofta framhålls i rekryteringssammanhang (Abiala 2000 s 48, Bolander 1999 s. 8, Knocke et al 2003 s. 56–57). Som Knocke et al. (2003 s 57) hävdar så öppnar vaga mätkriterier baserade på känslor och intuition upp för att det välbekanta tillerkänns värde och att detta ofta sammanfaller "med den svenska och manliga måttstocken".

I studierna som refereras ovan behandlas rekrytering som en praktik präglad av normer. Föreställningar kring en ideal arbetstagar och olika former av exkluderingsmekanismer framkommer i tidigare studier. En aspekt som inte undersökts i stor utsträckning i tidigare forskning om rekrytering är vad som sker *före* själva rekryteringsprocessen. Mitt bidrag till studier om rekrytering och anställningsbarhet är att undersöka hur en grupp jobbsökande själva förhåller sig till karriärråd och hur de hanterar sina självpresentationer. Mer precist handlar det i detta fall om hur studenter och blivande tjänstemän, förhandlar kring sina självpresentationer i sitt CV-skrivande i relation till karriärråd. Den empiriska basen är semistrukturerade intervjuer med 19 studenter (11 kvinnor och 8 män) som alla har det gemensamt att de sökt råd kring att söka arbete från så kallade fackliga karriärutvecklare. Detta kan betraktas som ett angeläget forskningsområde eftersom kommunikativa färdigheter och individens anställningsbarhet fått allt större betydelse i diskursen om hur man får ett arbete, det jag kallar jobbsökardiskursen. Att undersöka CV-skrivandet i sig som en kommunikativ praktik blir då betydelsefullt.

Diskursiv positionering och doing gender

Att genom CV-skrivandet och i anställningsintervjuer konstruera sig som arbetstagar handlar explicit om att skriva fram en självpresentation i relation till en pre-

sumtiv arbetsgivare. I vidare bemärkelse försöker vi alltid i olika sociala situationer att hantera den bild vi sänder ut av oss själva (Goffman 1959). Att CV:n i sig är ett iscensättande av en självpresentation kan konstateras på förhand men *hur* människor skriver fram sig själva som jobbsökande subjekt är något som empiriskt måste undersökas. Min utgångspunkt i denna artikel är diskursanalytisk och jag vill i likhet med Wilkinson och Kitzyger (2003 s 158) rikta fokus mot *hur* människor använder diskurser och "how people do social order rather than how they are animated by it". Inom den socialkonstruktivistiskt inriktade feministiska forskningen är detta resomang särskilt väl utvecklat inom doing gender-traditionen. I den traditionen läggs tyngdpunkten på själva görandet av genus genom "interaktioner, relationer och processer" (Fogelberg Eriksson 2005 s 26). Den gemensamma utgångspunkten är att det handlar om att studera genus som en aktivitet (Korvajärvi 1998). Som West & Zimmerman (1991 s 126) understryker görs kön ständigt i vardagliga sammanhang. Att studera konstruktionen av femininitet och maskulinitet innebär således att inte betrakta dessa som givna eller essentiella utan som socialt och kulturellt skapade kategorier. Föreställningar kring femininitet och maskulinitet kommer även till uttryck genom en könskodning av arbetsuppgifter och yrken (Peterson 2008, Petersson 2003, Eriksson 2003, Abrahamsson 2000, Trethewey et al. 2006). Detta problematiserar Peterson (2008 s 59) i sin studie av IT-konsulter där arbetsideal om att "sälja sig själv" och "ta för sig" kunde betraktas som ett manligt kodat arbetsideal. I intervjuer framkom det att de kvinnliga IT-konsulterna hade svårigheter att anamma ett sådant förhållningssätt eftersom det stred mot "normer om förväntad kvinnlighet". Collinson och Hearn (1994 s 10) betonar en viktig dimension för att förstå görandet av kön, nämligen att människor oavsett kön kan investera i såväl manligt som kvinnligt kodade diskurser. Investerandet i diskurser är en viktig aspekt som kan relateras till genus men även till andra subjekspositioner.

I denna studie studeras den diskursiva nivån. Begreppet *diskursiv positionering* används för att betona hur subjektet positionerar sig i relation till diskurser och subjekspositioner i samtal (Davies & Harré 1990, Mills 2004). Centralt i detta är begreppet *förhandling* som avser just hur subjektet aktivt använder diskurser. Som Mills (2004 s 86) understryker:

the categories and narratives which discourses constructs for subjects are not simply imposed, but are subject to negotiation by those subjects. It is the process of engaging with discursive structures that constitutes us as particular types of individuals or subject positions.

Syftet med denna artikel är att undersöka hur en grupp studenter förhandlar kring sitt CV-skrivande och sina självpresentationer. Det som undersöks är därmed hur studenterna förhandlar i själva intervjusituationen, det vill säga hur de förhåller och positionerar sig till CV-skrivande och skriver fram sig själva som jobbsökande subjekt.

Design, metod och empiriskt underlag

Designen för studien handlar om att strategiskt välja ut en grupp studenter som aktivt sökt karriärråd. Utifrån tidigare studier av temadagar om att söka jobb i fackets regi samt studier av broschyrer och råd om att söka arbete ansåg jag gruppen intressant för att få en ökad förståelse för hur studenterna diskursivt positionerar sig i CV-skrivande. Samtliga informanter har själva tagit initiativ till att delta på en temadag om att söka jobb anordnad av fackförbundet Sif (numera Unionen) i universitetsmiljö. Deltagarna valdes ut från sammanlagt fyra mellanstora svenska städer där dessa temadagar ägde rum. Informanterna som valdes ut tillhörde fackförbundets målgrupp såsom ingenjörer, ekonomer, systemvetare och beteendevetare. De personer som uppgav att de var intresserade av att delta kontaktades via e-post. I urvalet eftersträvades en könsmässig spridning. Informanterna är av etiska skäl anonymiserade i studien. Grunden för studien är 19 informanter (11 kvinnor och 8 män). Det är en åldersmässig spridning bland de utvalda informanterna och de var vid intervju tillfället mellan 26 och 41 år. Syftet var att få ett strategiskt urval som kunde bidra till en kvalitativ förståelse av hur studenter som sökt karriärråd från fackliga karriärcoacher förhandlar och positionerar sig som blivande arbetstagare. Avsikten är inte att generalisera utan att utforska praktiken i en kvalitativ analys. Intervjuerna varade mellan 30 minuter och drygt 60 minuter. De spelades in och transkriberades in extenso. Studien genomfördes under mars-april 2005.

Informanterna uppmanades att själva ta med CV och ett personligt brev till intervjuerna vilket också gjordes i de fall där intervjupersonerna hade färdiga ansökningshandlingar. Detta utgjorde ett underlag för intervjuerna om själva praktiken där de kunde utveckla och berätta fritt om hur de gått tillväga. En intervjuguide med teman användes vid intervjuerna och utifrån de enskilda intervjupersonernas erfarenheter anpassades intervjun (jfr Kvale 1997 s 119). Öppna frågor om informanternas erfarenheter av att söka arbete bidrog till längre redogörelser och följdfrågor utifrån dessa. Eftersom förhållningssätt till karriärråd var av intresse ställdes även direkta frågor i intervjuerna i allmänhet i stil med "Tror du att det finns vissa egenskaper som är viktiga att betona i en ansökan?" Av betydelse för själva intervjusituationen var temadagen om att söka jobb som informanterna och intervjuare deltagit i. Det utgjorde därför en gemensam referensram i samtalet. Intervjuerna ägde rum i universitetsmiljö förutom i två fall när informanterna föreslog andra offentliga mötesplatser.

Utgångspunkten för analysen är som sagt en diskursanalytisk ansats där det blir betydelsefullt att se hur individer själva positionerar sig i relation till diskurser. Med ett sådant angreppssätt undersöker man hur informanterna "hävdar, intar, accepterar men också avvisar positioner (och därigenom placerar sig själva i relation till en grupp eller kategori)" (Peterson 2008 s 13). Informanternas subjektiva positionsbenämningar i termer av exempelvis "jag är", "jag tycker", "jag har" har varit av särskilt intresse för analysarbetet (se Widerberg, 2002 s 167). Nyanser, skillnader och motsättningar i utsagorna har analyserats utifrån vilka subjektpositioner och diskurser som framstår som förenliga och vilka som leder till spänningar och motsättningar. Genom uppre-

påde närläsningar av transkriptionerna framkom mönster i intervjuutsagorna. I analysen har intentionen varit att ge stort utrymme åt citat och dessa citat har även till viss del redigerats för att underlätta läsningen (jfr Kvale 1997 s 241). Analysen av intervjuerna har resulterat i tre övergripande teman, CV-skrivandet som en pågående process i att göra sig anställningsbar, den könade säljbarheten och de arbetssökandes selektiva konformism, att vara sig själv och samtidigt passa in.

I följande del behandlas temat CV-skrivandet som en pågående process i att göra sig anställningsbar. Det innefattar ett instrumentellt handlande i form av att under en tid samla information från olika producenter av jobbsökardiskursen såsom tidningar, internet, fackförbund och vänner och att positionera sig som självständigt subjekt i urvalet av information. I den därpå följande delen handlar det om hur studenterna förhandlar kring idealet om att sälja sig själv och där jag argumenterar för att idealet om säljbarhet är könad. Avslutningsvis lyfter jag fram genom begreppet selektiv konformism hur studenterna förhandlar kring sin självpresentation i relation till den egna personligheten.

CV-skrivande som en pågående process i att göra sig anställningsbar

De flesta av studenterna är i slutet av sin utbildning och att uppsöka en temadag om att söka jobb beskrevs som ett sätt att förbereda sig inför arbetslivet. Studenterna positionerar sig som aktiva subjekt genom att beskriva hur de tar ansvar för att förbereda sig inför arbetslivet. I relation till karriärråd är ett instrumentellt förhållnings-sätt dominerande. Studenterna talar om karriärråd i termer av "en kan ha nytta av", (Melinda) "bra att ha på fötterna om ansökningar" (Frans) "vara seriös här sista året" (Ola) "för att komma igång i en tankeprocess liksom" (Filip) eller "bra att fräscha upp lite" (Katarina). Ett generellt mönster i intervjuerna är att studenterna beskriver att de samlat på sig information och tar inspiration från olika håll när de själva utformar sitt CV. För informanterna är positionen som aktiv inte konfliktfylld utan konstrueras som ett självklart agerande där CV-skrivande görs till ett viktigt led i att förbereda sig för inträdet på arbetsmarknaden. Magnus talar om att han samlat in material från olika håll under en lång period och att han plockar ut "godbitarna" ur informationen.

Magnus: När man ska skriva sin CV så gäller det nog att få massa olika inblickar från massa olika. Det går ju inte bara att gå till ett ställe och: "Så här gör man!" utan jag tror man ska ha från många olika platser. Så har jag kört och jag tycker att det känts bra.

Magnus beskriver att han dels samlar in mycket information, dels förhåller sig till de råd som ges genom att välja ut det bästa. Att samla information från olika håll talar även Tove om och nämner ett flertal olika informationskällor där hon sökt information. Hon beskriver att hon googlat, varit inne på hemsidor, samlat in tidningar och broschyrer från arbetsmarknadsdagar.

Tove: Jag har sökt på nätet googlat. Sen har jag varit inne på Göteborgspostens hemsida. Dom har en ganska bra om hur man ska söka jobb och sen har jag varit inne på Sif tror jag också och kollat en hel del. Och sen har jag fått på såna här arbetsmarknadsdagar så hade Sif och Cf [Civilingenjörerna] lagt ut tidningar och sånt om hur man söker jobb, sen tror jag det är nån studenttidning också.

Att vara ett självstyrande och aktivt subjekt är en position som premieras i diskursen om anställningsbarhet där individen själv ska ta ansvar för att göra sig anställningsbar (Salomonsson 2003). Studenternas förhållningssätt överensstämmer med jobbsökardiskursen där fokus är att planera och förbereda sig inför jobbsökandet. Jobbsökande konstrueras som en process där individen måste förbereda sig (jfr Fogde 2007). En annan viktig dimension i hur studenterna förhandlar kring CV-skrivandet är att positionera sig som självständiga i urvalet av informationen som de samlar på sig. När Sara börjar berätta om sitt CV tar hon exempelvis upp att hon tagit till sig av rådet att skriva till en rubrik om mål som hon fick på Sif:s temadag om att söka arbete. Hon betonar samtidigt att det var den enda förändring hon gjorde i det CV hon hade gjort redan före temadagen. Hon positionerar sig därmed som självständig, att hon själv "sällar" bland karriärråd. Sara förhåller sig till det som hon anser vara viktigt och väljer bort annat som hon inte tycker är relevant.

Studenterna intar ett instrumentellt förhållningssätt till karriärråden och väljer bort råd som de inte tycker är användbara. Lovisa berättar att hon lämnat in sitt CV för granskning via mejl hos fackförbundet Civilingenjörerna men att hon är "besviken" över de råd hon fick. De studenter som har skrivit ett CV hänvisar också till att andra personer har gett dem feedback. Det kan handla om föräldrar, syskon, sambon eller kompisar som har gett dem kommentarer. CV-granskning är en slags service eller "hjälp" som tillhandahålls av fackförbund men även på olika karriärscentra på universitetet. Frans säger lite skämtsamt att han ska lämna in sitt CV på många ställen och "ta nåt mittemellan";

Frans: Ja nästa steg blir väl att låta nån titta på cv:et man har, det senaste, och ta in nya saker då som är intressanta då.

Det framkommer också att CV-skrivande som praktik är en pågående process som inrymmer mer än att enbart skriva ett CV inför att söka ett visst arbete. CV-skrivandets praktik är därmed något som sträcks ut i tiden och där det är viktigt att ständigt hålla sig à jour med det senaste. Detta kan relateras till det som Sennett (1998) menar karakteriserar dagens arbetsliv, nämligen ökad flexibilitet som skapar en osäkerhet och ett ständigt behov av att upprätthålla den egna arbetsidentiteten. Den enskilda studenten inkorporerar råd men positionerar sig samtidigt som ett aktivt och självständigt subjekt som använder dessa råd för att skapa sin egen självpresentation. Detta förhållningssätt premieras även i den offentliga jobbsökardiskursen. Det kan relateras till det som Andersson (2003 s 88) benämner *lusten att göra rätt*. Hon beskriver det som en vilja att följa samhällets normer vilket också ger tillfredsställelse. I detta fall hand-

lar lusten att göra rätt just om att ta ansvar för sin anställningsbarhet genom att själv aktivt söka karriärråd. Utifrån ett maktperspektiv går det också att dra slutsatsen att när subjektet orienterar sig mot att skapa sig själv som anställningsbar handlar det om en informell självkontroll snarare än om en formell kontroll.

Att vara ett aktivt subjekt genom att söka karriärråd är en subjektsposition som i informanternas utsagor inte kommer i konflikt med könade diskurser. Det handlar snarare om en individualistisk diskurs om att ta ansvar för att göra sig anställningsbar. Detta innebär dock inte att karriärråd för studenterna är något oproblemiskt. Det finns en komplexitet i hur man ska agera och vara som ett jobbsökande subjekt. Denna problematik kommer jag närmare att beröra i följande teman i analysen.

Den könade säljbarheten

En central metafor i att söka arbete är att "marknadsföra sig själv". Det innebär att individen inte bara ska sälja sin arbetskraft utan också sin kompetens och personlighet. I intervjuerna tas detta upp som något som är viktigt i termer av "sälja sig" (Ulf), "prata för sig", (Hanna) och "göra reklam för sig själv" (Lovisa). Vad gäller inställning till att marknadsföra sig själv framkommer en tydlig skillnad mellan de intervjuade. De män som förhandlar kring betydelsen av att sälja sig själva benämner det som att hitta en "lagom nivå". De flesta kvinnorna däremot uppvisar ett ambivalent förhållningssätt på så sätt att de inte kan identifiera sig med den marknadsförande positionen. Att marknadsföra sig själv är en svårighet då det bryter mot hur de upplever att de "är". Liknande resonemang förekommer inte lika ofta i intervjuerna med männen. I följande citat kontrasterar Maria tidigare erfarenheter av anställningsintervjuer, exempelvis när hon sökte arbete som undersköterska, gentemot hur hon föreställer sig de krav som kommer att ställas när hon kommer ut i arbetslivet med en högexamen.

Maria: Det kommer att bli mycket tuffare. Man måste sälja sig själv på ett annat sätt för då var det nästan: "Vill du jobba här?" (skratt). Det var nästan på den nivån så nu blir det helt annat att jag måste sälja mig. "Ni ska anställa mig för jag är bäst!" Och det tror jag att jag kommer att ha svårt för. Att liksom sälja mig själv och just därför så måste jag nästan gå igenom vad jag kan. Och det jag inte kan, det behöver jag ju inte prata så mycket om då. Utan man kan säga att man kan det. Om jag kan det lite så behöver jag inte säga att jag inte kan det fast jag kan det lite. Så man får bli lite karl.

Maria relaterar här "att sälja sig själv" till att "man får bli lite karl". Hon kopplar således samman diskursen om att sälja sig själv till maskulinitet. Samtidigt förhandlar hon kring hur hon ska kunna närma sig det idealet genom att hon understryker att hon "måste" lära sig det. Positionen av att vara en marknadsförare av sig själv är en position som hon har svårt att identifiera sig med. Hon återkommer ett flertal gånger i intervjun till att hon "måste" förbereda sig och träna på att söka arbete. Maria påtalar också att hon är "för ärlig" och säger precis som det är vilket då står i konflikt med att försöka att inte framhäva det hon upplever att hon är mindre bra på. Att vara ett jobb-

sökande subjekt i relation till en marknadsföringsdiskurs konstrueras då som att hon måste bli någon annan än hur hon anser att hon ”är”. I liknande ordalag konstruerar andra intervjuade kvinnor kön som ett hinder i självpresentationer med uttryck som ”en typisk tjejpersönlighet” (Tove), ”jag kan väl inte så mycket” (Josefin), ”jag är lite för ärlig och för mycket jag”, (Anna) och ”inte feg som jag” (Melinda) ”tycker man ju inte att man är störst bäst och vackrast på allt” (Maria) och ”inte så bra på att framhäva mig” (Hanna). Det framkommer tydligt i kvinnornas berättelser en ambivalens inför att framhäva sig själv. En sådan positionering i relation till idealet om att marknadsföra sig själv framkommer inte lika mycket i männens berättelser. Detta sätt som de flesta av kvinnorna i studien anammar i sina berättelser kan tolkas som en diskursiv praxis, det vill säga ett vedertaget sätt att prata på.

Ett återkommande mönster är hur de kvinnliga studenterna aktivt arbetar för att försöka närma sig ett marknadsföringsideal. Annelie menar att trots att hon inte känner sig bekväm med att ”framhäva sig själv” så är det samtidigt något hon ”måste lära sig”.

Annelie: Det är ju också intressant vem som är på andra sidan bordet då och hur dom är alltså. Är det en kille då, som har den här synen att, det är ju så mycket som spelar in känner jag. Och det är ju lika som att läsa ansökningshandlingar. Jag menar, har man en hög med tvåhundra stycken, det är ju jättesvårt alltså och det beror det ju också på vem som läser. Är det en man med den här inställningen att man ska framhäva sig själv *väldigt* då åker man ju dit direkt. Så därför, man måste man ju på nåt sätt lära sig och framhäva sig så mycket man tycker att det är okej. Man måste välja någon slags gräns där, nån slags gräns för vad som är okej för mig, men ändå mer än jag brukar göra. Men jag *måste* det på nåt sätt för att kunna konkurrera med dom alla andra som faktiskt gör det. *Det* är jättesvårt tycker jag och det är samma sak med intervjun. Att man på nåt sätt måste kanske framhäva mer än vad man egentligen kanske skulle vilja men ändå inom gränsen för vad som känns okej och det är ju jättesvårt tycker jag.

Annelie påtalar att hon måste anpassa sig till normen att marknadsföra sig själv men hon förhandlar detta diskursivt genom att ändå markera en gräns ”vad som är okej för mig”. Att lära sig att marknadsföra sig själv konstrueras som relevant eftersom hon konkurrerar med andra som gör det. Att anpassa sig till en sådan logik innebär att minimera risken att ”åka dit”. Att ”åka dit” handlar om att hon riskerar att sällas bort. Hon förhandlar kring hur hon ska ställa sig till de ideal som hon upplever existerar i relation till andra som söker arbete. I vidare bemärkelse kan även detta relateras till en samhällelig diskurs om kön där kvinnor sägs ha svårare att ta för sig. Hanna efterfrågar ”coachning” för att träna på hur hon kan uttrycka sig på ett annat sätt. Katarina talar om att ”stärka sitt självförtroende”, ”våga” och ”lita lite mer på mig själv”. Hon både påtalar ett samhälleligt mönster och uttrycker ett behov av att med olika tekniker (peppning, stärka sitt självförtroende) förändra detta mönster. Men själva den diskursiva konstruktionen placerar informanten i en underordnad och avvikande position.

En annan av de kvinnliga informanterna, Lovisa, betonar också att det är viktigt att träna på att marknadsföra sig själv. Men till skillnad från de andra kvinnliga informanterna investerar hon snarare i denna idé och hon positionerar sig som en person som kan marknadsföra sig själv. Lovisa talar om hur hon i sitt examensarbete aktivt söker framtida kontakter inför arbetslivet. I det sammanhanget talar hon även om vikten om att "marknadsföra sig själv".

Lovisa: Så jag tror att man verkligen måste sprida ut sig och göra reklam för sig själv och inte vara rädd. Jag ser ju många i vår klass, många är kompetenta men dom kan liksom inte föra sig. Dom kan inte och man ser på föredrag man håller och sånt och jag tänker vad ska dom ha för *framtid*. Om dom inte kan marknadsföra sig själv på en intervju och så. Och då är det ju jättesvårt. Och då måste dom ju verkligen visa på sin kompetens och så stark kompetens är det inte många som har. Så man får passa på och träna och jag brukar säga till många som pratar att: "oh jag är så blyg" och så. "Du måste ju försöka att göra nånting åt det!"

Lovisa understryker starkt vikten av att marknadsföra sig för att få ett arbete och kontrasterar sig själv mot andra studenter i hennes klass som är blyga och som inte aktivt arbetar för att träna upp förmågan att marknadsföra sig själv. Hon ställer även kompetens i bemärkelsen yrkesmässig kompetens i kontrast till att göra bra ifrån sig genom att "göra reklam för sig själv". Som Collinsson och Hearn (1994) understryker handlar det om att investera även i en diskurs som är könad med ett annat kön än man själv har. Det handlar helt enkelt om att inta en viss identitetsposition. Lovisa är i det här sammanhanget ett tydligt exempel på just ett sådant förhållningssätt. I generella termer visar dock de kvinnliga informanternas berättelser på att kön har betydelse och att positionen som marknadsförare av sig själv innebär ett dilemma mellan hur de upplever att de "är" och hur de bör vara. Bristen på självförtroende och därmed också svårigheter att framhäva sig själv framkommer i de kvinnliga informanternas berättelser. Det är tydligt att identifikationen med ett marknadsföringsideal som i de kvinnliga informanternas berättelser handlar om att framhäva sig själv strider mot hur de upplever att de "är".

I intervjuerna med männen diskuteras inte idealet om att sälja sig i samma utsträckning som hos kvinnorna. I de fall när detta påtalas handlar det snarare om att hitta en avvägning mellan att ta för sig och att framstå som ödmjuk. Frans menar att "man inte får vara för påstridig" men "man ska inte vara för passiv heller". Han återkommer även till detta när han resonerar kring varför han "föll på målsnöret" efter att ha sållats bort i slutskedet av en rekryteringsprocess.

Frans: Nej för man får ju aldrig veta för dom intervjuer där jag ramlat på målsnöret har jag aldrig fått reda på vad det var som saknades./.../Men hade man fått reda på vad som hade saknats eller vad man ska bygga på då hade man ju kunnat tagit del av den informationen och gjort nån förändring. Om man var för påstridig eller om man var för passiv eller och så vidare vilken utbildning det var som saknas. Och behövde jag

mer insikt i det här och det här ämnet exempelvis och det hade jag ju gärna velat haft då och veta: Vad behöver jag förbättra och vad behöver jag ändra på?

Frans uppvisar en osäkerhet i hur han ska agera i intervjusituationer och vad som var anledningen till att han inte fått jobben. I det sammanhanget förhandlar han även om det kan ha att göra med om han var ”för påstridig eller om man var för passiv” men också om utbildning och kompetens. Även Johan talar i liknande ordalag om att hitta en balans i hur han ska presentera sig själv. I intervjuerna med männen framkommer också detta att det kan tolkas negativt att sälja sig själv om det uppfattas som att inte vara ärlig och att överdriva sina kunskaper.

Johan: Ta plats. Det är bara bra att känna att inte vara rädd för situationen. Men det är ju lite samma sak ändå tycker jag. Man kan ju visa att man tycker det är intressant och att man är framåt. Men att ta plats det är ändå, det har en negativ klang också samtidigt tycker jag. För det betyder för mig, att ta plats, dels att man är framåt vilket är en positiv sak men det betyder också att man försöker göra sig till mer än vad man är. Kanske så det är lite dubbelt kan man säga ./.”Är jag verkligen bra på det?” tror jag många känner som har läst en utbildning här. Man har gjort mycket men det är ingenting som man är riktigt bra på och det bör man nog tänka på att man är nog bättre än man tror. Men då blir det ju den här gränsen så finns det ju en risk att är man för framåt. Så kan man känna att ”Är jag verkligen så här bra?” För mig känns det som att när jag är på en intervju så vill jag säga att jag är så här bra och det kan jag verkligen stå för.

Johan betonar vikten av ärlighet och att kunna stå för det han säger i en intervjusituation. Han påtalar en känsla av dubbelhet inför att ”göra sig till mer än vad man är” i relation till de kunskapsmässiga kraven. Han menar att han måste överdriva om han ska sälja sig själv. Johan säger ”så vill jag säga att jag är så här bra” vilket indikerar en viss ambivalens till att sälja sig själv. Även Ulf relaterar ”sälja sig själv” till ärlighet. Han resonerar kring vilka positiva egenskaper han skulle lyfta fram men tar även upp att han inte skulle skriva att han ”är bra på att hålla många bollar i luften”. På frågan om vad han skulle svara om arbetsgivaren frågar om det svarar han att det beror på om de är intresserade av hans ”riktiga svar eller om dom vill att man ska sälja sig”.

Ulf: Eh nja, jag kanske ska ha med att jag tycker om ombyte, så att säga, att jag har lätt för att byta fokus från olika uppgifter snabbt. Det ska jag ha med för det tycker jag att jag är bra på. Fast jag tänker inte säga att jag är bra på att hålla många bollar i luften för det är varken nåt som jag är bra på eller gillar. Men däremot har jag lätt för att fokusera på en grej mycket en kort stund och sen byta till nästa snabbt. Men jag är inte bra på att hålla många bollar i luften så att säga./.../ Men jag skulle nog inte ta upp det om dom inte direkt frågar verkligen efter det.

Som ovanstående citat visar finns det negativa aspekter i att marknadsföra sig själv som påtalas även av de manliga informanterna och även de relaterar till ett ideal om

att vara ärlig. Ärlighetsdiskursen är en annan diskurs som konstrueras som viktig för att få arbete (Fogde 2007). Det finns således även en ambivalens i männens berättelser om att sälja sig själv. Det som framkommer i de manliga informanternas berättelser är att hitta en avvägning som gör att man kan marknadsföra sig på en lagom nivå. Samtidigt finns också ett ideal om att vara ärlig i intervjusituationer vilket står i konflikt med att överdriva sina kunskaper.

Selektiv konformism – att vara sig själv och passa in

Att skriva fram och visa 'vem man är' är en central del i CV-skrivandets praktik. Det handlar om att skriva fram ett narrativ om sig själv baserat på tidigare erfarenheter och få fram egenskaper som beskriver den egna personligheten (Krejsler, 2007). I informanternas berättelser förhandlas kring vilka personliga egenskaper som ska lyftas fram i självpresentationerna. I följande citat betonar Joel att han har "tittat på sig själv" för att ta reda på vilka personliga egenskaper han har. Joel förhandlar kring vilka personliga egenskaper han har och konstruerar även ett narrativ som går längre tillbaka i tiden för att utröna hur han är som person.

Forskare: Vad tänkte du här kring hur du är som person?
(pekar på det personliga brevet)

Joel: Eh där tänkte jag vad har jag trivts med egentligen och hur det har varit tills idag. Vilken roll jag har haft och så har jag tittat på mig själv i kompisgäng. Idrott, jag har idrottat väldigt mycket. Vilken roll har jag haft i laget och såna bitar. Och försökt och kolla på vilken tråd som följt igenom alltihop och stämt av det med vad jag tycker idag. Så att säga vad jag tycker stämmer idag.

Två aspekter är relevanta att uppmärksamma. Den ena handlar om att skriva fram vem man "är". Den andra handlar om normen för vilka egenskaper som är viktiga att lyfta fram. Man kan föreställa sig att det kan finnas en motsättning mellan att framföra ett "autentiskt" jag och ett instrumentellt förhållningssätt där studenterna anpassar sig till de egenskaper som de strategiskt tror är framgångsrika. I informanternas utsagor löper dessa diskurser parallellt snarare än att de står i motsättning. Det handlar då om identifikation med normativt goda egenskaper från jobbsökardiskursen. Jakten på passande egenskaper handlar både om att titta närmare på hur man "är" och att identifiera egenskaper som konstrueras som positiva inför en presumtiv arbetsgivare. I informanternas utsagor framhålls en norm för att göra bra ifrån sig i intervjusituationer och det är just att 'vara sig själv'. Detta utesluter inte ett instrumentellt förhållningssätt där egenskaper lyfts fram i syfte att visa på att man till exempel är en "aktiv" person. I följande del kommer jag att ge exempel på förhandlandet av vem man "är" i relation till CV-skrivandets självpresentation.

Emelie talar om att hon har funderat över hur hon är och hur andra har uppfattat henne i sitt CV. Hon säger också att hon lyfter fram egenskaper som "lugn" och

”stresstålig” men att det är svårt att komma på egenskaper. På frågan om det finns egenskaper som kan vara bra att betona hänvisar Emelie till att ”man ska ju ta fram sina bästa egenskaper” och inte ”egenskaper som man inte har”. Hon menar att hon inte kan ta upp egenskaper som hon inte har utan arbetsgivarna får ”bedöma utifrån det helt enkelt”.

Emelie: Ja det beror på lite vad man söker för nånting. Att jag är lugn och att jag är stresstålig det märker man nog ganska snart. Eh ja det är så svårt att komma på egenskaper om sig själv (skratt) det är det /.../ Vissa är ju bättre än andra men ja man kan ju inte ta fram egenskaper som man inte har. (skratt) Så man får ja, jag har tagit fram dom egenskaper jag har, ja och jag vet inte riktigt. Men då får dom bedöma utefter det helt enkelt. Jag vet inte riktigt hur man ska göra annars.

Emelies utsaga kan tolkas i termer att det är viktigt att veta vem man ”är”. Man kan också tolka det som att hon försöker identifiera egenskaper som kan vara viktiga att lyfta fram i sin självpresentation men att det måste vara egenskaper som hon kan identifiera sig med och som hon upplever att hon har.

Adam talar i liknande termer men då mer övergripande om att söka jobb. Adam menar att man måste tänka över frågor som ”vem är jag” och ”vad vill jag” när man söker jobb.

Adam: Det är inte bara så där bara. Man måste ju tänka efter själv över en massa frågor. Vem är jag, vad vill jag och sånt där. Bara en sån sak (skratt)

Katarina reflekterar över sin självpresentation när hon i intervjun får frågan om simulerade anställningsintervjuer. I det sammanhanget reflekterar hon över hur hon kan uppfattas av andra. Hon refererar även tillbaka till ett tillfälle när hennes kompisgång gjorde ”en kul grej” och beskrev varandras egenskaper. Hon påtalar det som ”nyttigt” att ”få lite feedback” på hur hon uppfattas av andra.

Katarina: Lite sånt här har man ju ändå tänkt på. Vi gjorde en kul grej jag och mina tjejkompisar. Vi skulle skriva fem saker om alla. Fem bra saker fast man fick inte se vem som hade skrivit vad. Så satt vi upp och vi skrev det i text vanlig times och klistrade upp det på ett plakat. Och sen så fick man se det här och jag fick väl tjugo ord som beskrev mig /.../ Men det är väldigt nyttigt faktiskt att få höra såna här saker och få lite feedback. Och just också från ens bästa tjejkompisar för dom känner en så otroligt *väl*. Och jag var så himla förvånad över hur dom uppfattar en. För man har ju ändå en uppfattning och dom har sin uppfattning och sen också, hur uppfattar en person som träffar mig för första gången. Dom här första fem minuterna. Bara första ögonblicket är ju men sen också när man har suttit och pratat en timme. Hur uppfattas man? Mycket såna saker som jag tror man tänker på väldigt. På så sätt kan man aldrig vara hundra procentigt förberedd men jag tror ändå att ordval spelar roll, hur man sitter, kroppsspråket, ja klädsel överhuvudtaget. Men sen kommer man ju vara så himla

hypernervös så det kommer väl gå som det går ändå (skratt). Men det tror jag att dom har lite sådär förståelse för. Men just det där med att tänka igenom framförallt dom där klassiska frågorna som man vet förmodligen kommer att komma.

Katarinas funderingar kring hur hon kan uppfattas i en intervjusituation visar på att hon funderar över sin egen självpresentation. Hon nämner även ordval, kläder och kroppsspråk som betydelsefullt i hur hon kan uppfattas av andra. Förberedelser för att försöka ge ett visst intryck påtalas som viktigt och hon nämner även att hon kommer att "tänka igenom" de klassiska frågorna och öva på en presentation av sig själv. Exemplet visar på hur CV-skrivandet som praktik konstrueras som något där det egna jaget utvärderas och där tittandet inåt blir en central del. Det framkommer inte heller några skillnader mellan männens och kvinnornas förhållningssätt till att utvärdera sin personlighet och betoningen på att 'vara sig själv'. Både män och kvinnor försöker reflexivt skriva fram ett narrativ om sig själv.

Josefin intar ett mer instrumentellt förhållningssätt när hon berättar om sina intressen. Hon talar också om vad hon tänker att de intressena konnoterar för en tilltänkt arbetsgivare. Josefin tar upp att hon tränar mycket. Det är något hon beskriver att hon gör men hon tar också upp det "för att dom ska se att man är aktiv". Skälet till att hon har med att hon klättrar är både "för att jag gör det" och för att "det kanske visar att jag kan prova på nåt nytt". Josefin tar upp de intressen hon har men stöper om dem i en för CV-skrivandet anpassad personlighet där dessa intressen konnoterar att hon är aktiv och äventyrslysten.

Josefin påtalar också tidigare i intervjun när hon berättar om sina egenskaper att det blev "klichéartat" men att de egenskaper som "glad", "positiv", "ambitiös" som hon lyft fram "känns ändå som att det stämmer". Hon både ironiserar över dessa ord samtidigt som hon identifierar sig med dessa egenskaper. Josefin förhandlar kring detta genom att påtala att hon inte heller kan skriva något annat för det skulle låta "konstigt". Hon säger att arbetsgivare borde vara vana vid klichéartade svar. I detta sammanhang så skämtar hon om vad man inte bör säga. Att ha svårt för att samarbeta konstrueras som något otänkbart att säga i en intervjusituation.

Forskare: Hur tänkte du kring det här med egenskaper

Josefin: Ja det är jättesvårt (skratt)

Forskare: Är det svårt?

Josefin: Men alltså det blev lite vad heter det lite klichéartat eller vad det heter. Men så här: "Jag är en glad och positiv person" (förställd röst). Jag är väl ambitiös och försöker alltid göra mitt bästa liksom. Men det känns ändå som att det stämmer (skratt) /.../Ja men liksom jag vet inte, just egenskaper är ju svårt att beskriva så det inte låter konstigt. Man kan ju inte skriva nåt konstigt. Jag brukar, nej jag vet inte, "Jag är lite elak och lite.." och nej men det går inte (skratt). Men det borde dom vara vana vid att

det låter lite klichéigt alltså. /.../ Men det kommer ju bli svårt sen när man ska på en intervju för det ska ju va liksom lagom dåliga egenskaper. Man kan ju inte säga jag..., nu kan jag inte komma på nåt sådär men: "Jag har jättesvårt för att samarbeta" (skratt) liksom. Det är ju inget bra heller. Det ska ju vara lagom.

Josefin förhåller sig till att det i en intervjusituation kan komma frågor om hennes dåliga egenskaper och hon förhandlar kring att framhålla "lagom dåliga egenskaper". Vad som är utmärkande är att hon förhandlar om att hitta passande egenskaper men att det också konstrueras som något hon själv måste hantera. Det individuella ansvars-tagandet är påtagligt men också att det förutsätter att förhålla sig till normer om vad som är tänkbart att lyfta fram.

Att välja ut passande egenskaper men samtidigt följa modeord eller egenskaper som finns i annonsen resonerar Sara kring. Sara talar om att anpassa sig till vad som står i annonsen men säger samtidigt att självkänedom och om "vad är jag för person egentligen" är viktigt. Det konstrueras således ingen konflikt mellan att veta vem man "är" och att anpassa sig till normativt goda egenskaper i diskursen.

Sara: Men det beror alldeles på. En del följer ju slaviskt modeorden modetrenden som är det här som jag sa tidigare, det här med flexibilitet och driven just nu då. Eh visst, det är väl bra. Huvudsaken är tror jag att man besvarar, om det är en annons, att man besvarar det dom är ute efter i annonsen. Det tror jag är det viktiga

Forskare: att utgå ifrån

Sara: Ja sen tror jag inte att det är nån skada om man kanske formulerar om det så man inte tar det direkt ur annonsen och klistrar in det. För jag tror en erfaren rekryterare genomskådar det ganska snabbt och jag har en känsla utav att jag har gjort det på dom ansökningar jag har skickat in nu. För jag ville nog inte ha det jobbet egentligen. Så det var nog därför men det handlar väl om att vara originell och presentera sig på olika sätt också. Och ha självkänedom också. Vad är jag för person egentligen? Då tror jag man kan göra bättre ifrån sig i en ansökan.

Två dominerande diskurser framkommer i informanternas utsagor när det handlar om egenskaper. Den första handlar om att reflexivt ta reda på vem man "är". Att utvärdera sin personlighet blir också rationellt eftersom att 'vara sig själv' framhålls som viktigt i relation till arbetsgivaren. I enlighet med en sådan norm blir det introspektiva tittandet begripligt för att kunna plocka fram passande egenskaper för CV-skrivandets självpresentation. Den andra diskursen handlar om att anpassa sig efter vissa kodord som framhålls i annonser och mer allmänt framhålla egenskaper anpassade till CV-skrivandets genre. Den subjektsposition som konstrueras för det jobbsökande subjektet är en självdisciplinerad personlighet där vissa egenskaper lyfts fram för att ge en positiv självpresentation. Det innebär att det jobbsökande subjektets relation till jobbsökardiskursen är att agera vad jag vill kalla selektivt konformt. Selektiv konfor-

mism innebär att utvärdera sin egen personlighet i relation till de egenskaper som enligt diskursen är "bra" såsom att vara positiv, aktiv etc och sedan välja att framhäva det som överensstämmer. Det handlar därmed om att skapa sig själv som ett passande jobbsökande subjekt.

Diskussion

Den här studien har undersökt hur studenter förhandlar kring karriärråd och sina självpresentationer i relation till CV-skrivandet som en kommunikativ praktik. Vad som är framträdande för just denna grupp välutbildade studenter är att de reflexivt förhandlar karriärråd. De intar ett instrumentellt förhållningssätt på så sätt att råden konstrueras som en kunskap de kan ha nytta av när de söker arbete. Studenterna förhåller sig till de karriärråd som kommuniceras genom att utvärdera informationen och gör aktiva val i vad de anammar. Detta förhållningssätt överensstämmer med jobbsökardiskursens ideal om att vara aktiv som arbetssökande och att själv ta ansvar för sin anställningsbarhet. Det är således en individualistisk diskurs som är självklar för denna grupp, studenter på väg ut i arbetslivet. Även Porsfelt (2001) belyser i sin studie hur kategorin välutbildade kommer i kontakt med och använder sig av karriärråd på universitetet. Det är tydligt i intervjuerna att de manliga och kvinnliga studenterna investerar i denna diskurs och att det inte strider mot föreställningar om kön att vara aktiv i just den bemärkelsen. Till skillnad från arbetslösa ungdomar i söka-jobbkurser som uppvisar ett större motstånd mot att bli en "kompetent jobbsökande" så framstår denna individualistiska diskurs vara mer förenlig med de välutbildades självbild (se Persson Thunqvist 2003).

Idealet om att marknadsföra sig själv visar sig vara ett problem för flertalet av kvinnorna i studien. Det är påtagligt att de positionerar sig som avvikande i förhållande till detta ideal och att de intar ett ambivalent förhållningssätt. Tydligt är även att de gör en skillnad mellan hur de "är" och hur de bör agera genom att de påtalar att de måste lära sig att framhäva sig själva. För kvinnorna i studien förhandlas det i relation till hur de ska hantera de egna självpresentationerna i CV-skrivandets praktik och i anställningsintervjuerna. Denna process kan dock inte reduceras till enkla dualismer som anpassning och motstånd. Anpassning och motstånd kan snarare ses som komplext sammanvävda och något som förhandlas diskursivt. Vad som också implicit reproduceras är en samhällelig föreställning om att kvinnor har sämre självförtroende än män. Detta är en likhet med Petersons (2008) intervjustudie om it-konsulter där ideal som att "sälja sig själv" och "ta för sig" var förenade med problem för de kvinnliga it-konsulterna. Bristande självtillit i kombination med omgivningens normer om förväntat kvinnligt uppträdande kunde resultera i att när kvinnorna närmade sig ett mer tävlingsinriktat och manligt kodat ideal så möttes det av ogillande (Peterson 2008). En liknande tolkning kan göras av de kvinnliga informanternas berättelser i denna studie där normer kring förväntad kvinnlighet kan innebära ett dilemma att hantera när krav ställs på ett mer manligt kodat ideal. Att konstruera sig själv som ett jobbsökande subjekt utifrån föreställningar om säljbarhet kommer därmed i kollision med

könade föreställningar om kvinnlighet. För de män som ger uttryck för en ambivalens kring att sälja sig själv handlar förhandlingen snarare om att hitta en balans mellan ärlighet och att inte överdriva kunskaper.

I rekrytering framhålls vikten av att kommunicera den egna personligheten (Nilsson 2006). I CV-skrivandets praktik förhandlas den egna personligheten i relation till de egenskaper som enligt diskursen är normativt ”bra”. I informanternas utsagor framhålls även en norm som handlar om att ”vara sig själv”. Att lyfta fram egenskaper i CV-skrivandets självpresentation handlar både om att titta närmare på hur man ”är” och att identifiera egenskaper som konstrueras som positiva inför en presumtiv arbetsgivare. I informanternas utsagor framstår dessa diskurser som förenliga snarare än att de står i motsättning till varandra. Detta reflexiva förhandlande är något som jag valt att benämna som selektiv konformism. Betydelsen av att agera selektivt konformt är att utvärdera sin egen personlighet i relation till enligt diskursen normativt ”bra” egenskaper och att välja ut för jobbsökningen de egenskaper som man har som också överensstämmer med idealen. Att vara ett jobbsökande subjekt kan antas vara ett specifikt rolltagande i relation till arbetsgivare i en specifik situation. Det är inget anmärkningsvärt i att hävda att individer intar och anpassar sig till olika roller utifrån olika sociala kontexter (Goffman 1959). Det som jag dock vill lyfta fram är att ett sådant rolltagande innebär att subjektet måste i någon mån reflektera över sin egen personlighet i relation till specifika diskursiva villkor som gäller skapandet av sig själv som ett jobbsökande subjekt (jfr Krejsler 2007 s 478). I detta sammanhang handlar det om att arbetstagaren inte enbart säljer sin arbetskraft utan i allt högre grad också säljer sin förmåga att sälja sig själv. Det är en relevant aspekt att lyfta fram i studier som på olika sätt visar på en förändrad arbetslivskontext. I likhet med Sennett (2000) menar även jag att det på olika sätt bör få konsekvenser för hur individer betraktar sig själva och känslan av identitet.

Såväl i den offentliga debatten som inom forskning om rekrytering är det av stor betydelse att kritiskt diskutera betoningen på de informella kompetenserna, på personlighet och individens förmåga att kommunicera säljbarhet. Strukturella faktorer som hög arbetslöshet, de informella nätverkens betydelse för att bli anställd och homosocialitet i rekrytering riskerar att undanskymmas till förmån för ett alltför individualiserat synsätt på individens egen förmåga att göra sig anställningsbar. Utifrån tidigare studier om rekrytering har olika maktassymmetrier uppmärksammas men önskvärt vore också studier som uppmärksammar den intersektionella samverkan mellan olika maktassymmetrier som får betydelse när individer ska konstruera sig som anställningsbara (jfr Lykke 2003:48). Denna studie har undersökt kön, manliga och kvinnliga studenter på väg ut i arbetslivet, men det är alltså viktigt att även undersöka andra kategoriseringar som etnicitet, ålder och klass. Sammanfattningsvis har jobbsökardiskursen i denna studie visat sitt påtagliga inflytande över en grupp studenters sätt att tänka och handla.

Referenser

- Abiala, K. (2000) *Säljande samspel*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International
- Abrahamsson, L. (2000) *Att återställa ordningen*. Umeå: Boréa.
- Acker, J. (1999) Gender and Organizations, I J. Saltzman Chafetz, *Handbook of the Sociology of Gender*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Adelswärd, V. (1988) *Styles of success*. Linköping: Tema.
- Andersson, M. (2003) *Arbetslöshet och arbetsfrihet*. Uppsala: Etnologiska avd.
- Bauman, Z. (1998) *Arbete, konsumtion och den nya fattigdomen*. Göteborg: Daidalos.
- Bergström, O. (1998) *Att passa in*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Bergström, O. & D. Knights (2006) Organizational discourse and subjectivity, *Human Relations*, 59 (3), 351–377.
- Collinson, D. & J. Hearn (1994) Naming men as men: implications for Work, Organization and Management, *Gender Work and Organization*, 1 (1), 2–22.
- Davies, B. & R. Harré (1990/2001) Positioning: The Discursive Production of Selves. I M. Wetherell, S. Taylor & S. Yates (red.): *Discourse Theory and Practice*. London: Sage.
- Eriksson, K. (2003) *Manligt läkarskap, kvinnliga läkare och normala kvinnor*. Stehag: Gondolin.
- Fairclough, N. (2000) *New Labour, New Language?* London: Routledge
- Fairclough, N. (2002) Language in New Capitalism, *Discourse and Society* 13(2), 163–166.
- Fejes, A. (2008) European Citizens under Construction, *Educational Philosophy and Theory*, 40 (4), 515–530.
- Fogde, M. (2007) The Making of an Employable Individual, i Höijer, B. (red.): *Ideological Horizons, in Media and Citizens Discourses*. Göteborg: Nordicom.
- Fogde, M. (2008) Self-Governance in the Job Search: Regulative Guidelines in Job Seeking, i A. Fejes & K. Nicoll (red.) *Foucault and Lifelong Learning*. London: Routledge
- Fogde, M. (2011) Governing through career coaching: negotiations of self-marketing, *Organization*, 18 (1) 65–82.
- Fogelberg Eriksson, A. (2005) *Ledarskap och kön*. Linköping: Institutionen för beteendevetenskap, Linköpings universitet.
- Foucault, M. (1984/1994) The ethics of the concern of the self as a practice of freedom, i P. Rabinow (red.): *Ethics, subjectivity and truth*. New York: New Press.
- Garsten, C. & K. Jacobsson (red.) *Learning to be Employable*. Basingstoke: Palgrave McMillan.
- Goffman, E. (1959) *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday.
- Hertzberg, F. (2006) Kultur, tillhörighet och aktörsskap, i Å. Mäkitalo (red.): *Att hantera arbetslöshet*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Holgersson, C. (2003) *Rekrytering av företagsledare, en studie i homosocialitet*. Stockholm: Ekonomiska forskningsinstitutet vid Handelshögskolan.

- Härenstam, A., U. Lundberg, E. Lundbladh & B. Starrin (red.) (1999) *I vanmaktens spår*. Umeå: Boréa Bokförlag.
- Krejsler, J. (2007) Discursive Strategies that Individualize: CVs and Appraisal Interviews. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 20 (4), 473–490.
- Korvajärvi, P. (1998) *Gender Dynamics in White-Collar Organizations*. Tampere: Acta Universitatis Tamperensis.
- Knocke, W., I-B Drejhammar & L. Gonäs (2003) *Retorik och praktik i rekryteringsprocessen*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Kvale, S. (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Lykke, N. (2003) Intersektionalitet. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 24 (1), 47–56.
- Läraryrbundet, SFS, TCO (2007) *Jakten på anställningsbarhet* http://www.filfak.liu.se/polopoly_fs/1.26593!jakten_pa_anstallningsbarhet_0%5B1%5D.pdf (09-03-02)
- Mills, S. (2004) *Discourse*. London: Routledge.
- Nilsson, A. (2006) *Gränsvakter, tankestilar och sortering vid rekrytering av personal i sex kommuner*. Stockholm: Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusstudier.
- Persson Thunqvist, D. (2003) *Samtal för arbete*. Linköping: Tema Kommunikation.
- Peterson, H. (2008) *Man måste sälja sig själv*. Växjö: Institutionen för samhällsvetenskap, Växjö universitet.
- Porsfelt, D. (2001) *Management Trainee: möten med förhinder*. Luleå: Luleå tekniska universitet.
- Salomonsson, K. (2003) Kompetensindustrin, i F. Schoug & M. Idvall, (red.): *Kunskapssamhälles marknad*. Lund: Studentlitteratur.
- Sennett, R. (2000) *När karaktären krackelerar*. Stockholm: Atlas.
- Scheuer, J. (1999) På catwalken med en matris 3x3. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 20(2), 43–59.
- Tovatt, C. (2006) Möjligheter, strategier och dörrvakter vid ungdomars arbetsmarknadsinträde. *Arbetsliv och Arbetsmarknad*, 12(4), 207–222.
- Trethewey, A., Scott, C. & Le Greco, M. (2006) Constructing Embodied Organizational Identities. I: B. Dow, J. Wood (red): *The Sage Handbook of Gender and Communication*: London: Sage Publications.
- West, C. & Zimmerman, D. H. (1991) Doing gender. i J. Lorber & S.A Farrel (red.): *The Social Construction of Gender*. Newbury Park: Sage.
- Widerberg, K. (2002) *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Wilkinson, S. & C. Kitzinger (2003) "Constructing Identities", I R. Harré & F. Moghaddam (red.): *The Self and Others*. New York, NY: Praeger/Greenwood .

Författarpresentation

Marinette Fogde är fil. dr i medie- och kommunikationsvetenskap och verksam vid Akademin för Humaniora, utbildning och samhällsvetenskap, Örebro universitet.

Mångfaldsbarometern

Sju år av attitydmätningar

Orlando Mella

Sociologiska institutionen, Uppsala universitet

För ett par månader sedan kompletterade Sociologiska institutionen vid Uppsala universitetet en serie av sju års mätningar av svenska attityder till den etniska mångfalden, *Mångfaldsbarometern* (Mella, Palm & Bromark, 2011). De gjorda mätningarna tillåter oss att fastställa och tolka vissa tendenser som stabila profiler.¹

Det handlar i första hand om allmänna attityder, hur folket ställer sig till invandringen, vilka erfarenheter man uppger att man haft med de personer som kommer från andra länder och vilka attityder som utformas kring följande teman: arbetet, kulturen, religionen och bostaden.

Mätningarna visar en mycket stabil tendens till positiva och mycket positiva attityder till den etniska mångfalden och invandringen. När detta resultat kontextualiseras och jämförs med europeiska liknande mätningar exempelvis ESS, European Social Survey (Centre for Comparative Social Surveys, 2009) kommer det fram att svenskarna är de mest positiva till invandringen i hela Europa, och detta har kunnat uppmätas år efter år under perioden 2005–2011 utan några större variationer. Sådana attityder sammanhänger med andra dimensioner, till exempel att svenskarna är de som visar störst tillit till andra människor i hela Europa.

Men ändå återstår frågan om hur pass reliabla attityderna är till invandringen och den etniska mångfalden. På en kontinent som i land efter land uppvisar negativa och till och med rasistiska förhållningssätt till invandrare utgör sådana positiva attityder ett undantag. Det väcker frågan om svenskarna är annorlunda än andra européer? Mäter vi verkligen sådana positiva attityder eller döljer det vi mäter något helt annat som finns under täcket av de positiva attityderna? Frågan är alltså om dessa etniska attityder sammanhänger med ett motsvarande beteende. Säger svenskarna en sak men agerar på ett helt annat sätt? Det skulle innebära att positiva etniska attityder bara var politiskt korrekta svar samtidigt som man i praktiken agerar negativt mot invandrare. Denna artikel vill diskutera dessa frågor och föreslå en mer kvalitativt inriktad förståelse av både attityder och beteende i relation till invandringen med startpunkt i våra mätningar. De ord vi använder, 'svenskar' och 'invandrare', tar inte hänsyn till medborgarskapet utan de används för att fånga upp attityder i ordens vardagliga betydelse.

1 Antalet personer som besvarat enkäten har varit ca 1000 individer varje år. Urvalet motsvarar den svenska befolkningen i åldern 18 år och uppåt och det har varit ett årligt externt bortfall på ca 40–47 procent.

Migrationsströmmen i hela världen ökar ständigt, (OECD, 2011) och nu inte bara på grund av politiska förföljelser eller ekonomiska problem utan också på grund av effekterna av klimatförändringen som gjort att katastrofer blir allt vanligare vilket i sin tur bidragit till att tusentals personer flyr för att rädda sina liv.

Sverige fungerar i denna kontext som en positiv magnet, som attraherar flyktingar främst från Asien och Afrika. Strömmen från Latinamerika minskar, (Guillén, 2011; OECD 2011b)) baserad på att denna kontinent inte ännu har blivit signifikant påverkad av den ekonomiska krisen som karakteriserar dagens västerländska samhällen. Det är inte bara att bilden av det svenska samhället sprider sig som ett land med välstånd och mänsklighet. Det gäller också mer och mer att folk desperat letar efter en plats där man kan vara fri från katastrofer och misär. Men hur mycket kan Sverige orka med att få tusentals människor som kommer från alla världens hörn? Rasistiska tendenser kombinerade med den ökande känslan av osäkerhet gör att också i Sverige kan invandrarfientliga tendenser bli aktuella.

Arbetet

Mångfaldsbarometern visar en bild där majoriteten säger sig ha eller ha haft positiva erfarenheter med kollegor med invandrarbakgrund. Andelen som uppger goda erfarenheter av nära kontakt och samarbete med personer som har invandrarbakgrund blir 67,3 procent för året 2011. Är detta en indikator för god integrering? Man kan vara tveksam till det eftersom det svenska samhället består av människor som precis som alla andra européer har svårt att acceptera det främmande på alla plan. Man kan tycka att invandrare fungerar bra som arbetskompisar men det betyder inte att detta är en bro för att bygga en acceptans på alla plan och att interagera med invandrare också utanför arbetet. Vår studie visar att andelen svenskar som har kontakter med invandrare utöver arbetsinteraktionen inte är stor, snarare rör det sig om en minoritet. Bilden som kommer fram från Mångfaldsbarometern innebär att majoriteten har mycket få kontakter med invandrare utöver de nödvändiga som uppstår i skolan eller på arbetet. Svenskar umgås som regel inte med utomeuropeiska invandrare. 40,9 procent interagerar aldrig med utomeuropeiska invandrare och 42,1 procent gör det sällan.

Bilden på arbetsmarknaden är fortfarande den bästa när det gäller attityderna. Svenskarna tycker att invandrarna ska ha samma rättigheter som alla andra och alla indikatorer pekar på att detta område inte är en källa till konflikt om invandrarna följer de regler som finns på arbetsplatserna. Detta underlättas dessutom av att symbolerna för främlingskap och kulturell konfrontation bearbetas på ett bra sätt, både av svenskarna och invandrarna. De fall där muslimska slöjor har blivit en källa till konflikt på arbetsplatserna har varit få (Hertzberg, 2010) och de mindre extrema formerna av slöjor accepteras utan problem på de svenska arbetsplatserna. Inom Mångfaldsbarometern beräknades ett index som mäter attityder till mångfald i relation till dimensionen arbete och resultatet blev positiva attityder till invandrare. Det gäller för alla sju åren. Kvinnor är dock mer positiva än män på detta område. 65,6 procent av

de som svarade på enkäten tyckte att invandrarna inte utgör ett hot mot sysselsättningen och 65,4 procent tog avstånd från påståendet ”invandrarna tar svenskarnas arbeten”. Mångfaldsbarometern har mätt attityder under en period som inte har kännetecknats av hög arbetslöshet. Det är fortfarande så att man förväntar sig att staten ska hjälpa till när man har förlorat arbetet. I en sådan kontext kan man förstå att invandrarna inte ses som ett hot. Men vad kommer att hända när den ekonomiska krisen i Europa slår till också i Sverige och ökar arbetslösheten samtidigt som staten inte längre visar förmågan att kunna skaffa fram arbeten?

Extremt negativa attityder finns och de har varierat mer eller mindre kring 5 procent av de svarande under de år som Mångfaldsbarometern gjort mätningar, det vill säga 2005–2011. Valåret 2010 uppskattades de extremt negativa attityderna till mångfalden till ca 5,7 procent och det var precis den andel röster som Sverigedemokraterna fick i valet. (Mella, Palm & Bromark, 2011) Andelen för 2011 blev mindre, 4,9 procent och det antyder att sådana tendenser inte är på frammarsch som man fruktat.

Invandrarna betraktas ännu inte av svenskarna som ett hot för att få ett arbete, och det hjälper att arbetslösheten i Sverige har bibehållits på omkring 8 procent, men i de flesta europeiska länder blir de arbetslösa flera och i takt med att den ekonomiska krisen fördjupas kan man förutse stigande arbetslöshet också i Sverige. (Hijman, 2009) Detta gäller speciellt för ungdomarna som redan nu har en arbetslöshet på ca 20 procent. (European Commission, 2009) Kommer dessa extremt negativa attityder att öka? Det är troligt, mycket beroende på en troligen stigande arbetslöshet. Enligt Mångfaldsbarometern växte de extrema attityderna 2011 bland ungdomar med bara gymnasial utbildning och man bör relatera detta till den höga arbetslösheten bland ungdomar. Å andra sidan blir globaliseringens negativa effekter större och som Bauman säger (Bauman, 2006), fruktan är en dominerande kraft i dagens samhälle. När människor blir rädda påverkas allt som känns eller syns främmande starkt och det kan i sådana fall vara invandraren.

De viktigaste faktorerna – kön och utbildning

Är det möjligt att behålla de positiva attityderna oavsett den ökande negativa påverkan från den ekonomiska krisen? För att svara på denna fråga måste man analysera de två faktorer som är de viktigaste för att forma dessa attityder: kön och utbildning.

Kön är en viktig faktor för positiva attityder i Sverige och den faktorn verkar i motsatt inriktning mot de flesta andra europeiska länder. (European Commission, 2008) Kvinnor är mer positiva än män till den etniska mångfalden. Medelvärdet för indexet för globala attityder som konstruerades inom Mångfaldsbarometern är högre, det vill säga mer positiva, för kvinnor än för män samtliga sju år. För mätningen 2011 är medelvärdet för kvinnor 2,76 och för män 1,43 i en skala som går mellan -9 och +9 poäng. I andra länder, speciellt i Sydeuropa, är kvinnorna mer negativa än männen. Varför? En förklaring kan vara de sociala framsteg som kvinnorna gjort i det svenska samhället (UNDP, 2011). Det kan man också formulera så att kvinnorna lättare än männen förbinder sig med värderingar som solidaritet. Frågan är dock om de svenska kvin-

nornas positiva attityder kommer att kunna motstå den otrygghet och osäkerhet som den negativa globaliseringen och den ekonomiska krisen kan komma att öka också i Sverige. Männen har dessutom blivit socialiserade att hålla sig på avstånd (Chodorow, 1999) och det gör det svårare för dem att känna närhet till invandrare. Vår prognos är att skillnaden mellan män och kvinnor beträffande attityder till invandrarna kommer att utjämnas redan nästa år och åt männens nivå, nämligen kvinnorna kommer att försämrade sina attityder.

Högutbildade människor i Europa (Hainmueller, 2007) och i Sverige är positivare än lågutbildade. Förklaringen kan ses i att högre utbildning ger tillgång till en bredare internationell kontext och att detta gynnar positiva attityder. Högre utbildning ger också tillgång till ett mer abstrakt tänkande och man förstår då bättre sådana processer som invandringen. I Mångfaldsbarometerns index för globala attityder i skalan mellan -9 och +9 poäng, blev medelvärdet för personer med högskoleutbildning 4,05 och för personer med bara grundskola 0,15 medan de som har gymnasialutbildning utgör en mellangrupp med medelvärdet 0,90.

Klasstillhörighet, attityder och det verkliga beteendet

Men högre utbildning och en tillhörighet till en intellektuell miljö kan vara förrädisk när det gäller attityder till människor som befinner sig i nödsituation såsom invandrare kan göra. Man kan bättre förstå orsakerna till invandringen och de positiva attityderna kan antyda det, men de intellektuella kan ofta och lättare dölja negativa attityder. Man har lätt för att uttrycka ”politiskt korrekta” attityder men i praktiken bryr man sig inte om invandrarna som människor. Detta gör också att vid krissituationer kan de intellektuella bli de som är mest fientligt inställda. Något sådant händer nu i flera europeiska länder där rasistiska politiska partier och rörelser skapas och stöds av intellektuella.

I detta sammanhang har man diskuterat att lågutbildade, personer från arbetarklassen, är de som är mest fientligt inställda till invandrare, och i våra mätningar är det också de som medger mer negativa attityder. Men i praktiken är det dessa personer som oftare blir arbetskamrater och vänner till invandrare. När de inser att de delar samma sociala positioner och att de båda grupperna, invandrare och arbetare, är de som får lida av de värsta effekterna av dagens samhälle, blir det också lättare för invandrare att bli accepterade i sådana miljöer. Detta kan förklara varför majoriteten av invandrare röstar på och deltar i politiska partier som huvudsakligen består av människor som tillhör arbetarklassen. (Soininen & Etzler, 2006)

Religionen och kulturen

Den dimension som orsakar större motstånd mot invandrare i Sverige är religionen. Många svenskar som har rasistiska attityder ser islam som det största hotet och muslimerna ses som de naturliga fienderna till kristna och till det västerländska samhället som bygger på kristna värderingar. Vi har gjort ett index som mäter attityder till

muslimska symboler, främst olika typer av slöjor. Resultatet visar att 20,1 procent av de som besvarade frågeformuläret år 2011 visar ett extremt stort motstånd till alla typer av muslimska slöjor, något som kan anses vara en indikator för graden av islamofofi i Sverige.

Men motståndet till islam kan också ses som ett uttryck för sekulariserade värderingar som inte godtar att religionen uttrycks på det offentliga planet så som ofta är fallet med islam. Ytterligare en omständighet är att i ett samhälle som eftersträvar jämlikhet mellan kön ses kvinnans ställning i muslimska samhällen som ett hot. Det är detta som gör att 58 procent av de som svarade på Mångfaldsbarometern år 2011 instämde i påståendet ”muslimska kvinnor som lever i Sverige är i större grad förtryckta än andra kvinnor i Sverige”.

Intressant är dock att lägga märke till att den andra generationen invandrare från muslimska länder blir ganska fort sekulariserade i Sverige och ser religionens roll i samhället på nästan samma sätt som alla andra svenska ungdomar. (Bibelsällskapet, 2011) Extremt utövande av islam är något sällsynt i Sverige. Undantaget kan vara ungdomar med rötter i islamiska samhällen som känner sig starkt diskriminerade i Sverige. Dessa ungdomar kan lätt bli anhängare av extremistiska rörelser. Därför är ungdomsarbetslösheten, i synnerhet bland andra generationens ungdomar, nyckeln till att religionen får eller inte får en bredare plats i Sverige.

Många ser invandrarkulturer som en tillgång för det svenska samhället, men det är också så att kulturella skillnader, reella eller konstruerade, blir ett redskap för främlingsfientligheten. De flesta personer som svarade på frågeformuläret 2011 tog avstånd från påståendet ”invandrarna utgör en fara för vår kultur” medan bara 25,5 procent instämde i det. I den globaliserade världen lever knappast några personer utan att deras kultur påverkas av det som betraktas som gällande globaliserade normer och symboler, och det är det som också händer med de flesta människor som kommer för att bosätta sig här. Det finns dock detaljer som skiljer, och om man vill skapa motsättningar mellan olika folk, blir detaljerna livsviktiga: vilka kläder som används, hur man pratar i offentliga platser, hur man ser ut med mera.

Invandrarnas kulturella arv lever dock farligt. Det multikulturella samhället verkar vara slut i Europa, om man följer med vad europeiska ledare har sagt på sistone (BBC, 2011; BBC 2011 b; CBN, 2001). Man har betonat att försöket att skapa ett samhälle där skilda kulturer lever sida vid sida har misslyckats, samtidigt som man hävdar att multikulturalism föder extremism. Europeiska ledare understryker idag behovet av gemensamma värden och normer.

Svenskarna betraktar vissa folkgrupper som omöjliga att integrera i det svenska samhället. En majoritet, 64,7 procent av de som svarade på frågeformuläret år 2011 instämde med påståendet att ”det finns grupper av invandrare som inte klarar av att integreras i vår kultur”. I kristider blir kulturen något som skapar starka reaktioner. I dagens globaliserade samhälle med sina negativa konsekvenser i form av otrygghet och rädsla, vänder man sig till den gamla, lokala kulturen i sökandet efter trygghet och det är detta som extremt rasistiska partier och rörelser använder genom att överdimensionera betydelsen av den lokala kulturen och ta avstånd från globala värden och

det som känns främmande. I dagens Europa med den allvarliga ekonomiska krisen har nationen på nytt fokuserats som den enda äkta och varaktiga samhällsgemenskapen. (som Cameron sade: *"more active muscular liberalism where equal rights, the rule of law, freedom of speech and democracy are actively promoted to create a stronger national identity"*. Speech to the Munich Security Conference, February, 2011). Multikulturalismen ses som den främsta barriären för denna gemenskap. Vi märker i Mångfaldsbarometern att kulturen blir viktigare och utgör en källa för att förankra främlingsfientlighet speciellt bland människor som känner sig otrygga, som har förlorat arbetet eller fruktar att de kommer att göra det.

Bostadsområdet

När det gäller attityder till mångfalden i förhållande till bostadsområdet, är svaren en aning klivna. Attityderna är inte direkt negativa men vissa påståenden får betydande stöd, till exempel "ett bostadsområde med människor från många olika länder får lättare problem än områden där majoriteten har samma etniska bakgrund". I det påståendet instämde år 2011 55,6 procent. Det var också många, 40 procent, som instämde i påståendet "det är farligare att bo i ett område där det bor många invandrare jämfört med ett område där det främst bor svenskar".

Avstånd till olika folkgrupper

Mångfaldsbarometern har arbetat med dimensionen avstånd till olika folkgrupper. Det blir tydligt att två grupper bildas, de som betraktas som lika med svenskarna: skandinaver, tyskar, engelsmän och amerikaner, och de som inte är som svenskarna: sydeuropéer, östeuropéer, asiater, afrikaner och latinamerikaner. Avståndet till vissa enskilda folkgrupper är maximalt och det kommer att bli mycket svårt för just dessa grupper att integreras inte bara socialt och kulturellt utan också på arbetsmarknaden.

Rätten att röra sig över gränserna

Den europeiska invandrarpolitiken har som ändamål att stoppa invandrare från icke europeiska länder, något som står i tydlig kontrast till vad som händer på andra kontinenter som uppvisar den solidaritet som Europa saknar. Varje gång Europa tar emot två flyktingar, välkomnar Afrika och Mellanöstern så många som fem flyktingar. (El Pais, 2011)

Det finns en invandringsdebatt som är mycket farligare och som utvecklas samtidigt som den ekonomiska krisen slår Europa. Debatten avslöjar att européer vill skilja sig markant från andra delar av världen, med undantag från USA. Man vill försvara våra jobb, vår välfärdsstat, våra "riktiga" finska, spanska, franska, italienska och ungerska människor, våra vita samhällen och våra kristna rötter. Vi och våra seder kommer först, förklarar man i de flesta nordeuropeiska länder, före alla andra, även före andra européer. Gäller detta också för svenskarna? Oavsett de positiva attityderna

finns det en potentiell tendens att känna och tycka precis som andra européer, på det sätt som beskrivs ovan. Detta kan uttrycka sig i att de flesta som svarade på Mångfaldsbarometern tycker att det finns vissa invandrargrupper som inte kan integreras i det svenska samhället samt att avståndet till de flesta utomeuropeiska nationaliteter är mycket stort.

Migrationskonflikten i Europa är en konflikt om rättigheter. Migranternas rätt till utveckling konfronteras med européernas strävan att bevara privilegier och den typ av gemenskap som man har konstruerat med så mycket ansträngning. Men välståndet kommer i många fall också från de vinster som man har gjort genom att handla med diktatorer i utomeuropeiska länder. Hur denna konflikt ska lösas kommer att påverka den framtida samhällsmodellen men ingenting kan stoppa inflödet av utländska arbetstagare och deras familjer. Den tvångsmässiga begränsningen av invandrare strider mot grundläggande etiska normer och lägger vikt vid det geografiska ursprunget på ett feodalt sätt.

Vi måste acceptera att det finns en rätt att emigrera, att röra sig fritt och söka välstånd utanför hemregionen. Utan tvekan måste man sträva efter att ”justera” migrationsprocessen för att garantera medborgarna deras rättigheter i sina nya värdländer och ha hållbara välfärdssystem, men aldrig göra så att människornas rörlighet hindras.

Synen på muslimer är felaktig

Enligt de resultat vi har fått med Mångfaldsbarometern blir de negativa attityderna till islam och muslimska invandrare något som kommer att påverka synen på alla invandrare i Sverige. För många svenskar utgör varje utomeuropeisk invandrare troligen en muslimsk invandrare och för inte så få innebär detta att varje invandrare är en potentiell terrorist.

Sanningen är dock att bilden av muslimska invandrare i Sverige och Europa är felaktig. Muslimska invandrare som bor i Sverige och de flesta europeiska länder, tycks ansluta sig till och utöva en tolerant och öppen islam. En massiv majoritet av dem tror inte heller att någon religion är överlägsen en annan, de flesta anser att icke-troende har samma mod och värdighet som troende, och att det är helt oacceptabelt att använda våld som ett sätt att försvara eller sprida religiösa övertygelser. De flesta är dessutom för en sekulär stat som inte gynnar någon religion framför andra religioner. (El País, 2011b)

Ett andra utmärkande drag hos muslimska invandrare är viljan att integreras i värdsamhället och ansträngningarna att få göra det. De olika muslimska invandrargrupper som finns i Sverige kände sig tydligt hemma i Sverige och med få undantag är de anpassade till det svenska sättet att leva. Muslimska invandrare värderar det svenska samhället som helhet mycket positivt.

Invandring är ett positivt fenomen som, trots svårigheterna, främjar kommunikation, kunskap och ekonomisk tillväxt, förutom att vara en oförneklig rätt i en globaliserad värld. Det verkar som att i tider av ekonomisk kris och stigande arbetslöshet växer främlingsfientligheten och invandrarna får skulden eftersom de skulle konkur-

rera med de infödda för de få jobb som finns. Men de främlingsfientliga glömmer att det var invandrarna som under åren av ekonomisk tillväxt tog de okvalificerade och lågavlönade jobb som svenskarna inte ville ha.

Skapa arbete åt ungdomar och nya mötesplatser

Den närmaste framtiden är inte ljus. Den ekonomiska krisen kommer att förvärras och arbetstillfällena kommer att minska även i Sverige. De positiva attityderna till mångfalden och invandrarna är mycket beroende av att det finns en stabil arbetsmarknad, något som troligen inte kommer att känneteckna Europa under de närmaste åren. Invandrarna får förbereda sig på mer negativa attityder och på att flera svenskar kommer att leta syndabockar just bland invandrarna.

Två faktorer kan hjälpa till att motverka denna negativa framtidsbild, å ena sidan att staten investerar i att skapa nya arbetstillfällen speciellt för ungdomar och å andra sidan att migrationspolitiken präglas av att skapa möjligheter för svenskar och invandrare att mötas och interagera, eftersom Mångfaldsbarometern visar att en av de viktigaste faktorerna för positiva attityder är att man interagerar och lär känna invandrare som grannar, arbetskamrater och vänner.

Referenser

- Bauman, Zygmunt (2006) *Liquid fear*. Cambridge: Polity Press.
- BBC (2011) "Merkel says German multicultural society has failed" 10/10/2011.
- BBC (2011, b) "State multiculturalism has failed says David Cameron". 5/02/2011.
- Bibelsällskapet (2011) "Unga kopter i Sverige lever i en hybrid kultur", i *Bibel. Svenska Bibelsällskapets tidning* nr 2, 2011.
- CBN news (2011) "France's Sarkozy: multiculturalism has failed", 11 February.
- Centre for Comparative Social Surveys (2009) *European Social Survey, round 4 (ESS4-2008)*, City University, UK.
- Chodorow, Nancy (1999) *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. London: University of California Press.
- El País (2011), spansk tidning, februari, 2011.
- El País (2011b) Metrocospia. "Barómetro anual a la comunidad musulmana de origen emigrante en España" 24/08/2011.
- European Commission (2008) "A Woman's-Eye View of Immigration". *Research EU, The Magazine of the European Research Area*, nr 56, June.
- European Commission (2009) Youth, All News: *Youth Unemployment Rate Rising*.
- Guillén, Arturo (2011) The Effects of the Global Economic Crisis in Latin America. *Brazilian Journal of Political Economy*, vol 31, nr 2.
- Hainmuller, Jens & Michael J. Hiscox (2007) Educated preferences: Explaining Attitudes toward Immigration in Europe. *International Organization* 61:2, Spring.
- Hertzberg, L (2010) "Slöja accepteras men inte heltäckande". *Sunt liv: Arbetsmiljö och hälsa för kommuner och landsting*.

- Hijman, Remko (2009) *Sharp increase in unemployment in the EU*. Eurostat, Population and social conditions 53/2009.
- Mella, Orlando, Irving Palm & Kristina Bromark (2011) *Mångfaldsbarometern 2011*. Uppsala: Sociologiska institutionen.
- OECD (2011) *International Migration Outlook*.
- OECD (2011, b) *Latin American Economic Outlook*.
- Soininen, Maritta & Nils Etzler (2006) *Partierna nominerar. Exkluderingens mekanismer, etnicitet och representation*. Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering, SOU 2006:53.
- UNDP (2011) *Human Development Report*.

Författarpresentation

Orlando Mella är professor i sociologi vid Sociologiska institutionen i Uppsala. Han är föreståndare för Forum för latinamerikanska studier vid Uppsala universitet och har lett FAS-projektet "Mångfaldsbarometern: En panelbaserad attitydundersökning" 2008–2011.

Sociologidagarna 2012

Sociologidagarna 2012

15-17 mars 2012

Södra husen, Frescati, Stockholms Universitet

Sveriges Sociologförbund bildades 1962, och detta femtioårsjubileum skall firas, vilket görs genom ett aldrig tidigare skådat program.

Sociologiska institutionen vid Stockholms Universitet är värd för Sociologidagarna 2012. Ledare för den lokala organisationskommittén är Göran Ahrne.

Programmet finner du på efterföljande sidor.

Det finns även tillgängligt på:

www.sociology.su.se/sociologidagarna

Mer detaljerad information om anmälan och arbetsgrupper kommer inom kort. Håll utkik på vår hemsida!

Vid frågor kontakta Petter Bengtsson. Tel: 08-16 31 33
mail: petter.bengtsson@sociology.su.se

Välkommen till tre givande Sociologidagar!

Vi hoppas på stor upplutning!

Patrik Aspers

ordförande för Sveriges Sociologförbund

Sociologidagarna 2012

Program Torsdagen den 15 mars

(Smärre schemaändringar kan ske)

Pass 1 9:00

Möte Sociologiförbundets styrelse. B900 (slutet).

Pass 2 10:00–13:00 Registrering

Pass 3 13:00–14:40 **Arbetsgrupper I**
Presentation och diskussion av uppsatser.
(Se separat schema för grupper och lokaler)

PAUS

Pass 4 15:00–16:10 **Välkomnande av den lokala organisationskommittén**
Göran Ahme och Karin Bergmark
Att tänka sociologiskt
Föredrag av sociologiförbundets ordförande, Patrik Aspers
Lokal: A2

PAUS

Pass 5 16:40–18:00 **Sveriges Sociologförbund 50 år**
Hedvig Ekerwald Sonja Calais van Stokkom
Organisatör: Sanja Magdalenic **Lokal: B4**

Författarmöte

Kerstin Jakobsson (red). *Känslan för det allmänna*
Kommentator Stefan Svallfors
Organisatör: Göran Ahrne **Lokal: D8**

Att erhålla och driva projekt

Carl le Grand och Jens Rydgren
Organisatör: TBA **Lokal: B3**

Workshop Banal Nationalism

Organisatör Adrienne Sörbom **Lokal: B307**

18:00–20:00

Förlagsmingel

Chans att samtala med förläggare av sociologilitteratur **Lokal: Galleriet (Aula Magna)**

Sociologidagarna 2012

Program fredagen den 16 mars

(Smärre schemaändringar kan ske)

Pass 1 9:00–10:40 Arbetsgrupper II

PAUS

Pass 2 11:00–12:30 Sociologisk analys i Socialförsäkringsutredningen
Irene Sennemo
Organisatör Michael Gähler Lokal: B4

Sveriges Sociologförbund 50 år.

Framåtblickar av yngre sociologer.

Ann Grönlund Mikael Hjerm Tora Holmberg

Mattias Wahlström Mikaela Sundberg

Organisatör: Abby Peterson Lokal: B3

Författarmöte

Göran Therbom *The World: A Beginner's Guide*

Kommentator: Diana Mulinari

Organisatör: Göran Ahrne Lokal: D7

LUNCH

Pass 3 13:30–14:40 **The Economy as a System of Promises.**
Remarks on the Financial Crisis as a Crisis of Confidence.
Jens Beckert
(Max Plank Institute for the Study of Societies, Köln)
Inbjuden att tala av Sveriges Sociologförbund
Moderator Patrik Aspers Lokal: C6

PAUS

Pass 4 15:00–16:40 Arbetsgrupper III

Möte Sociologisk Forskning
(B900)

PAUS

Sociologidagarna 2012

forts. program fredagen den 16 mars

(Smärre schemaändringar kan ske)

Pass 5	17:00–18:20	Title TBA Karin Knorr-Cetina University of Chicago Inbjuden att tala av den lokala organisationskommittén Moderator: Lars Udehn Lokal: C6
	18:30–19:30	Sociologförbundets förbundsmöte Organisatör SSF Lokal: B4
	20:00	Middag med utdelning av priser Handelshögskolans stora sal Holländargatan 32 (T-Rådmansgatan)

Sociologidagarna 2012

Program lördagen den 17 mars

(Smärre schemaändringar kan ske)

Pass 1 9:30–10:40 Nordiska sociologer blocker framåt
Ulla Björnberg, Göteborgs Universitet
Fredrik Engelstad, Universitetet i Oslo
Peter Gundetach, Københavns Universitet
Organisatör: Linda Soneryd **Lokal B3**

Vad är sociologer bra på?
Samtal om erfarenheter från arbete i tvärvetenskapliga miljöer
Göran Ahme samtalar med Mats Franzen och Viveka Östberg
Organisatör: Göran Ahrne **Lokal B4**

Theorizing Session – Hur att teoretisera?
Hans Zetterberg, Roland Paulsen och Mikael Carleheden
Organisatör: Richard Swedberg **Lokal B5**

PAUS

Pass 2 11:00–12:30 Arbetsgrupper IV

LUNCH

Pass 3 13:20–15:00 Möte
Nuvarande och kommande organisations-
kommitéer av Sociologidagarna

Möte
Den nya styrelsen för Sveriges Sociologförbund

Möte
Nordiska Sociologförbundet

Recensioner

Catrine Andersson, *Hundra år av tvåsamhet: Äktenskapet i svenska statliga utredningar 1909–2009*, Lund: Arkiv, 2011

Äktenskapet är i dagens Sverige en könsneutral institution, genom vilket två vuxna samkönade eller olikkönade individer antas kunna manifesteras sin kärlek och sina liv tillsammans. Så har det emellertid inte alltid varit. Vem som får gifta sig och under vilka villkor har snarare varit föremål för omfattande debatt.

Uppsalasociologen Catrine Andersson har skrivit en mycket läsvärd och intressant doktorsavhandling som handlar just om äktenskapsbegreppets föränderliga betydelse, så som det uttryckts i det offentliga utredningsväsendet under ett hundra år. Anderssons intresse riktar sig framförallt mot hur äktenskapet har artikerats i offentlig regi: äktenskapet ses som ett av flera sätt för staten att reglera intima relationer. Och det är just själva formerna för den politiska regleringen av människors intima relationer som studeras i boken om *Hundra år av tvåsamhet*, inte de konkreta praktikerna.

Flera olika perspektiv används i försöken att ringa in själva innebörden av äktenskapsbegreppet. I juridiken beskrivs äktenskapet som ett avtal mellan makar och som ett statusförhållande. Här regleras vem som får gifta sig, och det är här som äktenskapskillnad fastslås. Juridiken är alltså viktig: med hjälp av juridisk terminologi reglerar staten intima relationer. Men äktenskapet har också givits andra betydelser. I den sociologiska och historiska forskningen har äktenskapets institutionella funktion analyserats, antingen som giganten i samhällets försök att skapa stabilitet eller som en repressiv normskapande kraft. Inte minst inom sociologin har äktenskapet tillskrivits rollen som en viktig sammanhållande kraft, kanske mest kraftfullt i Talcott Parsons skrifter.

Domen över strukturfunktionalismens syn på äktenskapet föll dock hård. Kritikerens analyser bidrog efterhand till att omformulera äktenskapets betydelse. I kölvattnet av feministiska interventioner men också inom den intimitetsteoretiska traditionen, har det vuxit fram perspektiv på senmoderna relationer, som även lyfter fram queera relationer. Det är i denna tradition som Catrine Andersson hämtar inspiration. Genom att analytiskt problematisera heterosexualitet och heteronormativitet knyter Andersson an till den queerteoretiska uppmaningen att kritiskt granska heterosexualiteten och, mer specifikt, vidare analysera vilka normer som underbygger äktenskapets betydelse i det offentliga utredningsväsendet. Det är utan tvekan en fruktbar utgångspunkt. Äktenskapets och tvåsamhetens tvingande principer blottläggs nämligen på ett elegant och övertygande sätt.

Andersson har delat in utredningsmaterialet i tre perioder (1909–1957, 1958–1981, 1982–2009). Den första analysperioden behandlar det tidiga 1900-talets reformering av de äldre äktenskapslagarna, i vilka kvinnor omyndigförklarades när de gifte sig och religiösa övertygelser dominerade. Här beskrivs exempelvis hur förändringar i synen på vem som får gifta sig skett över tiden: från att ha styrts av religiös reglering införs nu andra hinder i äktenskapslagstiftningen, där rashygien framträder som en mäk-

tig logik, och kravet på ökad eller åtminstone kontinuerlig reproduktion som en annan. I mitten av det förra seklet hade också en utvidgning av vad som avsågs som äktenskapligt skett, bland annat genom att skilja äktenskapslika förbindelser (ofta s.k. varaktiga och uppbyggda på känslomässig grund) från korta och opersonliga relationer, samtidigt som familjen (snarare än äktenskapet) fick allt mer utrymme i utredningstexterna.

Denna första del är avhandlingens minst bearbetade. Ett litet antal utredningar analyseras och de täcker inte heller hela perioden. Här hade antagligen en analys av fler texter bidragit till en fördjupning av själva äktenskapsbegreppet. Kanske hade också en mer grundlig genomgång av alla de utredningar som skrevs om intima relationer, äktenskapets villkor och förutsättningar under perioden, bidragit till att den periodvis linjära och konfliktfria historieskrivningen hade nyanserats ytterligare. Det hade också synliggjort alla de aktörer som med olika utgångspunkter och ideologiska förtecken var engagerade i frågan om huruvida äktenskapet skulle bevaras eller upplösas.

I avhandlingens andra analysdel bearbetas tiden från 1958 fram till 1981, en period där äktenskapsbegreppet genomgick en radikal förändring. Regleringen av intima relationer blev under perioden avsevärt beskuren inom ramen för de utredningar Catrine Andersson studerar. Den nya äktenskapslagen från 1971, och framväxten av könsneutrala och jämställda ideal präglade naturligtvis också synen på äktenskapet. Från att ha haft en särställning i materialet kom äktenskapet att ytterligare luckras upp och istället erkände staten en rad olika relationsformer, om än hierarkiskt ordnade (där äktenskapet befann sig högst upp i hierarkin). Dessa hierarkier användes också i statens försök att skapa gränser för normalitet och samtidigt bibehålla den seriella monogama familjen. Fortfarande var det dock det heterosexuella paret och den heterosexuella familjen som analyserades i utredningsväsendet.

Det är egentligen inte förrän i den sista analysdelen som den traditionella kärnfamiljen utmanas i materialet. Här framträder tvåsamheten och heteronormativitetens paradoxer i all sin prakt. I sina försök att finna ett sätt att jämställa homosexuella relationer med heterosexuella kom utredarna att introducera kärleken som ett viktigt inslag i äktenskapsbegreppet (som ett sätt att skilja mellan en tillfällig, sexuell relation och en kärleksfull och varaktig relation). Kärlek var nämligen, enligt utredarna, något som kunde delas av både homosexuella och heterosexuella par. Kärlek och gemenskap blev sålunda ledord i försöken att skapa äktenskapslikhet. Kärleksfulla homosexuella parförhållanden grundade sig emellertid i ett slags föreställning om en homosexuell autenticitet. Det kunde nämligen inte vara tal om ett homosexuellt *betående* om äktenskapslikhet skulle komma ifråga, utan när kärlek uppstod och äktenskap kunde ingås, var det mellan två personer med homosexuell läggning. Här visar således Catrine Andersson, att i försöken att skapa äktenskapslikhet mellan homosexuella och heterosexuella par utgick utredarna från heteronormativa logiker där ett slags autentisk homosexualitet var ett krav för att kunna jämföras med heterosexuell kärlek – trots en till synes icke-heteronormativ ambition, som ju slutligen utmynnar i den könsneutrala äktenskapslagen.

Samtidigt visar Andersson att idén om det livslånga äktenskapet sedan länge har övergivits av de statliga utredarna. Inte heller ordar man mycket om varaktighet eller stabilitet. Dock framstår tvåsamheten som ideal och norm som orubbad, trots ett i övrigt föränderligt äktenskapsbegrepp.

Hundra år av tvåsamhet är en ytterst välskriven och angelägen doktorsavhandling. Catrine Andersson har utan tvekan bidragit med ny kunskap till ett dynamiskt forskningsområde. Avhandlingen kastar nytt ljus över äktenskapet som begrepp men också över konstruktioner som berör familj, sexualitet och tvåsamhet. Catrine Andersson visar med all tydlighet att den svenska konstruktionen av tvåsamhet fortfarande vilar på heteronormativa antaganden – trots försöken att argumentera för könsneutralitet och trots försöken att erkänna rätten att älska för alla. Kärleken tycks alltså fortfarande vara villkorad i den svenska politiken.

Åsa Lundqvist, fakultetsopponent

Malinda Andersson, *Blodets och rötternas logik: Internationell adoption i välfärdens diskursiva praktik*, Uppsala: Sociologiska institutionen, Uppsala universitet, 2010

Under 1960–70-talen kunde vi se en förskjutning från nationell till internationell adoption. Med detta kommer en problemformulering: att det kan tänkas finnas risker för ett barn och en familj där föräldrar och barn är olika varandra. Detta anger en grundton för välfärdsstatens politik på området. Där det finns olikheter finns risker – och därmed blir adoptionsfamiljen ett nödvändigt och legitimt objekt för välfärdsstatlig styrning.

Till skillnad från all den forskning som söker svar på frågor om hur det är att vara adopterad ägnas Malinda Anderssons avhandling åt att utforska vad som gör detta vettigt och viktigt. Med hjälp av Foucault och den näraliggande teoretiska terrängen ställs sökarljuset på relationen makt-vetande, politisk styrning och kunskapsproduktion. Frågorna formuleras som ”Vem får tillhöra nationen? Vilka familjepraktiker ska inkluderas i välfärden? Och vad betyder egentligen inkludering?” (s17) Här får postkolonial teoribildning sin forskningsfunktion i sina mera distanserade frågor kring medborgarskapet i relation till kultur, etnicitet, kön och sexualitet.

I avhandlingen studeras ett antal texter publicerade mellan 1997 och 2008. Det handlar om utredningar, forskning, socialt arbete och rådgivning som har med internationell adoption att göra. Särskilt fokus ligger på hur *tillhörighet* och *skillnad* konstrueras i förhållande till nation och familj i en svensk kontext, med det mera generella syftet att destabilisera det som förs fram som icke förhandlingsbart.

Avhandlingens innehåll kan formuleras som följer. I de stora berättelserna om folket och nationen finns alltid förflutenheten som en resurs för möjlig konstruktion. Ursprungsmyter fungerar som organiserande principer för nationell tillhörighet – vilka naturligtvis har den lilla egenheten med sig att den också definierar ut sina negatio-

ner, dvs. de som *inte* tillhör. Ras, nationstillhörighet, etnicitet och kultur är alla sådana kategorier. Nationen och kulturen är också en könad och sexuell gemenskap. Här ligger reproduktiv förmåga i centrum, liksom en heteronormativitet. På så sätt ligger individuell förmåga och moraliska normer kring respektabilitet väldigt nära varandra. I avhandlingen fokuseras också kroppen, som tillhör sin ras och nation. Allt hänger så att säga ihop, givet en vid diskursiv formation.

Dramaturgin bygger på en skillnads-logik: barnet det berättas om är okänt och långt borta. Inte sällan berättas om "det övergivna barnet" vilket bland annat implicerar ett skuldbeläggande av den biologiska modern – samt att detta barn bara väntar på det nya hemmet, långt bort från det intoleranta hemlandet utan välfärd. Den risk som barnet lever med och i, kontrasteras av framställningen med adoption till väst som en "skyddande faktor".

I anslutning till detta barn utan sammanhang så betonas alla adoptivbarns minsta gemensamma nämnare: separationen. Här får psykologiskt vetande sin självklara plats – genom den retoriska styrkan i begreppet och den tillhörande berättelsen om "traumat". Här blir ursprungsmyter reproducerade – och adoption ett politiskt fält för styrningsförsök. Detta leder över till frågan om lämplighet hos föräldrar. Den "vanliga stabila familjen" blir till det skydd som det sårbara barnet behöver – i linje med diskursen om "barnets bästa".

Även individers lämplighet provas när adoptivfamiljen ska utses: den ensamstående får inte ersätta andra nära relationer med adoptivbarnet, individen med extrema åsikter kan innebära ytterligare ett utanförskap för barnet, den kvinna som är rädd för att själv föda barn behöver professionell hjälp att bearbeta denna rädsla, själva adopterade behöver ha kommit över sina förluster, fetma och missbruk av alkohol blir problematiska i relation till föräldraförmåga – och så vidare. Produktionen av normalitet framstår tydligt.

Det vetenskapliga bidraget till skillnads-diskurser på fältet är, förstår vi, betydande. Adoptivbarn undersöks med avseende på självmordstal, psykiatrisk vård, brottslighet och alkoholmissbruk. Men vi ser ett både – och: det går bra för de adopterade *och* det finns risker för denna kategori. Så blir det både logiskt och humant med internationell adoption – *och* att kartlägga och styra.

Ungefär så skulle man kunna skriva berättelsen om Anderssons avhandling. Kritiken, då?

Materialet kunde gott varit bredare, givet det teoretiska perspektiv som valts. Söker man breda diskurser blir det lämpligt att ta in material från fler kontexter. I denna studie är till exempel inte vittneslitteraturen med, och det finns heller inte en aktiv historisk komparation. I stället är det den gråa dagspolitiska texttypen som fokuseras. Detta gagnar inte studiens breda målsättningar. Avgränsningar måste göras i varje studie, men i detta teoretiska sammanhang vore det mera lämpligt att lyfta på flera hustak för att se generella drag – i tid eller över tid.

Avhandlingen håller sig också mycket strikt till internationell adoption. Jag saknar andra jämförelsepunkter än de som finns i den adoptionspolitiska historien – jag tänker på välfärdsstatens diskursiva praktiker kring undermåliga föräldrar i en vidare

krets, om föräldrautbildningar, tvångsomhändertaganden, etc. Att studera diskurser i Foucaults efterföljd brukar ju innebära att man ser på en bredare regelbundenhet.

Det relativt avgränsade empiriska materialet motiveras med att arbetet laborerat på en textnära nivå. I viss utsträckning håller jag med om detta, men här kunde Andersson gått än mer nära yttrandets nivå – och då tagit hjälp av alla de produktiva metodverktyg som levererats av diskursiv psykologi, modern retorikanalys och samtalsanalys. Trots allt är ju ambitionen att söka vilka yttranden som får kraft genom att studera hur dessa är uppbyggda.

Förtjänsterna då? Det är enligt min mening primärt två saker som bör lyftas fram, nämligen det teoretiska drivet i det empiriska arbetet och den effektiva framställningen. I varje passage är texten övertygande när det gäller förankring i de teoretiska sammanhangen. Detta gör att Anderssons hantering av de empiriska materialen blir distinkt och för sina syften klart relevant.

Den antika dikotomin innehåll – framställning blir uppenbart missledande när man läser Anderssons avhandling. Det är här klart att den får sitt innehåll och sina kvaliteter just genom sitt språkliga arbete. Vi har naturligtvis lärt oss en hel del när det gäller svensk adoptionspolitik, men i denna läsvärda avhandling ser vi dessutom akademiska kvaliteter som har att göra med det vi gör varje dag: författar nya berättelser om det vi redan visste – och ändå inte.

Mats Börjesson, fakultetsopponent

Helena Holgersson, *Icke-medborgarskapets urbana geografi*, Göteborg, Glänta produktion, 2011

Om en av vår tids mest komplicerade frågor handlar denna bok, nämligen medborgarskapet. Mer specifikt behandlas det svenska icke-medborgarskapet utifrån hur människor som har fått avslag på sökt asyl, eller som lever utan uppehållstillstånd, organiserar, hanterar och navigerar sitt vardagsliv i Göteborg som stad och plats. Författaren laborerar kring frågan *vad för slags "göteborgare" är en person utan medborgarskap och som för tillfället inte är asylsökande, dvs. som är utvisningsbar?* Med en sådan position följer att individen står utanför det svenska samhällets sociala välfärd. De hamnar utanför juridiska rättigheter, hälsovård, rätt till ekonomiskt stöd, möjlighet att söka eller köpa bostad. Dessutom medför det svårigheter i vardagen att utföra vad som för en medborgare framstår som okomplicerade handlingar som att låna böcker på bibliotek. Utan personnummer, och med en rädsla för att någon ska upptäcka det, blir dessa handlingar potentiellt farliga. Att leva som en icke-medborgare innebär en ständig rädsla för att bli upptäckt av polisen och bli avvisad. Trots dessa hot och den rädsla som omger denna utsatta position, så menar Holgersson att bilden av, eller snarare diskursen kring, den "gömda flyktingen" behöver nyanseras då dessa personer på intet sätt kan framställas som passiva offer, eller som särskilt "gömda". Snarare förhandlar de sin position i relation till myndigheter och hanterar sin situation genom att navigera genom staden på

jakt efter arbete, boende och nya vägar att söka asyl, och trots vissa svårigheter etablerar de relationer i den stad som de ofta själva har sökt sig till. Genom sina handlingar söker de bli erkända som medborgare – de utför *medborgarskapshandlingar*.

Holgersson väljer staden som utgångspunkt och gör en poäng av staden som en lämplig arena för att både studera och utföra, dessa medborgarskapshandlingar, då stadens gränser inte är slutna och kontrollerade på samma sätt som nationens gränser är. Det leder vidare till en diskussion kring ”urbant medborgarskap”, något som Holgersson inte normativt argumenterar för utan istället ser som ett sätt att tolka hur lokala myndigheter hanterar icke-medborgarskapet. I staden utmanas de regleringar som följer icke-medborgarskapet. Läkare väljer t.ex. att följa Barnkonventionen istället för nationella regler och ger gratis läkarvård. Frivilligorganisationer erbjuder hjälp med mat, bostäder och juridisk rådgivning. Rektorer kan erbjuda undervisning även till barn som inte formellt har rätt att gå i skolan. Gränserna kring medborgarskapet täns i staden när människor möts i vardagliga handlingar och kring primära behov.

Vardagslivsperspektivet dominerar i avhandlingen, men urbaniseringskontexten är viktig för Holgerssons analys, där icke-medborgarnas erfarenheter ställs i relation till Göteborgs strategier som postindustriell stad att marknadsföra sig på den globala arenan – med marknadsföringsbilder av hav och svensk blondhet. Läsarens påminns dock om att kommunledningen, tillsammans med Malmö och Södertälje, parallellt med denna önskan om fler invånare, under flera år fört kampanj riktad mot riksdag och regering för att få bort asylsökandes rätt att söka eget boende. Många asylsökande söker sig till de större städerna, där de kan skapa sig ett nätverk som bidrar till att ordna boende och arbete. Den urbana kontexten relateras till en nationell invandringspolitik, där den svenska välfärdsstaten skapar specifika förutsättningar och villkor. Även den globala kontexten, med EU och FN och deras olika fördrag och deklarationer, påverkar deras möjligheter att etablera sig i ett nytt land.

En icke-medborgare är förstås inte något man *är*, utan något man *blir* i länder där man inte har rätt att vistas. Begreppen icke-medborgare och utvisningsbar är inte vedertagna begrepp utan används då de inte bär med sig så starkt diskursivt bagage. De vanligaste begrepp som brukar omge denna grupp är den gömda flyktingen, den papperslösa och den illegala invandraren – alla kopplade till specifika diskurser och materiella verkligheter. Den gömda flyktingen var vid tiden för Holgerssons studie den mest frekvent förekommande, medan man idag allt oftare talar om de papperslösa såsom i Syd-Europa och USA. Gemensamt för alla begrepp är att icke-medborgaren alltid framställs som ett problem eller offer, aldrig som en lösning på något. I en svensk kontext är den gömda flyktingen ”isolerad, passiv och lever under jorden”, men de intervjuade personerna i denna avhandling visar en mer komplex bild av hur deras geografi ser ut. De rör sig i många olika delar av staden, p.g.a. arbete och relationer, men även p.g.a. preferenser som nöjen och fritidsintressen.

Den metodologiska ansatsen i avhandlingen lyfter fram ett sociologiskt lyssnande som innebär en närstudie på gatunivå och som ”zoomar in” vardagslivet. Empirin utgörs av ett års deltagande observationer i olika frivilligorganisationer, där Holgersson också har utfört en del arbete, och etablerat kontakt med intervjupersoner (15 perso-

ner) med vilka hon även utfört promenader, s.k. ”walk-alongs”, för att visa på de platser som personerna uppfattar som betydelsefulla. Intervjupersonerna har också fått rita ”mentala” kartor över hur de ser sitt Göteborg. Till materialet hör också statliga utredningar, rapporter, dokument och tidningsartiklar.

Avhandlingen rör sig mellan olika vetenskapliga positioner och kombinerar urban-teori med socialpsykologiska ingångar, men författaren har samtidigt svårt att ta ställning för sin ansats. Hon betonar en disciplinär tillhörighet och klargör att detta är en avhandling i sociologi, men en sociologi om den urbana vardagsgeografien, samtidigt som hon senare i texten lyfter fram en högst tvärvetenskaplig ansats. Geografi ges tyngd i avhandlingen då det även finns med i titeln, samtidigt som hon avgränsar sig mot ett alltför rumsligt teoretiskt inflytande. Det förblir oklart vad dessa disciplinära gränsdragningar tillför avhandling som på så många sätt är ett lyckat och meningsfullt resultat av gränsöverskridande ansatser. Kanske är det avhandlingens främsta bidrag, att överbygga skalnivåer och teoretiska ingångar, men med bibehållet fokus på en högst samhällsrelevant fråga.

Detta en mycket stark avhandling ur flera perspektiv, inte minst för att den tar upp aktuella samhällsfrågor och visar på betydelsen att länka diskussioner om det globala, nationella och urbana. På ett känsligt och analytiskt moget sätt har Holgersson an-gripit en svår empirisk fråga. Som läsare berörs man av den verklighet hon skildrar, utan att författaren någonsin exploaterar eller offergör individer. Avhandlingen fyller en stor kunskapslucka och är utan tvivel relevant läsning.

Carina Listerborn, Institutionen för urbana studier, Malmö högskola

Känslan för det allmänna: Medborgarnas relation till staten och varandra, Kerstin Jacobsson (red.), Umeå: Boréa, 2010

Frågan om det finns ett ”samhälle” och om hur samhället är möjligt är centrala för sociologin sedan Simmels och Durkheims arbeten. Bortom metateoretiska strider – om det finns mer än individuella motiv och handlingar – är dessa frågor aktuella bland annat i samband med diskussioner om (fortsatt) modernisering och individualisering av samhällen. Finns det fortfarande sammanhållning och solidaritet i nutida samhällen? Eller kan man snarare bevittna en upplösning av samhällen?

Författarna till boken *Känslan för det allmänna* knyter an till dessa frågor. Syftet med antologin är dels att explorativt försöka ringa in vad ”det allmänna” betyder för olika människor i Sverige, dels att ur olika teoretiska perspektiv belysa vad ”det allmänna” kan innebära. ”Det allmänna” definieras inte, men anges vara ungefär en sfär i samhället för gemensamma angelägenheter, allmängiltiga krav, ansvar, rättigheter och skyldigheter samt deltagandet i denna sfär (s. 19). Den ”allmänna” sfären inkluderar såväl människornas vertikala relation gentemot staten såsom horisontella relationer mellan människorna i samhället i övrigt (s. 15–16). ”Det allmänna” anses vara ett fruktbart begrepp för att närma sig bland annat frågan huruvida människor har

kognitiva, normativa och känslomässiga orienteringar gentemot samhället som helhet (s. 27). En sådan orientering gentemot "det allmänna" kunde vara en fingervisning om att "samhället" är relevant även för människor i dagens Sverige.

Bland de flertaliga teoretiska resonemangen om "det allmänna" är det två som starkast genomsyrar boken: ett utgående från ett statsvetenskapligt perspektiv och medborgarbegrepp (1), samt ett sociologisk resonemang utgående från Durkheim (2).

(1) Utgående från ett statsvetenskapligt perspektiv utvecklas tankefigurer om reciprocitetsrelationer och vikten av deltagande. Reciprocitetsrelationer medborgarna emellan och gentemot staten anses vara baserade på tankar om rättigheter och skyldigheter, men det understryks att dessa reciprocitetsrelationer inte är rationella nytto-kalkyler, utan bygger på mer generella legitimitetsuppfattningar à la Weber och på allmänna socialiserade och institutionaliserade moraluppfattningar i linje med Mauss' och Durkheims idéer.

Vidare lyfts ur den statsvetenskapliga debatten den normativa idén om medborgarskapet fram enligt vilken en förutsättning för en levande demokrati är att medborgarna deltar, tar ansvar och är intresserade av det gemensamma politiska livet. Författarna vidgar denna förståelse till att gälla också andra, icke-politiska aspekter av det gemensamma samhällsliga livet: deltagandet och intresset för det gemensamma sociala livet överlag blir en förutsättning för sammanhållning i samhället (Durkheim). För att understryka vidgandet av det statsvetenskapliga perspektivet introducerar författarna begreppet "samhällsmedborgare".

(2) Utgående från Durkheim undersöks hur man teoretiskt kunde förvänta sig att sammanhållning och solidaritet utformas i ett nutida samhälle. Här avfärdas möjligheten till traditionell *Gemeinschaft* och *kollektivt medvetandet* för hela samhällen på grund av de olikartade livsuppfattningar och – erfarenheter hos människor i dagens samhällen. I stället anses det vara troligt att det finns flera *kollektiva medvetanden* för olika grupperingar, men att sammanhållning och solidaritet för hela samhällen ändå kan finnas på en högre nivå, byggd på en allmän moralkod om demokratiska, rättstatliga och välfärdsstatliga principer (Jacobsson, kapitel 1).

Antologins empiriska studier belyser vilken gemensam betydelse det "allmänna" har för en grupp svenskar med olika samhällspositioner och livserfarenheter (Jacobsson och Sandstedt, kapitel 3), men även vilka olikheter det kan finnas mellan olika grupperingar såsom arbetare och företagare (Jacobsson och Sandstedt, kapitel 4), arbetslösa och långtidssjuka (Jacobsson och Sandstedt, kapitel 5) och utlandsfödda svenska (Ljungar, kapitel 6). Vidare belyses hur synen på köp av svarta tjänster kan skilja sig åt mellan medelålders män (Björklund Larsen, kapitel 8). I kapitel 10 undersöks vilket förhållningssätt "vanliga medborgare" visar gentemot staten i brev till statsministern (Löfmarck).

Resultat av dessa undersökningar visar att de flesta tillfrågade har en medvetenhet om "det allmänna", vilket uttrycker sig bland annat i att de flesta har föreställningar om ansvar, krav, rättigheter och skyldigheter. Att visa medborgarliga dygder som hjälpsamhet, ärlighet, omtanke om andra anses viktigt, liksom att genom arbete och skatt bidra till det gemensamma samhällsbyggandet i en vidare bemärkelse. Vidare

finns ett medvetande om vad det betyder att vara en del av och delaktig i samhället. Här visas igen att arbete har en central betydelse, men det har även kontaktnät och vänskapskretsar. Avsaknad av dessa medför en känsla av utanförskap som uttrycks av de tillfrågade långtidssjuka, arbetslösa och utomlandsfödda. Överlag vittnar de tillfrågade om en positiv syn på och en stark tilltro till andra människor och staten, men inte till politiker. Det framkommer även att de flesta önskar att vara en del av samhället, men att det också finns ett förbehåll gentemot samhället i form av en medvetenhet om den egna individualiteten.

Vilken relevans har "känslan för det allmänna" för mer konkreta handlingar och handlingsrättfärdiganden? Här hade man kunnat öska sig en mer utförlig diskussion, men kapitel 8 ger åtminstone en fingervisning. Där framgår att medvetenheten om det allmänna av olika människor knyts till skilda handlingar och handlingsrättfärdiganden angående köp av "svarta tjänster". Några av de intervjuade anser att de bidrar mer till samhället i form av skattebetalningar än vad de själva får ut, men endast en del av dessa anser därför att köp av svarta tjänster är rättfärdigt eller har själva köpt svarta tjänster. Med andra ord blir det tydligt i denna undersökning att "känslan för det allmänna" kan fyllas med olika handlingar och handlingsrättfärdiganden.

I en historisk analys undersöks hur svenskarnas speciella relation till staten kan förstås som ett resultat av en säregen historisk utveckling (Schmid, kapitel 2). Svenskarnas speciellt höga förtroende för staten anses vara ett resultat av (1) de starka band som knöts mellan kungamakten och bondesamhället, vilket i sin tur försvagade aristokratin och kyrkans ställning, (2) en utebliven borgerlig liberal radikaliserings på grund av avsaknaden av en stark *ancien régime* och (3) folkrörelsernas förtroendeförhållande till den demokratiska staten.

Franzén undersöker huruvida det skulle kunna finnas en "allemansrätt" för urbana områden som det finns för naturliga områden i Sverige, samt vilken betydelse en urban allemansrätt kunde ha för urban sammanhållning och "känslan för det allmänna" (kapitel 7).

Kerstin Jacobsson präglar antologin starkast: hon är redaktör och medförfattare till hälften av alla bidrag. Antologin innehåller nya bidrag, men bygger även på äldre studier som ledde till tidigare publiceringar. Överlag är antologin ett intressant bidrag till debatten om individualitet och sammanhållning i Sverige. Den öppnar en dialog mellan statsvetenskapliga och sociologiska debatter och det finns utförliga och intressanta teoretiska resonemang och aktuella empiriska resultat i den.

Ingrid Grosse, Högskolan Dalarna

Sven-Eric Liedman, *Hets! En bok om skolan*, Stockholm: Bonniers, 2011

I en tid när det mer eller mindre tillhör självklarheterna att hävda att allt kan och måste examineras, mätas och rangordnas, är det befriande med en röst som med tydliga argument hävdar motsatsen. Sven-Eric Liedmans bok "Hets!" är ett sådant bidrag och en inspirerande utmaning till den annars så högljudda lovsången till kvalitetssäkring och nyttig kunskap. Bokens övergripande tema undersöker vad som händer med utbildning och dess institutioner när den underställs marknadens logik och retorik. Boken inleds med en historisk genomgång av utbildningssystemets utveckling, från de första flodkulturerna fram till idag. Med några snabba penseldrag dras de stora utvecklingslinjerna upp. Introduktionen är intressant, men bokens fortsatta kritiska ansats skulle ha vunnit på om Liedman redan här belyst hur skolan alltid varit ett konfliktfyllt projekt, eftersom den kan tjäna motstridiga syften. Skolan kan vara ett instrument för att producera lydiga undersåtar men också fria och självständiga individer. Skolan kan träna för samarbete och demokrati, men också träna för konkurrens och egennytta. Dessa dilemman och paradoxer har historiskt ständigt varit närvarande, är så fortfarande, och Liedmans bok kan därför ses som ett inlägg i denna strid.

Efter denna historiska inledning följer en undersökning av vad som under de senaste decennierna har påverkat och förändrat svensk utbildning. I de efterföljande kapitlen behandlas bl.a. frågor om utbildningens kvalitetssäkring genom kvantitativa och kvalitativa evidens, Eu:s nyckelkompetenser, utbildningen i spänningsfältet mellan frihet och kontroll, rangordning av universitet och skolor, utbildning som teknik och konst, för att avslutas med en personlig förhoppning om en framtid som bryter med den senaste tidens utveckling. För att belägga sina teser har Liedman framförallt använt den senaste tidens offentliga utredningar, propositioner och debattartiklar. Boken kan alltså inte anklagas för att vara en teoretisk spekulation eller en faktabefriad anklagelse utan empiriska referenser. Måltavlan för Liedmans kritik är det som händer med utbildning och skola när den underordnas marknadens krav och logik. Några av de viktigaste konsekvenserna är att vårt språk förändras. Begrepp och ord laddas med nya innebörder och nya ord som är hämtade från näringslivet införlivas i vokabulären och ersätter ord som tidigare varit fullt användbara. Ta ordet kunskap. Det var tidigare ett ganska mångtydigt begrepp som i vissa uttolkningar handlade om hur individens tidigare erfarenheter införlivades och reorganiserades till nya erfarenheter. Kunskap kunde både vara något subjektivt och kvalitativt. I marknadens retorik menar Liedman att kunskap istället omdefinieras till något som bara kan existera när den på förhand kan specificeras för att sedan mätas och betygssättas. Kunskap har blivit en kvantitativ kategori.

Och det är just här när kvalitativa mått förvandlas till kvantitativa som min läsning stannar upp. Boken blir synnerligen intressant när Liedman på ett nydanande och avancerat sätt granskar hur det ojämförliga blir jämförligt, eller med Liedmans vokabulär, hur "pseudokvantiteter" ersätter kvalitativa bedömningar. Bakgrunden till varför siffror och tabeller blivit så populära ligger i behovet att skolor och universitet

skall kunna jämföras och poängsättas så att studenter kan göra rationella val samtidigt som sanktioner kan utdelas till dem som inte håller måttet. Problemet, och det som samtidigt förtigs, är att komplexa och svårfångade företeelser som utbildning och skolors resultat knappast går att reducera till förment objektiva siffror. Vad dessa siffror kan meddela oss är kvantitativa mått, men när subjektiva omdömen omvandlas till siffror försvinner det komplexa och mångtydiga. Vem vinner på skeva förenklingar? Knappast de som vill förstå världen.

Statistik och nyckeltal blir inte bara ett verktyg att beskriva verkligheten med, de blir också ett instrument för styrning och kontroll. Liedman varnar för den utveckling som håller på att ske när det gäller lärarrollen. En ökad byråkratisering och styrning ovanifrån har tillsammans med kravet på effektivitet, dokumentation och ”nyttig” kunskap omförhandlat lärarnas mandat. Lärarens uppgift i den nya retoriken definieras till att primärt tillhandahålla tjänster och tillfredsställa eleven (föräldrar) som kund, inte utmana, komplicera och problematisera. Det handlar inte om att leda in på den långa och oförutsägbara vägen till insikt, utan på den korta och snabba vägen, vägen som leder till påvisbara resultat som kan uttryckas i betyg och examina.

Liedmans bok skall alltså läsas som en kritisk uppgörelse med den utbildningspolitiska positionen som menar att utbildning främst syftar till en framtida anställningsbarhet och att dess institutioner vitaliseras av en inbördes konkurrens i jakten på studenter. Det som jag uppfattar är Liedmans poäng, är att det offentliga samtalet om skola och utbildning allt mindre talar om utbildning som lärares och studenters frihet till oprövade omvägar och där själva drivkraften för studier inte längre utgår ifrån individens nyfikenhet och intresse utan snarare motiveras utifrån instrumentella motiv. Vad som håller på att gå förlorat är en rationalitet som anger utbildningens centrala mening till att producera en lust att söka vidare snarare än att producera ett mätbart resultat.

Därför kan vi på ett metaplan infoga Liedmans bok i den sedan upplysningen ständigt närvarande konflikten mellan frihet och kontroll, mellan Bildningens krav på frihet för lärare och studenter att självständigt avgöra vad som är ett lämpligt innehåll, och byråkraters och administratörers krav på effektivitet och kontroll.

Den som börjat undra vad som håller på att ske med det svenska utbildningssystemet och det svenska samhället i stort har all anledning att läsa Liedmans bok.

Jan Morawski, Högskolan Dalarna

Jessica Mjöberg, *Innerlighetens tid: En sociologisk undersökning av intimitet och senmodernitet*, Uppsala: Sociologiska institutionen, 2011

Mjöbergs studie tar sin utgångspunkt i det på 1990-talet ökade intresset för frågor om intimitet, emotioner, sexualitet och nära sociala relationer. Sociologer som till exempel Anthony Giddens, Ulrich Beck och Zygmunt Bauman studerade och skrev böcker om centrala förändringar i familjeliv och intima relationer. Parallellt med detta utvecklades även en tydlig och vittförgrenad diskurs om intimitet, sexualitet och queer inom feministiskt forskning. Flera betydande studier om sexualitet, intimitet och familjeliv är daterade till just 1990-talets början. Vid denna tid finner vi också en märkbar optimism kring möjligheterna till förändring och till att skapa och konstruera nya intimiteter och identitetspositioner.

Avhandlingen har teoretiskt och begreppsligt fokus. Den ställer frågor till teoretiker och teorier och syftar framför allt till teoriutveckling. Mjöberg undrar bland annat vilken typ av intimitet som träder fram hos olika teoretiker och forskare. Vilka former tar begreppet intimitet och kan detta begrepp bidra till att öka vår förståelse för socialt liv i det senmoderna samhället?

Mjöberg fokuserar på ett litet och smalt urval av teoretiker. De utvalda är Habermas, Sennett, Luhmann, Giddens, Beck och Bauman. Med detta som utgångspunkt utforskas sedan ett antal teman, som till exempel demokratiseringen av intimsfären, individualiseringens konsekvenser för det sociala livet och senmodern kärlek. Denna del av avhandlingen är välskriven och intressant. Mjöberg arbetar sig steg för steg in i sitt område och ställer intressanta frågor till centrala teoretiker. Mycket kretsar kring ett försök att ringa in begreppet intimitet. En kritisk läsare undrar förstas varför Mjöberg väljer att fokusera på framför allt män, och varför feministiska teoretiker som Judith Butler, Rosi Braidotti och Raewyn Connell överhuvudtaget inte inkluderas i urvalet av teoretiker. Detta har kunnat leda till uppkomsten av flera intressanta brottor och synteser.

Den mest intressanta delen av avhandlingen inleds efter sjuttio sidor. Med rubriken *Intimitetens fenomenologi* för oss Mjöberg nu närmare ett antal centrala beståndsdelar i denna fenomenologiska intimvärld. Hon rör sig här mellan ett psykoanalytiskt och svårfångat begrepp som *det oceaniska*, Bergsons *nuflöde* och *synkroniserad närvaro*. Analyserna rör sig också mellan barndomens tidiga upplevelser och minnen, huliganers våldsamma intimitet och körer och fotbollslags speciella uttryck för intimitet. I hela avhandlingen finns det en återkommande strävan att ringa in, definiera och att fånga intimiteten i en social form. Klangbotten vilar tungt på teoretiker som Georg Simmel och eventuellt Erving Goffman, fast han inte ens förekommer i texten. Men strävan efter att lokalisera och fastnagla intimitetens sociala form och att ringa in fenomenet stryper ibland begreppsarbetet och leder till återvändsgränder.

Sammantaget är detta emellertid en spännande och kreativ intellektuell resa. Efter att ha testat att ringa in, definiera och att fånga intimitetens sociala form, rör sig författaren tillbaka till den redan tidigare påbörjade modernitetsdiskursen. Här tar hon hjälp av den sedvanliga uppställningen av modernitetsteoretiker, men kastar också in

något oväntat i leken. Med hjälp av Ferdinand Tönnies och Herman Schmalenbach, utarbetar Mjöberg sina tankar om kopplingen mellan intimitet och modernitet. Begrepp som väsen, val och innerlighet läggs till den tidigare begreppsapparaten. Denna begreppsliga vändning i texten känns inte helt genomarbetad, och det är lite svårt att se vad denna begreppsapparat tillför till de mer samtida teoretikernas försök att fånga moderniteten.

Att läsa Mjöbergs avhandling är att ge sig ut på en svindlande och vindlande resa i begrepp och teorier. Bitvis är detta en briljant text, som reser mängder av tankar kring hur vi ska förstå och definiera dagens intimitet. Stundtals blir man förvirrad och tappar tråden. När det är som bäst växer det fram synteser och idéer som, med lite mer arbete, skulle kunna leda till utvecklandet av en gedigen teori om det intima och moderna. Däremellan växer begreppsfloran lite vilt och oförutsägbart och det är ibland svårt att se hur författaren tänkt sig att till slut sätta samman sitt begreppsliga pussel. Med denna reservation rekommenderar jag dock en läsning av denna spännande och explorativa teoretiska text.

Thomas Johansson, fakultetsopponent

Olli Pyyhtinen, *Simmel and 'The Social'*, New York: Palgrave MacMillan, 2010

”Mitt arv kommer att vara såsom pengar som fördelas till många arvingar, där varje arvinge omvandlar sin beskärda del till en vinst i enlighet med hans natur. Denna vinst kommer inte längre att avslöja sitt ursprung som mitt arv.” Georg Simmel skrev detta strax innan sin död 1918 och det är ord som huvudsakligen har besannats under den tid som förflutit sedan dess. Simmel har haft ett väsentligt inflytande på en mångfald tänkare, men om vi i dag skall tala om ett simmelsk arv i någon mer erkänd mening får dock detta betraktas som höljt i den intellektuella historiens dunkel. Vad Olli Pyyhtinen gör i sin bok *Simmel and 'The Social'* är att bidra till att skingra detta dunkel genom att visa på att Simmel är av högsta relevans för sociologin av i dag. Den främsta anledningen är att Simmel betraktar det sociala i termer av processer och relationer och det är givetvis ett fokus som passar synnerligen väl in i det nutida samhällstänkandets utbredda fokus på ”mobilities, flows, and networks as defining characteristics of contemporary society” (s. 2). Vi kan exempelvis tänka på Bauman, Deleuze och Guattari, Serres, Latour, med flera.

”But why is it so important to think 'becoming'? To put it in the broadest possible terms, it is because being itself incessantly becomes” (s. 4). Det är inte tillräckligt att endast titta på det fasta och substantiella, utan vi som samhällsforskare måste även rikta vår blick mot det pågående, mot skeenden. Kanske kan kontrasten mellan vara och tillblivande tyckas smått trivial och tämligen oproblematiserad inom sociologin, men Pyyhtinen visar på motsatsen. Distinktionen är högst kontroversiell och författaren ämnar att genom Simmel framvisa ”a sociology that is sensitive to becoming

against the overly substantialist conceptions that still populate many strands of sociology today” (s. 5). Simmel avvisar föreställningen om att sociologens grundläggande studieobjekt utgörs av stabila, a priori existerande aktörer eller strukturer. I stället visar Simmel på en ny konceptualisering av det sociala, där det sociala inte betraktas som ett ting, utan i stället förstås i termer av relationer och tillblivanden.

Bokens syfte är tvåfaldigt då den dels vill ge en överblick över Simmels processuella teori om det sociala och dels avser att belysa den filosofiska bakgrunden till denna teori. Vad gäller det förstnämnda är det onekligen ett misstag att se Simmel som blott den ahistoriska ”formens” sociolog. Pyyhtinen menar att det inte är de sociala formernas taxonomi som Simmel riktar sitt främsta intresse mot, utan snarare det sociala livets dynamik. Detta intresse framträder särskilt tydligt i hans välkända studier av exempelvis penningen, modet eller storstädernas myllrande liv. När det sedan gäller det andra syftet, pekar Pyyhtinen på att Simmels teoretiserande om det sociala sällan är enbart sociologiskt, utan alltid genomsyrat av hans intresse för filosofiska angelägenheter. Simmel är, som sociologen Albert Solomon har skrivit, ”a philosopher sociologist, one and indivisible”. Simmel, teoretikern av det sociala, och Simmel, den vitalistiska filosofen, är olika sidor av ett och samma mynt och av Pyyhtinens framställning att döma finns onekligen en mängd intressant stoff att hämta i denna dubbelhet.

Boken inleds, efter en introduktion, med ett kapitel om ”det sociala” i begreppet social teori. Denna teori beskrivs här som liktydig med ett studium av det socialas natur och dess grundläggande förutsättningar, centrala begrepp och den sociologiska reflektionens grundantaganden. I kapitel tre diskuteras grundbultarna i Simmels processuella tänkande: relationismen, livsfilosofin och synen på filosofin som liv. Härmed placeras Simmels processuella syn på det sociala i en bredare kontext. Kapitel fyra behandlar Simmels syn på ”händelsen”, där samhället inte längre framstår som en hypotaserad och reifierad generalitet, utan som konstituerad genom dynamiska reciproka relationer. I kapitel fem tar Pyyhtinen upp att vi för att förstå sociala relationers dynamik behöver ta hänsyn till två olika former av samspel, eller snarare socio-logiker, den bivalenta och den trivalenta. Därefter följer en diskussion av Simmels uppfattning om tillvarons materialitet, där tingen inte ses som en form av passiv externalitet i relation till det sociala, utan som en integrerad del av vårt sociala liv, som en ”intern externalitet”. Kapitel sju behandlar Simmels livsfilosofiska syn på individen. Individualiteten ses inte som given genom interaktionen med andra människor, utan individen definieras i grunden genom sin singularitet och ändlighet, eller som Pyyhtinen säger, genom att ingen kan dö i någon annans ställe. Hos Simmel finner vi alltså en bild av individen som någonting mer, och över, de sociala relationerna, ja, till och med som det som gör det sociala möjligt. Slutligen följer en sammanfattning av bokens huvudpunkter, där Pyyhtinen relaterar Simmel till Bruno Latour i syfte att visa på inte bara intressanta likheter, utan även på den omfattande teoretiska potentialen hos Simmel. Det är en potential som framför allt ligger i att Simmel förmår förstå det sociala i andra termer än endast exterioritet och/eller interioritet och i stället visar på att det sociala i sitt fundamentala modus är någonting mellanliggande och relationellt.

Avslutningsvis, vad Pyyhtinen på ett litterärt stilfullt, intellektuellt originellt och inte minst sociologiskt betydelsefullt sätt gör i sin bok är att med sin dubbla blick på både teorin om det sociala och livsfilosofin, formulera ett intressant begreppslikt porträtt av denna mångfacetterade tänkare, det vill säga, en bild som inte främst söker vara en avbild av den "egentlige" Simmel, utan en bild som i stället skapar Simmel på nytt, som gör honom ny och visar på att han äger relevans för vår tid. Det bör dock inte tolkas som att Pyyhtinen läser Simmel "presentiskt", som en verktygslåda som kan lyftas ur sin specifika historiska kontext, i kontrast till en historicistisk läsning. Nej, vad Pyyhtinen ämnar göra, och också lyckas med i sin bok, är att tänka både med Simmel och bortom honom, eller kanske snarare genom honom. Boken är, med andra ord, ett fascinerande och framgångsrikt försök att vara det simmelska arvet troget och samtidigt visa på nya sätt att genom Simmels verk förstå det sociala.

Lennart E. H. Räterlinck, Sociologiska institutionen & IBF, Uppsala universitet

Daniel Sjödin, *Tryggare kan ingen vara: Migration, religion och integration i en segregerad omgivning*, Lund Dissertation in sociology 98, Lund: Lunds universitet, samhällsvetenskapliga fakulteten, 2011

Religion får många gånger större betydelse för invandrare när de kommer till det relativt sekulariserade Sverige. Hur kan det förklaras? Och vilken betydelse har deras religiösa engagemang för deras integrering i det nya samhället de kommer till? Frågan om segregation och utanförskap har varit objekt för sociologisk forskning under en lång tid. Frågan om religionens roll för integration/segregation har däremot inte varit lika utforskad. Däremot har den kommit alltmer i blickfånget i offentliga debatter och politiska diskussioner.

I avhandlingen *Tryggare kan ingen vara: Migration, religion och integration i en segregerad omgivning* söker Daniel Sjödin finna orsaksrelation mellan migration, religion och integration/segregation. Han vill finna sociala mekanismer på individ-, organisations- och samhälls nivå som kan förklara samband mellan migration, religion och integration, det vill säga såväl religionens betydelse för migranten som vilka konsekvenser hennes religiösa engagemang har för integrations- och segregationsprocesser. Den övergripande ambitionen är att skapa en teoretisk modell för hur de är länkade till varandra.

Efter en forskningsöversikt, där Sjödin redogör för och bedömer amerikansk och europeisk forskning på området, presenterar han sin studies design. Han redogör för utgångspunkterna för sin studie, däribland en symmetrites (att samma faktorer som förklarar ideologiska och vetenskapliga övertygelser förklarar religiösa övertygelser), ett kunskaps sociologiskt antagande (att olika verklighetsuppfattningar kan få empirisk bekräftelse, det vill säga att religiösa människor får sin tro bekräftad av sin erfarenhet) samt en viss syn på kausalitet (att kausal analys handlar om att finna mekanismer).

Hans resonemang utmynnar i en speciell analystyp som han kallar "kausalkedjeanalys", vilket innebär att man successivt länkar samman olika fenomenets orsaker

och verkan. Utöver att studera ett avgränsat fenomenets orsaker och konsekvenser ska forskaren likt en detektiv söka finna hur dessa fenomen är länkade till varandra. Vad som är konsekvenser av ett fenomen kan utgöra orsaker till ett annat fenomen: till exempel kan invandring orsaka en kris i individens liv, denna konsekvens kan i sin tur vara orsak till att individen blir religiöst aktivt.

Sjödin väljer att hämta sitt empiriska material från Helsingborg, som är mer segregerad än många andra städer och där även segregationen har en specifik rumsligt mönster: det är inte mellan förorten och centrum som gränsen går utan mitt i stadskärnan. Skälet till detta val är metodologiskt, att välja ett extremfall ger bättre möjlighet att studera sociala mekanismer eftersom de kausala relationerna där är tydligare.

Totalt intervjuas trettiotvå personer, varav merparten är engagerade i muslimska eller kristna församlingar men studien inkluderar även ett mindre antal som tagit avstånd från (tidigare) religiöst engagemang.

Sjödin konstruerar tre fall som han empiriskt analyserar i avhandlingens mest omfattande del. I den första fallstudien används allt intervjumaterial för att skapa kunskap om kontextens betydelse för migrationens konsekvenser för individen. "Migrationssituationen" är ett centralt begrepp, vilket innebär att det inte främst är invandrarens erfarenhet utan mottagarlandets regelverk, föreställningar och praktiker som förklarar vilka konsekvenser migration får för individen. Här finner Sjödin att religion kan vara en hjälp för invandraren att hantera eller mildra denna situation.

Den andra fallstudien studerar konsekvenser av religiöst engagemang och det empiriska materialet är framför allt intervjuer med tolv muslimer. Respondenterna berättar om erfarenheter av diskriminering, stigmatisering och segregation och vilka kognitiva strategier de utvecklat för att hantera denna situation.

Den tredje fallstudien handlar om hur trosinnehåll och församlingens organisation kan ha genomgripande konsekvenser för hur religiöst aktiva förstår sig själva, den egna gruppen och andra. Intervjumaterialet består främst av sex pastorer i frikyrkor. Frikyrkorna har en speciell uppsättning föreställningar och praktiker som skapar ett visst förhållningssätt till kulturella skillnader och ursprung. Denna miljö tilltalar många invandrare, det skapar ett symboliskt band till hemlandet (där religion var viktigt), den skapar social tillhörighet som motverkar det utanförskap och isolering som de erfarit, och den ger ett kognitivt ramverk inom vilken de kan hantera sin migrationserfarenhet.

Utifrån denna omfattande empiriska analys utvecklar Sjödin en övergripande teoretisk modell över de kausala relationerna mellan migration, religion och integration. Den modell innebär – grovt förenklat – att migration leder till ett destabiliserat habitus, en kris uppstår där omedvetna föreställningar blir medvetna och problematiseras, vilket gör att religion (med dess identitetsgrammatik) blir betydelsefull vilket i sin tur får integrerande eller segregande effekter. Det rör sig om en komplicerad process som inkluderar tre olika ontologiska nivåer: individ, grupp/organisation och samhälle. Sjödin finner att det är framför allt mekanismerna på organisationsnivå som är bestämmande för i vad mån religiöst engagemang leder till segregande eller integrerande effekter. I ett avslutande kapitel tar han fasta på detta resultat och föreslår en del po-

litiska åtgärder för att främja integration.

Som framgår av ovanstående beskrivning rör det sig om en ambitiös avhandling där Sjödin dels gör en detaljerad analys av ett omfattande empiriskt material och dels konstruerar en teoretisk modell för de kausala relationerna mellan migration, religion och segregation/integration. Avhandlingen har flera förtjänster: den söker på ett ambitiöst sätt förena teori och empiri, och den gör det på ett sätt där stor vikt läggs på såväl empirisk analys som teoretisk modellkonstruktion. Den har en genomtänkt forskningsdesign och metodologisk medvetenhet. Redogörelse över studiens genomförande är tydlig och ärligt skriven, till exempel hur materialet har skapats, vilka problem som uppstått (till exempel att många kvinnor tackade nej till att delta i studien) samt tillvägagångssätt för att urskilja kausala kedjor. En annan förtjänst är att han studerar såväl religionens efterfrågesida (den betydelse migranterna ger religion) som dess utbudssida (religiösa ledare och organisationers strategier för att attrahera dem).

Givetvis är denna avhandling, som alla andra, inte fulländad. Den saknar en tydlig diskussion över implikationer av intervjumaterialets sammansättning: Hur påverkas till exempel hans resultat av att det är betydligt färre män än kvinnor som intervjuas? Att ingen skillnad görs mellan politiska flyktingar och arbetskraftsinvandrare? Likaså saknas en anknytning till religionssociologiska studier som behandlar en del av de frågor Sjödin analyserar.

Det ska dock inte överskugga det faktum att Sjödin med sin avhandling visar på möjligheten att kombinera empirisk forskning med teoretisk analys. I sin studie visar han på dynamiken i processen, hur mekanismer på olika nivåer samverkar eller motverkar för att skapa ett specifikt empiriskt utfall (segregation/integration).

Rolf Lidskog, fakultetsopponent

Sociologik: Tio essäer om socialitet och tänkande, Christian Abrahamsson, Fredrik Palm och Sverre Wide (red.), Stockholm: Santérus förlag, 2011

Ett citat som ofta får illustrera det sociologiska tänkandets motsats är Margaret Thatchers "There is no such thing as society". I en samtida tappning säger Erik Bengtzboe, förbundsordförande för Moderata ungdomsförbundet, i Moderaternas medlems-tidning *Medborgaren*: "Vi vill skapa ett rättvist samhälle där ingen hålls tillbaka av normer och värderingar". Det Thatcher och Bengtzboe är oförmögna att göra är att omfatta individen och samhället i en och samma tanke, att förstå att samhället och normer både begränsar och konstituerar individen. Dessutom förbiser de att den som försöker tänka bort samhället också själv är en social varelse. Att reflektera över – eller att negligera – det sociala blir då en rörelse i det sociala som på en gång försöker avbilda och stöpa om socialiteten; en rörelse som aldrig helt kan fångas av tänkaren själv. När vi tänker på det sociala har vi alltså att göra med triaden individ-samhälle-tänkande – det är huvudtemat för den av Christian Abrahamsson, Fredrik Palm och Sverre Wide redigerade volymen *Sociologik*, utgiven i år på Santérus förlag. Samhället

är inget faktum som kan beskådas från en tryggt objektiv position, hävdar de i bokens inledning. De fortsätter:

Det som är gemensamt för bidragen i denna bok är att de alla utgår från antagandet att den sociala giltighetsproblematiken innebär att den sociala världen har och är en form av tänkande; det som ligger till grund för hur vi här tänker det sociala är ett immanent *socio-logiskt* förhållande (sid. 25).

Det räcker alltså inte med att föreställa sig det sociala som något på en gång individuellt och kollektivt, vi måste på samma gång tänka att vi tänker oss det sociala, och vi måste till råga på allt erkänna att projektet är dömt att misslyckas, i varje fall om vi tror att tänkandet ska nå en slutgiltig punkt. Att ge det sociala en plats i ett teoretiskt ramverk kräver alltså också att vi ständigt omvärderar de figurer och modeller vid vilka vi vant oss.

Vi har med andra ord att göra med en komplex problematik, eftersom varje försök att lösa den i sin tur kan studeras som ett socialt uttryck. Då räcker det inte att upprepa den gamla devisen ”spänningen mellan individ och samhälle” vid inskolningen av aspirerande socialteoretiker. För att finna nya sätt att fånga individen-samhället-tänkandet har redaktörerna valt att samarbeta med ytterligare sju forskare inom olika humanvetenskapliga discipliner för att presentera tio teoretiker som alla komplicerar denna triad. Mot bakgrund av att det socio-logiska tänkandet inte har en definitiv slutpunkt framstår det som fullt rimligt att boken tillämpar ett mångperspektivistiskt angreppssätt. Volymen har därför funktionen av en samlingsskiva, den är retrospektiv men remastrad och up to date, och omfattar nio av de senaste dryga hundra årens främsta socialfilosofiska skönsångare, med Immanuel Kant som ett uppskattat bonuspar. Vart och ett av spåren står starkt för sig självt, men för att verkligen behärska sociologikens sällsamma rytmik gör vi bäst i att lyssna igenom skivan från början till slut. Eller för att låna ett uttryck från den svenska socialpsykologen Jonas Lindblom: ”Det rockar”. Samtliga kapitel omfattar den triad som presenterats i introduktionen, och i varje kapitel kan man spåra dess tre teman: för det första individens omöjliga existens, för det andra varje relations spänning mellan sina partiklar och sin helhet, och för det tredje tänkandets immanens i det sociala.

Resonemangen under det första temat påminner läsarna om att vi aldrig kan föreställa oss individen i isolering. Här finner vi till exempel Sverre Wides diskussion om R. G. Collingwoods frihetsbegrepp, med vars hjälp det blir tydligt att frihet inte handlar om att vara fri från band till andra, utan om förmågan att knyta dem. Maria Johansen för fram en analog poäng med hjälp av Hannah Arendts författarskap när hon argumenterar för att vi aldrig helt äger oss själva eftersom vi endast kan övervinna vårt främlingskap inför oss själva tillsammans med andra. Slutligen finner vi under samma tema Anders Ramsay som med Theodor W. Adorno i högsta hugg dissekerar idén om att utbytet skulle utgöra en väsentlig del av människans väsen.

Under det andra temat behandlas relationen som sådan – relationen mellan två eller flera individer och relationen mellan individ och samhälle. Här får vi ta del av flera alternativa modeller och begreppsapparater som kastar nytt ljus över relationens dynamik. Genom Christian Abrahamssons kreativa parallellläsning av Michel Serres

verk och William Goldings *Flugornas Herre* får vi till exempel en möjlighet att tänka oss det sociala som en mängd virvlande kraftfält som sätter tillvaron i ständig fluktuation. Vi får också tänka oss den sociala relationen som en jämförelse mellan kartor vilka hela tiden utmanar varandras fixpunkter, skalor och projektionsplan i Gunnar Olssons lika underhållande som annorlunda reflektion över Immanuel Kants tankegods. Slutligen får vi erfara relationen mellan individ och samhälle som en ofrånkomlig smärta i Per Magnus Johanssons läsning av Sigmund Freud. Detta låter kanske i och för sig inte särskilt lockande, men efter att ha tagit del av Johanssons redogörelse blir det uppenbart att om vi inte är redo för denna smärtsamma insikt är vi lika oförmögna att förstå det sociala som att förstå oss själva.

Under det tredje temat omvärderas det sociala tänkandet. I Olli Pyyhtinens studie av Georg Simmels social-psyko-logik blir till exempel det sociala tänkandet till en paradoxal aritmetik där ett plus ett alltid måste bli tre, eftersom varje social dyad förutsätter en exkluderad tredje part. Fredrik Palm visar i sin tur, i sin informativa text om Slavoj Žižek, att vi i våra försök att förstå det sociala måste kunna se samhället som strukturerat efter flera ömsesidigt uteslutande modeller. Att det sociala inte följer en enda logik utan flera är i sig dess logik. I Vessela Mishevas introduktion till Niklas Luhmanns omfattande produktion – en text som säkerligen kommer att användas som litteratur på kurser i sociologisk teori framöver – påminns vi om att det sociala tänkandet alltid är paradoxalt eftersom socialteoretiker är sociala varelser som strävar efter att observera det sociala. Teoretikern är därför en länk i en ändlös kedja av observatörer av observatörer – något som vi måste lära oss acceptera på grund av det socialas fundamentala spänning mellan individ och samhälle.

Slutligen skulle man kunna tala om ett fjärde tema, nämligen triadens transcendens. Här och där genom boken kan man nämligen skönja idéer som pekar mot att i tanke och handling överskrida spänningen mellan individ, samhälle och tänkande. Allra tydligast framträder detta tema i Magnus Fiskesjös engagerande presentation av Giorgio Agamben. Här får vi bekanta oss med Agambens något gåtfulla idé om ”den kommande gemenskapen” – en sorts proteströrelse som inte reducerar sina medlemmar till en bestämd kategori, och inte riktas mot ett visst mål, utan fungerar som en gemenskap utan minsta gemensamma nämnare. Denna gemenskap framför Agamben som alternativ till statsmaktens organisering och kategorisering av subjekten som enligt honom tenderar att suddas ut linjen mellan jämlikhetssträvan och likriktning.

Som läsaren säkert har förstått vid det här laget är jag entusiastisk inför samtliga av bokens bidrag. Trots detta är det ofrånkomligt att en kompakt volym av korta texter i ett så begränsat urval lämnar en del övrigt att önska. Till exempel hinner jag aldrig bli helt bekant med Olssons Kant när jag tar del av hans ekvilibristiska improvisation kring detta tema. Abrahamssons skickliga experiment med udda taktförteckningar svänger onekligen, men samtidigt är jag osäker på om texten ger mig det jag behöver för att tillämpa Serres sociologik efter avslutad läsning. I Fiskesjös annars lysande text saknar jag också en diskussion av Agambens *antropologiska maskin* som håller på att bli en socialfilosofisk *evergreen*. Och även om Palm får mig att nicka i takt med Žižeks gubbrock blir den ibland helt enkelt för bredbent. Jag tycker nämligen att idén om

att det sociala i grund och botten är mäns illa dolda avundsjuka gentemot en sexuellt överpresterande Urfader – ”den store knullaren” som Žižek kallar honom – måste underbyggas ytterligare för att jag inte ska avfärda Žižek som en slovensk Ulf Lundell.

Vidare erkänner redaktörerna att urvalet har ”[e]tt inslag av godtycke” (sid. 27f). Men att endast en av de tio presenterade tänkarna är kvinna kan väl inte vara en ren slump? Här hade redaktörerna gärna fått agera observatörer av de observerande observatörerna och rannsaka de normer som på en gång konstituerar och begränsar varje vetenskaplig antologi. Vidden i bokens urval gör också att jag saknar många tankebildningar som är viktiga just nu: postmodern etik, performativitetstanken, feministiska teorier om materialitet och *science and technology studies*. Men det är förstås egentligen bara ett argument för att ge ut en andra volym med texter om t.ex. Emmanuel Lévinas, Judith Butler, Donna Haraway och Bruno Latour.

Efter läsningen fortsätter musiken att ringa i öronen. Varje bidrag i volymen har sin egen rytm, och varje rytmiskt mönster bidrar till den komplexa totalitet som den här boken utgör. Harold Garfinkel har redan liknat människors sätt att agera i relation till normer vid att klappa händerna i rytm med en metronom. Vi följer inte en rytm, eftersom vi då hela tiden skulle klappa för sent, utan förutser hela tiden rytmen och försöker bli ett med den. Jag kan inte sluta tänka att sociologiken kanske bäst kan beskrivas som en polyrytmik, och att det är en del av socialfilosofens uppgift att lära sig konsten att följa många rytmer parallellt. Det är förstås mycket svårt, men alternativet är inte särskilt lockande. För om vi slutar att röra oss i takt med sociologiken och istället studerar varje stämmas notförteckning för sig har vi tappat takten. Där ligger kanske sociologikens grundläggande paradox.

*David Redmalm, Akademin för humaniora, utbildning och samhällsvetenskap,
Örebro universitet*

Henrik Stenberg, *Gemenskapens socialpsykologi*, Malmö: Liber 2011

En viktig pedagogisk uppgift inom akademiska sociologistudier är att blåsa liv i de klassiska sociologiska teorierna för att visa deras tillämpbarhet. De senaste decennierna har sett flera svenska sådana försök, ofta ympade med moderna klassiker som Giddens, Bourdieu och andra som har skaffat ett eget språk för att bära vidare klassikerna. Klassiska teorier ska ju ha något att säga oss idag i den typ av social problematik som vi lever med, annars hör de mer hemma i ett värnadsbjudande musealt sammanhang.

Det har funnits flera sätt att närma sig uppgiften att presentera klassiker. Ett av dem representeras i antologin av Boglind, Eliaesson & Månson (2003): *Kapital, rationalitet och social sammanhållning*, som tog upp ”de tre stora”. Presentationssättet var att lyfta fram tre starka teman med dagsrelevans och tolka de klassiska formuleringarna av dessa teman.

Ett nyare sätt som har flera representanter idag är att tvätta fram teman kring sociologiskt relevanta frågeställningar och låta dem behandlas av både äldre och moder-

na sociologer i samma textmassa, där giganterna får konfrontera varandra med författarna som sekundanter. Engdahl och Larsson gjorde så för några år sedan. Jag gillar det presentationsättet, därför att det lyfter från de enskilda namnen som ikoner för vår sociologiska kanon. Inte längre namn, utan frågeställningar, står i fokus. Och det syns redan på utanskriften. Deras bok heter *Sociologiska perspektiv* (2.a uppl. 2011).

Henrik Stenberg har nu tagit sig an liknande problem men på ett nytt sätt. Han griper tag i den mest klassiska av sociologiska frågeställningar, den durkheimska solidariteten och dess olika former och villkor. Stenberg har ympat in flera nya drag i sin bok. Han talar mer om gemenskap än om solidaritet. Han ser inte gemenskapen på durkheimskt vis som en enbart kulturell och sociologisk fråga utan låter den pendla mellan en renodlat historie-, makro- och kultur-sociologisk framställningsform och en stundom rent psykologisk, där både Freud, Winnicott och andra psykologer kommer till tals. Framställningen placerar inte in sig själv i något fack för att förbli där, eller för att vid lägligt tillfälle ta ett bestämt och demonstrativt kliv över till en annan vinkel, utan den pendlar och vandrar ganska fritt mellan de olika nivåerna; man ska inte bli förvånad om Freud och Durkheim ryms i samma kapitel och/eller under samma underrubrik. Arbetet har också fått en titel som harmonierar med denna typ av framställning: *Gemenskapens socialpsykologi*.

Det finns en typ av socialpsykologi som är en tummelplats för både makrosociologer, symboliska interaktionister och rena psykologer. Här finner sig Stenberg tillrätta. Han träffar också på en modern klassiker med samma slags faiblesse: Thomas Scheff är en viktig forskare för Stenberg. Jag tror det beror på att Scheff inte främst identifierar sig som sociolog eller socialpsykolog. På senare tid skulle han kanske helst karaktärisera sig som emotionsforskare. I mitt tycke är Scheff en sympatisk forskare i den vetenskapliga diskurs han deltar i, av just det skälet att han går in i enskilda ämnen utan hänsyn till vilken auktoritet som hör hemma i vilken akademisk disciplin. Den här tendensen är ju något som var naturlig för alla våra klassiker. Stenberg delar min sympati för Scheff härvidlag, och han strävar efter att fokusera sitt eget ämne gemenskap på ett liknande vittfammande sätt som Scheff har använt för t.ex. skambegreppet i emotionsteorin, där flera akademiska discipliner inkluderas.

För att ta ett exempel på denna den vida famnens strategi ur Stenbergs samling så greppar han vissa aspekter av gemenskapsbegreppet från så vitt skilda håll som Durkheim, Touraine, Giddens, Scheff och Winnicott. Den senare har ju etablerat en speciell betydelse av fenomenet "övergångsobjekt", som är tydligt gemenskapsrelaterad utan att kallas så av sin upphovsman. Men Stenberg lyfter fram och utkristalliserar just gemenskapsaspekten i övergångsobjektet. Och han tillämpar det på vuxna i en postmodern västerländsk kultur! Winnicott skulle ha myst över sällskapet med Durkheim och Giddens. Han var glad i gränsöverskridanden, fast han gjorde få explicita sådana i sina egna texter. Han gjorde sina egna i relation till sin vördade andlige fader Freud. Tilläggas kan att gemenskapens emotionella sidor brukar hanteras av kliniska psykologer och terapeuter. Det är befriande att se en ren sociologisk behandling av samma ämne, som inte ryggar för de emotionella aspekterna. Stenberg har lärt av Scheff.

Stenberg har ju goda skäl att ta sin utgångspunkt i Durkheims mekaniska/organiska solidaritet. Han följer utvecklingsvägen för dessa begrepp in i postmodern kultur och lägger in mycket av det material som har ympats in av senare analytiker. Stenberg använder i sitt eget förslag till perspektiv på gemenskap just Durkheims begrepp. Men han begår synden att tillämpa dem socialpsykologiskt i stället för makrosociologiskt som lärofadern själv oftast sägs ha gjort. Jag gläder mig åt Stenbergs hädiska hantering av Durkheims paradbegrepp. Hans förvaltning av durkheimarvet utmynnar i utkast till egen teori i bokens slutkapitel.

Stenbergs fria hantering av vår tradition har flera sidor. Han lyfter också in konstens olika uttrycksformer som ett känsligt analysinstrument för att rannsaka sidor av gemenskapsproblematik. För en sociolog är t.ex. analysen av Vilks Muhammedfigur och reaktionerna på den engagerande som exempel på sociala katalysatoreffekter i konsten. Men Stenberg har många fler utförligt behandlade exempel på konst som indikator på gemenskapens villkor.

Stenbergs bok verkar vara uppenbart av godo i bl.a. pedagogiska sammanhang. En negativ sak att nämna då är att det finns spår av slarv i den språkliga hanteringen. Men ibland vet jag inte om det är neologismer eller slarv det är fråga om.

Lars-Erik Berg, Institutionen för teknik och samhälle, Högskolan i Skövde.

Repliker

Replik på Anders Ramsays recension

Anders Ramsay har recenserat min bok "Kapital". Jag känner dock inte alls igen mig i hans recension och vill därför förtydliga vad jag menar. Min utgångspunkt i boken är att kapital nu för tiden verkar kunna definieras på så många olika sätt. En definition har dock nästan glömts bort. Det är heller inte vilken definition som helst. Som jag ser det skiljer den sig från de andra. Enligt denna definition är kapitalet i grund och botten en social relation, nämligen den sociala relation som uppstår mellan den som köper och den som säljer arbetskraft. Även t ex pengar, maskiner, fastigheter och lastbilar kan vara kapital men bara när dessa ting förmedlar detta särskilda förhållande mellan människor, som Marx formulerar det. Och det är från honom som denna definition härstammar.

I sin definition av kapital svarar Marx i praktiken på en fråga. Den gäller varifrån vinsten härstammar. För det är vinsten som gör något till kapital. Det kan nog många vara överens om, även om inte alla vill mäta vinsten i pengar. Alla kallar det därför inte heller vinst. Kapital är något som kan generera mera. Tänk t ex så många potatisar det kan bli av en enda. Det förundrades 1700-talets fysiokrater över och de såg det därför som att alla vinster härstammar från jordbruket. Jorden tycktes innehålla en förmåga att generera mera. I Klas Eklunds lärobok "Vår ekonomi" är det tillgångar rent allmänt som kan innehålla denna förmåga. Han definierar kapital som "tillgångar – pengar, maskiner, fabriksbyggnader – som på olika sätt kan nyttjas" (2005: 33).

Men det är inte samma svar som hos Marx på frågan om varifrån vinsten härstammar. Jag uppfattar det som två olika typer av definitioner. I den definition som Marx förespråkar härstammar vinsten från ett särskilt förhållande mellan människor, vilket sen förmedlas av tingen. Ting som förmedlar detta förhållande mellan människor kan kallas kapital. I den andra definitionen härstammar den istället från tingen. Jag har kallat denna andra typ av definition för bruksvärdedefinition och det bygger på den definition som Marx gör av bruksvärde. Med bruksvärde menar Marx tingets materiella innehåll, det som gör det användbart. Företrädarna av det jag kallar bruksvärdedefinitionen har det gemensamt att de tillskriver tinget något slags materiellt innehåll som när tinget används genererar mera. Den materiella formen för detta bruksvärde kan om vi ser till Eklunds definition ovan vara pengar, maskiner, fabriksbyggnader.

Den definition som Marx (även t ex Harvey, Arrighi, Fine, Callinicos, Jessop) företräder har jag kallat bytesvärdedefinitionen och det gör jag eftersom vinsten härstammar från den sociala relationen mellan den som säljer respektive köper arbetskraft. Formellt sett är detta en bytesrelation. Och det som byts är i grunden värden. Säljaren av arbetskraft byter till sig värdet av arbetskraften medan köparen i praktiken byter till sig värdet av den arbetsinsats som säljaren av arbetskraft utför under köparens ledning. Skillnaden mellan dessa två värden kallar Marx för mervärde och det ligger till

grund för vinsten. Därför kallar jag det för bytesvärdedefinitionen. Men det är denna särskilda relation det handlar om och jag tillskriver inte Marx en generell uppfattning om att vinsten uppstår i bytet, så som Ramsey märkligt nog tolkar mig.

Det finns säkert mycket man borde skriva i en bok om kapital. På grund av bruksvärdedefinitionens dominans under de senaste decennierna valde jag att ge extra utrymme åt bytesvärdedefinitionen. Det innebär givetvis inte att jag är kritisk till allt som gjorts utifrån en bruksvärdedefinition. Tvärtom. Jag ser stora poänger med mycket av forskningen om t ex kulturellt och socialt kapital. Men varför kalla det kapital? Det är just användningen av ordet kapital som min kritik gäller.

Den som tar tingets innehållsmässiga förmåga att generera mera för given företräder en bruksvärdedefinition. Till skillnad från bytesvärdedefinitionen tar bruksvärdedefinitionen sin utgångspunkt i något fast och redan existerande. Därmed bidrar man till att göra kapitalet till fetisch, dvs ett ting med övernaturliga egenskaper. Därmed blir det också svårare att förstå hur vinsten kan härstamma från en social relation, tillika en process. I bruksvärdedefinitionen förlorar som jag ser det begreppet kapital sitt analytiska värde och blir mer en fråga om tro.

För att ta ett aktuellt exempel så framgår det när Tim Jackson i sin omtalade bok "Välfärd utan tillväxt" ska förklara vad han menar med kapital. Boken innehåller många intressanta och viktiga poänger men "märkligt nog för ett system som lånat sitt namn från det, är termen 'kapital' förvirrande i det stora flertalet av de betydelser som det tillmätts inom systemet." (2011: 234, fotnot 7) Ändå håller han fast vid en bruksvärdedefinition. Då blir det svårt med avgränsningarna. Allting verkar vara kapital. Men det är det inte utifrån en bytesvärdedefinition.

För att besvara den fråga som Ramsey ställer så är det inte kapital en småföretagare investerar om verksamheten bara syftar till att gå runt. Då kan det inte heller kallas kapitalism. Kapitalism blir det när verksamheten i första hand syftar till att gå med vinst. Och det kan mycket väl gälla ett småföretag. Det avgörande är inte storleken utan verksamhetens primära syfte, precis som Ramsey också säger.

Mer än så tänker jag inte kommentera Ramseys recension. Han dömer ut mig för både det ena och det andra. T ex anses jag inte kunna läsa rätt i Nationalencyklopedin och jag förstår tydligen inte heller de amerikanska bolånetagarnas behov av boende. Jag ska inte bemöta allt det där utan uppmanar läsaren att själv ta ställning till om Ramsey har rätt. Det som dock bekymrar mig mest i Ramseys recension är den hårda tonen. Är det så här sociologer ska förhålla sig till varandra? Är det inte bättre att vi försöker hjälpas åt med att göra andra intresserade av det sociologiska arvet istället för att skrämja bort folk genom att slå varandra i huvudet? Är det inte bättre att vi försöker vara lite nyfikna på varandras tankeutveckling?

Mikael Stigendal, Malmö Högskola

Anders Ramsay svarar Mikael Stigendal

Visst blir man som samhällsvetare nyfiken på en bok som avser att reda ut olika innebörder av begreppet kapital. Så vitt jag vet har inget liknande gjorts tidigare. Men intresset övergår snart i besvikelse över en bok som bygger på ett antal idiosynkrasier, missförstånd och rena felaktigheter. Om Stigendal inte känner igen sig och har behov av att förtydliga sig, så beror det på att han byggt upp en solipsistiskt konstruerad begreppsvärld, såsom när han ser sin egen "bruksvärdedefinition" operera lite varstans, och det gör det inte helt lätt för läsaren att följa honom. Jag har redan tagit upp problemet med att han har två innebörder av vad han kallar "en bytesvärdedefinition av kapital" (9). Den första, som innebär att vinsten härstammar "från själva utbytet" (9) rätt och slätt, introducerar han i början av boken och spelar ut mot den som han menar är den felaktiga "bruksvärdedefinitionen". I inledningen förklarar han också att Marx *Kapitalet* är hans viktigaste inspiration (10) och att han "tar ställning" (11) för bytesvärdedefinitionen. Vad som hos Marx (*Kapitalet* I, kap. 4.2, "Motsägelser i den allmänna formeln") presenteras som en gåta eller ett problem som kräver ett svar, hur det kan uppstå en vinst genom bytet, stipuleras av Stigendal som en definition. Tretton sidor senare introduceras också Marx under rubriken "Bytesvärdedefinitionens uppkomst". Men först drygt en tredjedel in i boken presenteras den andra bytesvärdedefinitionen, "som spårar vinstens ursprung till utbytet mellan arbete och kapital" (36). Så som Stigendal framställer saken kan ingen läsare förstå det på annat sätt än att Marx också är förespråkare för den första bytesvärdedefinition han med så stor iver hävdar mot bruksvärdedefinitionen.

I svaret återkommer Stigendals mest uttalade idiosynkrasi, uttrycket "tillgång", som han återfunnit i en elementär lärobok i ekonomi och envisas med att omtolka som beteckning på ett ting och därmed som "bruksvärde". Men den ekonomiska innebörden av uttrycket tillgång motsvarar inte Marx bruksvärde, egenskapen hos varorna att tillfredsställa behov. Som Stigendal själv skriver: "Bruksvärdet gör den intressant att köpa. Bytesvärdet gör den intressant att sälja." (8) "Den" syftar här på "tillgången", men formuleringen överensstämmer med Marx analys av varan. Om jag nu äger ett varulager som jag räknar med att jag kan sälja dyrare än vad jag har köpt eller producerat det, och då kallar det för en tillgång, så är det ju inte bruksvärdet som avses, utan att jag räknar med att kunna omsätta det och göra en vinst genom försäljning, alltså snarast vad Marx kallar för bytesvärdet

Stigendal ger i sitt svar en ny innebörd åt "småföretagare". Om han hade förstått sin Marx så hade han vetat att det kapital, stort eller litet, vars verksamhet "bara syftar till att gå runt", inte blir långlivat. Därför måste mindre kapital bli större och många stora kapital har en gång varit små. Tvånget att ackumulera kapital märker den enskilde kapitalägaren genom konkurrensen, som han antingen överlever eller går under i. Marx påvisar detta som ett sakligt, objektiva tvång på innehavare av varor, pengar och kapital och ingalunda som vad företagaren subjektivt uppfattar såsom "verksamhetens primära syfte", vilket jag inte heller har påstått.

Arkivering och återanvändning av kvalitativa data

Policy trender och akademiska kontroverser

Syftet med denna text är att dra uppmärksamhet till några problematiska aspekter som hänger ihop med den aktuella forskningens infrastrukturprojekt. Det är arkivering och återanvändning av kvalitativa data i Sverige.

Medan digital arkivering av kvantitativa data i de flesta i-länder är lika gammal som den digitala tekniken i sig, så är idéer om digital arkivering av kvalitativa data av ganska sent datum. Internationellt började frågan om arkivering av kvalitativa data aktualiseras först för fem, sex år sedan, efter det att två OECD-dokument presenterats, *Declaration on Access to Research Data from Public Funding* från 2004 och *Principles and Guidelines for Access to Research Data from Public Funding* från 2006. I EU och i Sverige sammanföll dessa initiativ med satsning på en alleuropeisk forskningsinfrastruktur, som initierades av *European Strategy Forum for Research Infrastructures*.

De första konkreta åtgärderna i Sverige vidtogs 2005, när Vetenskapsrådets styrelse inrättade *Kommittén för forskningens infrastrukturer* (KFI) i syfte att bygga upp en strategi för uppbyggnad av den svenska forskningens infrastruktur. Kommitténs arbete resulterade i *Vetenskapsrådets guide till infrastrukturen* (2006), som beskriver nödvändiga långsiktiga förutsättningar för att svensk forskning i framtiden ska producera forskning av högsta kvalitet

Som en del av det allmänna infrastrukturprojektet och inom området för humaniora och samhällsvetenskap, har Vetenskapsrådet år 2006 också inrättat *Expertgrupp för databasinфраstruktur* (DISC), med syfte att upprätta databaser och utveckla effektiva instrument för delning av forskningsdata. För mer praktiskt arbete i detta sammanhang grundades 2007 *Svensk Nationell Datatjänst* (SND), med syfte att säkra tekniska, administrativa, juridiska och pedagogiska resurser för insamling och lagring av forskningsdata (både kvantitativa och kvalitativa) och göra dem tillgängliga för andra forskare.

När det gäller lagring och återanvändning av kvalitativa forskningsdata, finns det dock några viktiga aspekter i sammanhanget som inte är helt problemfria. Dessa aspekter kan sammanfattas i tre punkter.

För det första finns det många tecken på att infrastrukturen för arkivering och återanvändning av kvalitativa data i Sverige utvecklas utan en aktiv medverkan och/eller tillräcklig representation av de forskare som sysslar med kvalitativ forskning. En stor del av forskarsamfundet verkar inte ens vara medvetet om vad som pågår. En undersökning med humanister och samhällsvetare, 549 professorer och 1147 doktorander, på olika svenska lärosäten, som genomfördes 2008 av just SND, visade att bara 11 procent av professorerna och 1 procent av doktoranderna var välbekanta med

Vetenskapsrådets guide till infrastrukturen, ett av de viktigaste dokumenten i sammanhanget. När det gäller kunskapen om de ovan nämnda OECD-dokumenterna, hade 75 procent av alla deltagarna (61 procent av professorerna) aldrig hört talas om dessa dokument.

För det andra finns det många tecken på att arbetet kring utvecklingen av forskningens infrastruktur tar sin utgångspunkt i en så kallad nypositivistisk epistemologi eller i den typ av epistemologisk teori som kallas *foundationalism*, enligt vilken kvalitativa data behandlas på samma sätt som kvantitativa data, med alla de metodologiska problem som kommer som konsekvens av detta. I Storbritannien, där de första systematiska politiska åtgärderna riktade mot arkivering och återanvändning av kvalitativa data genomfördes i mitten av 1990-talet (ungefär tio år tidigare än i resten av världen), pågår idag en fullskalig debatt om relevanta epistemologiska/metodologiska, etiska/juridiska, politiska/ideologiska och praktiska/tekniska frågor i sammanhanget.

För det tredje tog det i det brittiska fallet nästan tio år innan forskarna började ta dessa problem på allvar och ta del i debatten med fullt engagemang medan i Sverige däremot finns det mycket få tecken, om ens något enda, på att en liknande debatt överhuvudtaget har inletts.

Samtidigt har resultatet av den nya arkiveringspolitiken i Storbritannien hittills varit ganska blygsamt. Forskarna är fortfarande tveksamma till att deponera sina kvalitativa data i arkiv, samtidigt som det fortfarande bara finns några få vetenskapliga publikationer som är baserade på analys av andras kvalitativa data.

Det är någonting som de som sysslar med utvecklingen av kvalitativ databasarkivering i Sverige behöver vara medvetna om, inte minst därför att i Sverige existerar ett juridiskt problem som inte hade funnits i Storbritannien. SND främjar nämligen för närvarande aktivt arkivering av kvalitativa data, samtidigt som det enligt *Personuppgiftslagen*, 1998:204 är olagligt att använda forskningsdata till annat än det specifika projekt för vilket uppgifterna samlades in. SND har formellt informerat regeringen om "problemet", men om och när den politiska processen att anpassa lagstiftningen till behov av ytterligare utveckling av infrastrukturen för forskning kommer att ske, är det i nuläget omöjligt att få ett svar på. Under tiden gör SND alla nödvändiga administrativa och tekniska förberedelser för att göra dessa data tillgängliga för återanvändning någon gång i framtiden. Således har vi en märklig situation där SND aktivt främjar dataarkivering utan att göra återanvändningen av data möjlig.

Är det rätt eller fel? Denna krönikas ambition är inte att ge svar på denna eller andra tangerande frågor. Det enda som kan bestämt påstås är att det är fel att dessa frågor tas upp och behandlas utan en bred anslutning av alla samhällsvetenskapliga forskare vars vardagliga forskning så småningom kommer att påverkas mest av de förändringar som nu pågår.

Zoran Slavnic, Norrköping
Medlem i Sociologförbundets styrelse

Publicering

Sociologisk Forskning accepterar för eventuell publicering vetenskapliga artiklar på svenska (eller annat skandinaviskt språk). Tidskriften tillämnar ett *referee*-förfarande, vilket innebär att artiklar som publiceras i Sociologisk Forskning är bedömda av oberoende kollegor. Sociologisk Forskning accepterar för bedömning endast texter som inte tidigare varit publicerade och accepterar inte för bedömning manuskript som samtidigt erbjuds annan tidskrift eller som bedöms av förlag. Artikel-författare erhåller tre exemplar av det nummer där texten publiceras.

Artiklar

1. För bedömning accepteras endast manuskript som författaren anser färdiga för publicering. Redaktionen accepterar inte synopsis, utkast till artiklar eller i övrigt ofärdiga manuskript.
2. Manuskript – utformade på det sätt som här beskrivs – skickas som word-dokument med e-post till tidskriftens redaktör under adress: sociologiskforskning@soc.uu.se
3. Manuskript accepteras som förslag till korta artiklar, mellan 4 000 och 7 000 ord, eller som förslag till långa artiklar mellan 8 000 och 10 000 ord inklusive abstract/sammanfattning. Manuskriptet skall vara utskrivet med dubbelt radavstånd och försett med goda marginaler. Nytt stycke görs med indrag med tabulatoren. Manuskript på annat språk än skandinaviskt accepteras för bedömning endast om överenskommelse träffats med redaktören innan manuskriptet skickas till tidskriften.
4. Redaktionen sänder normalt varje artikel till två externa lektörer för bedömning varför författare inte får anges på artikelns första sida (eller på annat sätt framgå av texten). På förstasidan anges endast artikelns titel. På ett separat blad anges artikelns titel, antalet ord, författarnamn, akademisk titel, institution samt den adress och telefonnummer till (huvud-)författaren som redaktionen enklast använder.
5. Redaktionen förbehåller sig rätten att avvisa manuskript som bedöms att inte passa tidskriftens profil. Redaktionen ger inte heller råd eller kommentarer utöver de som erhålls från de av redaktionen anlitade externa bedömarna (i de fall manuskriptet bedömts vara av sådant intresse att det sänts till bedömare).
6. Manuskriptet skall innehålla en sammanfattning om cirka 150–175 ord på engelska (inklusive översättning av titeln till engelska) samt fem nyckelord (företrädesvis på engelska).
7. En kort författarpresentation (två rader) skall bifogas. Redaktionen förkortar utan samråd längre presentationer.

8. Fotnoter placeras på den sida där noten förekommer (inga slutnoter).
9. Tabeller och figurer skall vara infogade i den löpande texten och även skickas i separata filer i sitt ursprungliga program om det inte är word.
10. Litteraturhänvisningar i löpande text görs enligt följande: (Sontag 1977:35) alternativt Sontag (1977:35).

Referenser

Referenser utformas enligt följande:

Bok:

Pilgrim, D. & A. Rogers (1993) *A Sociology of Mental Health and Illness*. Buckingham: Open University Press.

Artikel:

Haavio-Mannila, E., J.P. Roos & O. Kontula (1996) "Repression, Revolution and Ambivalence: The Sexual Life of Three Generations", *Acta Sociologica* 39 (4):409–430.

Kapitel i bok:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor: Ett medel för minskad snedrekrytering?", 285–308 i R. Erikson, & J.O. Jonsson (red.) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlssons.

Recensioner

Recensioner av såväl sociologiska avhandlingar som annan litteratur (inklusive kurslitteratur) välkomnas och bedöms av redaktionen. En recension är på maximalt 1 000 ord. Ange författarens namn, bokens titel, utgivningsår, ISBN-nummer och förlag.

Repliker

I syfte att bidra till en levande debatt finns möjlighet att kommentera texter publicerade i tidskriften. Omfånget är cirka 1 000 ord. Kommentarer ska skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras kommer – under förutsättning att kommentaren publiceras – att ges utrymme att svara.

POSTTIDNING B

Elitutbildning

– En strategi för erkännande?

Evin Ismail

Att göra sig anställningsbar

– Om instrumentella
identitetspositioner och
könad säljbarhet

Marinette Fogde

Mångfaldsbarometern

– Sju år av attitydmätningar

Orlando Mella

Sociologidagarna

Recensioner

Repliker

Sociologförbundet har ordet

Avs.

Sociologisk Forskning

c/o Sociologiska institutionen

Uppsala universitet

Box 624

751 26 Uppsala

